

מִטָּעַם 10

כתב עת לספרות
ומחשבה רדיקלית

יוני 2007

יוצא לאור על ידי עמותת "השכמה", למען טיפוח כתיבה ביקורתית וחשיבה מעוררת
(ע"ד) 580433795.

תודות למלכה ליטוין, ולחברינו בהוצאת "מפה": מאיה אשכנזי, קרנה גולד, אורית דרור,
אילנה זפרן, בוריס חייקין, תמי ידידיה, דורון כהן – לא נשכח לכם את עזרתכם.

האיור על הכריכה: דוד טרסקובר

ניקוד: נועם שדות

כתובת מזכירות המערכת: admin@mitaam.co.il

כתובת למשלוח כתבי יד (רק בדואר אלקטרוני): info@mitaam.co.il

(נא לכלול את שם המחבר בשם הקובץ ובגוף הטקסט; נא לציין את הדואר האלקטרוני
בגוף הטקסט)

כתובת המערכת: ת.ד. 2405, תל אביב 61240 טלפון 637242-05

כתובת למשלוח המחאות לפקודת "השכמה": בנק הפועלים, סניף מס' 681, מ"ח 391855.

תוכן העניינים

חמישה שירים	5	דוד לוי
שמות אשר אינם מדידים שינה מעיניו של אף אחד	10	ח'אלד ג'בראן
סיפור מלחמה (יזמן)	17	נועם שדות
חמישה שירים ומחזור	43	יעקב ביטון
"יותר משקל של הווה לדברים" (מסה)	52	סיגל נאור פרלמן
לולו; לא סיפור (סיפור)	61	מירי שחם
שירים מקומה 7	64	יונתן הירשפלד
תוף בודד: מהטימכאן של דרידה אל	69	ענת מטר
תוכי המלחמה (מסה פילוסופית)		
חמישה שירים	78	שירה סתיו
בקר רוח (רשימה)	82	עדניה שבלי
ימיים בחייהם של נתיני הכיבוש	84	פעילות מחסום-watch
בתים (סיפור)	88	גלית סליקפד
חמישה שירים	94	ורד ריבקין
חמישה שירים	98	לידור יעקב
במחנה (סיפור)	104	נעה ידלין
שישה שירים	113	גילי חיימוביץ'
הוואלס האחרון של אהרן ברק (מסה משפטית)	116	אבי לובין
40 שנות כיבוש: בדרך לאפרטהייד (מסה)	123	ג'ון דוגארד
אדוארד סעיד, עמנואל לוינס והתביעה האתית (מסה),	146	ג'ודית באסלר
מאנגלית דבנה רז		
"שיר האהבה של ג'. אלפרד פּרופרוק", מאנגלית	167	ת.ס. אליזם
שמעון זנדבנק		
	172	המשותפים בחוברת

דוד לוין

חמישה שירים

איה המלאך

איה המלאך
 שקם משכְּעָה, עֲלֵה בְּסֵלֶם
 וְדַעְתּוֹ לֹא הִשְׁתַּבְּשָׁה.
 מֵהַ תַּעֲשֶׂה אִשָּׁה שְׁזָרְעָה נוֹפְלִים.
 אִשָּׁה מִשְׁתַּטַּחַת עַל אֶבֶן מְאָה יָמִים.
 אִשָּׁה שְׂאִין בָּהּ רִצְפָה.
 אִשָּׁה שְׂאִין בָּהּ תִּקְרָה.
 כַּמָּה אֶפְשָׁר לְהִלֵּל לְקַלֵּל יָהּ.
 אִיֵּה הַמְּלָאֲךָ שִׁיגָאֵל מִחֲזָרוֹן דְּרָמָה.
 אִיֵּה הַמְּלָאֲךָ שִׁירִים אִשָּׁה עֵינֵיהָ אֶפְלָה.
 אִשָּׁה שְׁקָצִין הָעִיר יוֹדֵעַ כְּתַבְתָּהּ

אהבה זה נוף

אַהֲבָה זֶה נוֹף קְבוּעַ בְּפֶלֶס עֵינֵיךָ
 חִיוֵף מְהִלֵּךְ עַל שְׁפָתֶיךָ
 דְּלֵת נִפְתַּחַת לְכַהֲנֹת רַגְלֵיךָ
 אַהֲבָה זֶה מֵהַ שְׁהוּפֵךְ מְלֵה לְשִׁיר.
 עַד כָּאֵן בְּעֵנֶן אַהֲבָה שְׁבִדוּמָה לְתַפְלָה
 רְאוּי לְהִתְחִיל וּלְסַיֵּם בָּהּ יוֹמֵךְ.
 וְעַכְשָׁו עַל סְדָקִים.
 עַל דַּעַת יוֹצֵאת מִגְדָּרָה.
 עַל פְּצָצָה מִמְטוֹס נוֹפֵלֵת
 וְאִשָּׁה בְּמִקְלַחַת רְצָה לְחֲצוֹר. מִתְרוֹצְצֵת עִרְמָה. עֵינֵיהָ מִחֲפָשׁוֹת. עֵינֵיהָ עַל כְּבֹהַ.
 נוֹפְלוֹת

וְהוּא לֹא צוֹעֵק וְלֹא צוֹחֵק וְלֹא בּוֹכֵה וְלֹא כּוֹאֵב
 רַק שְׂאוֹן מִים בְּחֶצֶר סוֹבֵב
 וּבְנֵה שְׁקֵט מְאוֹד.

התגובות: אלם. צווחה עולה ויורדת. יללה קטועה. יבבה. (הנפש מסרבת לקבל) זעקות קצרות נשימה. דיבור קמוט. (הנפש מערערת) שבבי מלים מותזים לכל עבר. (הנפש מבקשת להחזיר גלגל לאחור) שתיקה כרוכה במקבץ קולות. (הנפש רוקעת ברגלים) יללה מעורבת ביבבה. (הנפש נחלשת) בכי ארוך בפה פעור. (הנפש סחרחרה) הנפש זועקת לאאאאאאאאאאאאאאאא. הפה נשאר פעור. (הנפש שטוחה על הרצפה, מבקשת לצאת מן העולם ולא לשוב) לאמור אין ולא יהיה מזור. אין ולא תהיה ארוכה.

אין גבול

אֵין גְּבוּל לְכַח הַסְּפִיגָה שֶׁל הָאֹוִיר.
 הָאֹוִיר לֹא סוֹגֵר דְּלֵת. אֵין לוֹ יָד קָשָׁה
 הָאֹוִיר הוּא חֲמֵלָה.
 תְּרַצָּה אוֹר, יְהִיֵּה בּוֹ אוֹר. תְּרַצָּה חֶשֶׁךְ
 יְתַרְצָּה לְחֶשֶׁכָּה.
 כָּל מֵה שֶׁבֵּא בְּרוּךְ. כָּל מֵה שֶׁהוֹלֵךְ מְבַרְךְ.
 הָאֹוִיר לֹא מִתְעַרֵּב. נִמְנָע מִדַּעַה
 אֵף מִכָּל הַנִּכְנָס וְהַיּוֹצֵא, אוֹהֵב הָאֹוִיר
 אֶת הַרְעָדָה שְׁנוֹסְקִים בּוֹ צְלִילִים וּפְסוֹת
 שְׁקֵט קְצוּבִים. הָאֹוִיר אוֹהֵב מוּסִיקָה
 וְהוּא מְשֻׁהָה אוֹתָהּ בְּתוֹכוֹ כְּכֹל שֶׁעוֹלָה בְּיָדוֹ
 גַּם בְּאֶשֶׁר בָּאִים הַצְּלִילִים לְסוֹף דְּרָכָם
 וְהֵם נוֹפְלִים. עוֹמְדִים לְהִשְׁבֵּר לְרִסְיִסִּים
 נוֹפֵחַ בָּהֶם הָאֹוִיר בְּדֵל חַיִּים.
 מוֹת נְשִׁיקָה קוֹבֵעַ הָאֹוִיר דִּין הַצְּלִילִים
 לְעִבּוֹר מִן הָעוֹלָם.
 פְּסוֹת הַשְּׁקֵט הַקְּצוּבוֹת מְזַכְּרוֹת לְאֹוִיר
 אֶת פְּנֵי אִמּוֹ שֶׁעָה שֶׁהִיָּתָה מִיְנִיקָה אוֹתוֹ
 וְהַצְּלִילִים, אֶת מְצֻמוּץ שֶׁפְּתִי הַתְּאֵבוֹת
 שֶׁעָה שֶׁהָיוּ סוֹחֲטוֹת עֶסֶס מְשֻׁדָּה
 וּשְׁנִיָּהֶם יַחַד, אֶת הַלְמוֹת לְבָהּ – הַמוּסִיקָה
 גַּם רִיחָנִי בְּזוֹרְעוֹת אִמּוֹ.

בחלומי ואני בכפר אז"ר

בחלומי ואני בכפר אז"ר

ושמעון ורנה יוצאים מתדרם ונותנים לי כמדי יום את תחתונייהם למשמר בכיסי וחוזרים להזכירני דרוף להיות ולשיר את התקוה מיד בהנתן האות. זה השיר שיצטור את האנגלים על סוסייהם וכלביהם מעלות על המקום להגלותנו לקפריסין.

אין לסמוך על הים שיכבוא ויסגור עליהם אומרים רנה ושמעון. לא אנחנו כאבותינו והים גם הוא לא מה שהיה, מה גם שעבר למקום אחר על מנת לשעשע עצמו בגלים גבוהים מכים בבינוניים מבלי העלות קצף. ואכן לא עברה שעה והאנגלים על סוסייהם וכלביהם נראו שועטים לעברנו ממרומי גבעות שעלו וצמחו לנגד עינינו. פיון שנתן האות החלו כל הנקלהים בשירה רמה של התקוה ואכן, מששמעו הסוסים והכלבים את המלים המרגשות "שנות אלפים", עצרו. נועצים טלפיהם בקרקע, למגנת לב הפרשים ומפקדם שהמשיכו לדרך ביהם אך ללא הועיל. נרגש עד בהונות רגלי הוצאתי מכיסי את תחתונייהם של רנה ושמעון והחילותי מנפגף בהם לכל עבר סימן לישועתנו. אך פיון שהתחתונים לבנים היו, סברו הסוסים והכלבים שלהכנעו אנו מבקשים והחלו נושפים ונוכחים, נחרצים לנפול עלינו. אותו רגע, הגיע בן גריון וקולו הגבוה והחד קרא "תחזקנה ידנו". כהרף עין, גדלו ידיו והתעצמו לאין שעור, ממחרים להכות באנגלים על סוסייהם וכלביהם. חושש לגורל חילוי, מנסים בכל כחם להחזיק באצבעות ידיו הסוגרות עליהם, קרא מפקדם בקול גדול – "אי ליק ג'וז" והוסיף שלא להגלותנו לקפריסין בא, אלא לקרוא לפנינו אגרת ששלח ג'ורג' הששי מלך בריטניה הגדולה ובה דברי שבח וברכה, על שעלה בידינו להקים ולקיים כפר נאה שנגות חובשי רעפים בתי וועצי פרי וגנים מעלי פרחים שביליו ואנשים דורשי שלום ברחובותיו וכבודו מקלס ומשבת, אמרה רנה שהיא בהריון מתקדם ושמעון שקלה תפוז אמר שבכונתה ללדת מדי שנה ובכף לקיים מצות פרו ומלאו ואני שלא ידעתי נפשי מגיל, אמרתי שטוב להיות בעד ארצנו. לזה הספיקו גם האנגלים ששרו על מקומם "ינצור האל את המלך" והזדרזו לפקדת מפקדם למהר על סוסייהם לעבר אנה שהגיחה נשאת על גלים רכים. "ידעתי שהים יחזור" אמר שמעון "ולא רק שחזר, לכפר אז"ר הגיע. כמה זמן אפשר לשהות במרחקים ולהשתעשע בגלים גבוהים מכים בינוניים" ורנה אמרה "בית לא נוטשים ולים זכרון ארץ בהרבה מאלפים שנה" וכעוד אחרוני האנגלים עולים באניה ונשמעה צפירה לאות כי הגיעה השעה להרים עגן, פרצה מלחמה. אבל החלום לא אבה לקבלה.

אושר

אם כן, אִזִּי הָיָה זֶה אֲשֶׁר לֹא נִסְלַח.
 הַלְהִיבָה הַמְלַחֶכֶת מֵאֲפֵלֶת הָעֵלְתָה שֶׁהוּת מְזוּגָת.
 שְׁנוֹת עֲרַפֵּל מִחֲמִירוֹת. תַּחַת שְׁמֶשׁ אֲשֶׁר לֹא מְצָאָה מַחְסָה.
 יָמִים עֲשׂוּיִים חוֹל, דְּלִתוּתֵיהֶם בְּרָזָל. מִי תְהוֹם
 שֶׁשָּׁשׂוּטוּ בְּלֶכֶן הָעֵינַיִם.
 הַקָּשִׁי הָיָה הַקְּלוֹת הַבְּלָתִי נִסְבָּלֶת לַעֲדוֹר בְּשִׁדּוּף.
 לְבָהוֹת לְלֹא מַחְסוֹם בְּרִיק, לִיצוֹר בְּבַחֲיִלָּה צוּרָה.
 מֵה שֶׁעוֹר הָיָה יָם מְרַמְזוּ רִיצָה לְמִרְתָּקִים אֲרָפִים.
 מֵה שֶׁעוֹר הָיָה יָמִים חוֹלְפִים.
 מֵה שֶׁעוֹר הָיָה שְׁטוֹק 84.
 מֵה שֶׁעוֹר הָיָה פְּרוֹק מְטֻעָנִים לְגוֹפִים אַחֲרִים.
 מֵה שֶׁעוֹר הָיָה סוּף נְעוּרִים.
 מֵה שֶׁעוֹר, לֹא תָמִיד עוֹר.
 אֲתָה אָבָא, אִישׁ עָרֵב, נֶפֶשׁ חֲבוּלָה
 חִזְקֵן לְלֹא לְאוֹת, כָּל הַיָּמִים בָּיִם דְּאָגָה.
 אֲתָה שֶׁהִטְבַּת כָּל כֶּף לְהַתְפַּלֵּל מִבְּלִי לְבַקֵּשׁ
 אֲתָה שֶׁכָּל שְׁנֵי וּשְׁלִישֵׁי קִדִּישׁ עַל הוֹרִים
 סְבִיבִים דוֹדִים דוֹדוֹת וּבְנֵי דוֹדִים
 אֲתָה שֶׁפָּרְנָסָה – יֵשׁ. אִין. יֵשׁ. אִין. יֵשׁ. אִין.
 בֶּן שְׁתַּיִם עֲשֵׂרָה (כְּכַנְדָּה הַצְעִיר) יְתוּם שְׁלֹא זָרְתָה
 לוֹ שְׁעָה. הוּא אָבָא. אָבָא. אָרְבַּע וְאַרְבָּעִים שָׁנָה
 וְאֲתָה חֲמֵשִׁים תַּחַת אֶכְן כְּבִדָּה וְאֲנִי אָבָא
 אָנָה אֲנִי בָּא. צוֹבֵר נוֹפִים שְׁכֵמוֹתֵי. יְלָד
 שְׁרוּחוֹ בְּעֵרָה. הָעֵלְתָה שְׂרָפָה.
 וְאוּלַי מְקַדֵּם עֲדִין לְדַבֵּר בְּזֶה
 כָּל עוֹד חֵיק הַזְּמַן חָס וּמְזִין.
 קוֹצִים וְדוֹדָרִים מְעֵלִים כִּידוּעַ חֲמַת אֵשׁ.
 עֵתָה, בְּאַרְצֵן הַבְּרָקָן וְאַבְרָשׁ
 מְקוֹם שֶׁהֶרְפַּב שְׁעוּרָה. שְׁמֵרִים וּמִים מְקוֹמִיִּים
 עוֹשִׂים פְּלֵאִים. עָרֵב גַּם עָלֵי בָּא.
 עוֹמֵד מוֹל הַמְצוּדָה
 אֲנִי שׁוֹמֵעַ אֶת קוֹלְךָ יוֹרֵד
 רוֹאֵה אֶת יָדְךָ קוֹרֵבָה לְאַחוּזוֹ בְּיָדֵי

כְּבֹאוֹתָהּ שֶׁבֶת עוֹמֶדֶת מִחֶם בָּהּ
הִלְכְנוּ לְבֵית הַכְּנֶסֶת הַגָּדוֹל לְחִזּוֹת
בְּדִלְתוֹת הַפְּתוּחוֹת לְתַפְלָה וּלְרִנָּה.
"אֵין יָפָה מְדִלֶת נִפְתַּחַת לְרוּחָה" אָמְרָת אֶז
"וְהָאֲחֵרַי מִתְעוֹרֵר לְחֻמְלָה".

ח'אלד ג'בראן

שמות אשר אינם מדירים שינה מעיניו של אף אחד

איני מבין בפוליטיקה ואף אין לי דעה בנוגע לצפונות הסכם טאאף. אינני מכיר פתרונות לסגולות המקננות בין שורותיו. אי הידיעה עשויה להפוך לנוחות, לפעמים.

אינני דיפלומט שעליו לגבש עמדה כלשהי ביחס לגורל הח'ליפות. אין לי שום מושג מה אפשר ומה אסור לומר בגלוי או בהסתר. אין לי שום שיטה לכסות על הכעס בידידות. איני יודע כיצד להפוך צעקה ללחישה או סטירה ללטיפה. אי הידיעה עשויה להפוך לסליחה, לפעמים.

אינני דתי. מעולם לא ידעתי את אלוהים מקרוב, ואף לא הבנתיו מרחוק. אני רוחש לו הערצה בעבור כמה מיצירותיו ומגנה אותו על הדרכים בהן נבחרים ברואיו. הוא מחליף אתי איומים וצפייה דרוכה. אי הידיעה עשויה להידמות ככפירה, לפעמים.

אין לי דרכון זר, ולא הזדמן לי לבקר בלבנון מעולם. לא היה לי העונג לפקוד את מלון "בריסטול", לא ידעתי את הנאת חיבוקה של האהובה מול סלע אלרושה, לא גמלתי לפי חסד במאכלי אלכרדוני ולא לגמתי אספרסו ברחוב מונו.

אינני פילוסוף שמשתעשע בפילוג רעיוני כלשהו על ציר הזמן או העשן בין אלפאכהאני, ראס ביירות וגלרי סמעאן. איני שולט בצרפתית כדי להתחרות עם הלבנונים על צירפותם לכל מה שנראה ומה שלא נראה. זמן רב ניסיתי לבטא את השם "פְּיִיר" כמותם, שכן הם מבטאים אותו בצרפתית צרופה, כך: "פְּיִיר", רווי בניחוח קממבר וסקס-אפיל. וליתר דיוק, הרי"ש הקטלנית הזאת – היא בגדר תערובת סודית של עי"ן וחי"ת. לשווא ניסיתי לפשק את שפתי ולעוותן, שכן מגרוני הפלאחי לא יצא דבר זולת הכיחכוח "אֶפְּיִירח", שגרם מבוכה לידידתי המצריה ושאת נפש לאורחה הלבנוני ההדור. החשבון שלי עם הלבנונים לא מתחיל היום ולא נגמר בגבולות כתפיו של פייר. חשבוני אתם הוא קוקטייל מרהיב שבתוכו נקבצים תדהמה וצרות עין כמוסה, קנאות והתלהבות (תוך הפגנת אדישות), הרצוי והמצוי. הבשלנו יחד בשנות השבעים

המוקדמות, אני לקראת בגרותי הפיזיולוגית וביירות לקראת מלחמת האזרחים שלה. אז נפתחו עיני הרעבות לכתב העת "אלמועד" הלבנוני.

"אלה המגזינים הכי טובים," אמרתי לחברי לספסל הלימודים, כרים, במיאוס של מנצחים. "בגיליון של אתמול יש תמונה צבעונית של אחת בשם כהרמאן, שרואים לה הכל!"
"הכל? הכלללל?" פיקפק כרים, אדום מחימה.

"הכל... כמעט, זאת אומרת..." עניתי לו בניסיון להיות זהיר, בשל היותו עקשן ועצור. בטוח שהוא יבוא לבקר אותי עוד באותו היום כדי להשוות את מעלותיה של כהרמאן בקסמיה של נאדיה ארסלאן שהאירה את שער כתב העת "אלשבכה" בשבוע האחרון, שאותו בחנו, חקרנו ולמדנו לפנינו ומאחור במספרה של אביו.

המרחק בין הכפר הקודר שלי בגליל לבין לבנון הצוהלת צחק בקול עולה ויורד עם התכווצות יריעות ה בד על גופן של הלבנוניות העטויות מיני וביקני. על האטלס המרחק לא היה יותר מצעד או שניים.

לפני שביצענו את הפרויקט שלנו והסתננו ללבנון ליום או יומיים, ביקשנו את עצתו של בן דודי הגדול ממני בשנה וחצי, ורצינו להסתמך עליו, שכן הוא היווה עבורי מקור סמכות לא אכזב בענייני החיים האלה ובנושא העולם הבא.
"חה חה, משוגעים, אתם הולכים ברגל? פחחת... הפידאיון יהרגו אתכם, טמבלים," ענה לנו בחכמה של בעל ניסיון, תלמיד כיתה ו'.

"למה? הפידאיון לא ערבים, כמונו? נו, נדבר איתם ערבית!" הוא הזעיף את גבותיו העבות ושב לחבר ולחסר בחישוביו. לבסוף נתן את חוות דעתו בהדרת פנים של בעל ידע:

"יהרגו אתכם בגלל שאתם נוצרים."

הייתי אובד עצות.

"יש רק פתרון אחד," הוסיף, "כמו מה שאני עשיתי לפני הרבה זמן, שעברתי בשחייה מעכוווו עד בירות."

"באמת??? תישבע!"

"לא בדיוק ביירות, זאת אומרת, הגעתי לצידון והמשכתי ללכת עד ביירות וראיתי הרבה דברים."

בלעתי את הרוק שלי בזריזות: "ו... ומה ראית?"

"חה, עדיף שאני לא אספר לך כלום כדי שלא תהיה מתוסכל, אתה עוד קטן

ובעצם אתה עוד לא יודע לשחות כמוני, פחחת..."

הסתכלתי בלי שסיפר לי, ובאמת לא ידעתי לשחות. ביירות, על הבלונדיניות שלה, חולותיה הלבנים, כבישי המשי שלה ולהקות הפופ

הממלאות אותה המולה, בתי ההוצאה שבה וטונות הספרים שהחלטתי לקנות אחרי שאסתנן אליה, ריחפה הרחק מדמעוטי וממיטתי.

תמונות משה דיין קישטו את קירות בית ספרנו ואת קשתותיו העתיקות, כדי לקבל ברוב פאר את חג העצמאות הקרב. האיש הזה, בעל העין המכוסה והחיוך הצהוב, הוא המגן עלינו מפני הפידאיון? יתר על כן, בנדיבותו הרבה הוא מגן גם על עמיתינו המוסלמים והדרוזים.

צורתו לא מצאה חן בעיני. העובדה שהוא יהודי פירושה שהוא משבט יהודה איש-קריות, וזה האחרון לא נהנה ממוניטין טוב אצל הכומר של הכפר ואצל סבתי, אם אמי.

הספק החל לכרסם בי.

"המורה?" שאלתי: "נכון שאנחנו צריכים לפחד מהיהודים, ולא מהפידאיון?"
 "ח'אלד, סתום את פיך והשאר את עיניך בספר שלך!"
 סכרתי את פי והשארתי סכור לנצח-נצחים.

"החזר אותי לארצי עם הרוחות הנושבות"

קולה של פירוז נישא אל על, מעל כלי המלחמה הישראליים שחיללו את שמי ביירות ואת מה שמתחתיהם בשנות השמונים.

"ירח מעל בעלבכ, ודם על בירות,

הוי, יפה, מי יצק אותך

כסוסה מאבן חן?"

קולו של מחמוד דרויש שיסע אותו, מרתית בייאוש, ומחשמל את חלל חדרי באוניברסיטה הירושלמית ומשביעו מרורים.

"לְטִפִּי! כמה זמן הוא כבר גר שם?" שאלתי את ידידי החדש, פילוסוף בגרותנו המהפכנית, או "המנהיג הרוחני של הדרוזים ויתר הערבים", כפי שהוא אהב שאקרא לו.

עיניו הנבונות בהו לפני שהשיב: "מי? מחמוד? בביירות? הוא שם מראשית שנות השבעים. למה אתה שואל?"

"אחי, אתה לא שם לב שכל האנשים המקוריים והטובים חיים שם... בביירות? פירוז, זי'אד, מארסל ח'ליפה, בטרס אלבסתאני, נאציף אליאזגי, אפילו מה-שמה, ג'ורג'ינה רזק, כל מי שיש לו קשר לחכמה או לאסתטיקה גר בביירות. לנו אין כלום חוץ מירושלים הזאת, המלאה בנביאים וכדאגות."

"ח'אלד, אתה חתיכת הדוניסט (ר"ל נהנתן), אתה מתעסק בכל השטויות האלה, אנחנו צריכים לבנות כאן מולדת!"

“אדוני, לא עדיף שנדע קודם איך יוצרים צלחת ספגטי, לפני שנדע איך ליצור מולדת?”

“תראה, אתה צודק, ביירות באמת יפה, והיא אף אם התרבות הערבית, ידידי, אבל הלבנונים, אחי, הם לא אוהבים אותנו, ככה זה, לא יודע למה.”
“למה? הם צודקים. גם אני לא אוהב אותנו, בגלל שאנחנו מכוערים, גסים ונודניקים. לטפי, אין אצלנו כלום שמגיע לנו שיאהבו אותנו בגללו, בוא נאמר זאת בכנות. אוכל הם מכינים יותר טוב מאתנו, וגם כל מיני ריקודים. הבגדים שלהם יפים ובמודה, הבלונדיניות שלהם יותר בלונדיניות מהבלונדיניות שלנו, אפילו האלה של הפיניקים נאהבת סתם כך, כלומר, תסתכל על העשתורת הזאת, שמת לב מימך מה ההתמחות שלה? לכפר הם קוראים “צ'יעה”, תסתכל כמה זה חגיגי – “צ'יעה”, לא “קריה”. חוץ מזה, אם אתה נכנס לצ'יעה ופותח איזו דלת, מיד קופצות לפניך צלחות של קובה ניה, כדי ערק בלדי וקערות תבולה – ורוקדי הדבקה – מסתובבים סביבך מכל הכיוונים, ואתה בא ואומר לי: למה הם לא אוהבים אותנו? ההיסטוריה המודרנית שלהם מלאה בהוגים, אמנים, מלכות יופי, ג'בראן ח'ליל ג'בראנים ודאר צאדר ודאר אלג'יל ודאר אני לא יודע מה – ואנחנו, ההיסטוריה שלנו – מה יש בה כבר בלי עין הרע? כולה מלאה פושעים וגנבי עופות.”

“אתה חתיכת תבוסתן, אתה נהנה מרגשות נחיתות כלפי הלבנונים. ח'אלד, הצרה שלך היא שאתה לא יודע אם לאהוב אותם או לקנא בהם.”

“אתה חושב???”

“בסדר, מחמוד הזה, האיש שלך, הוא פלסטיני ועוד מהגליל.”
“המממ... אתה צודק. אבל אפילו הוא, אחי, אף פעם לא ראינו תמונה שלו ולא שמענו את קולו לפני השבוע מהקסטה הזאת, ומה שם השיר שלו? 'ביירות'! ביירות הזאת, יש בה סוד אני אומר לך, אני לא יודע מה הסיפור.”
“טוב, שתוק כבר, מה אתה רוצה שהוא יכתוב, שיר על מצמץ?¹”
“אתה יודע, לטפי, חבל שהמשפחות שלנו, כשהן גורשו ב-48 חזרו אחרי שבועיים ולא המשיכו בכיוון לבנון.”

“מההההה?”

“כמובן, אם זה מה שהיה קורה, עבדך הנאמן היה מהדס היום ברחובות ביירות כמו תרנגול הודו.”

1 כפר קטן בוואדי עארה, מקום הולדתו וקבורתו של המשורר ראשד חוסיין.

"ח'אלד, הזיהום השכלי הזה שפגע בך – הוא זמני או כרוני? אילו מה שאתה מדבר עליו באמת היה קורה והמשפחות שלנו לא היו חוזרות, אתה, חתיכת מפונק של אמא, חתיכת ילד טוב, היית זרוק בעין אלחלווה או בכורג' אלבראג'נה, ולא היית יכול לצאת משער מחנה הפליטים בלי אישור מיוחד."

"הירח של משע'רה! הלבנה של ואדי אלתיים..."

אני חייב לכם וידוי שיש עמו מבוכת מה. לא הבנתי את המשפט הזה בשיר של פירוז לפני הפלישה הישראלית ה"חינוכית" האחרונה, מודל 2006. קראתי על מסך הטלוויזיה את שם הכפר 'משע'רה' בין יתר כפרי הדרום ועיירותיו שהמטוסים הישראליים ניסו "לשטח" ו"לרכך" אותם כהכנה ל"טיהורם" הסופי מן הלבבות הדואבים של תושביהם ומאישוני הילדים המתרחבים.

"כמה שאני טיפש!" אמרתי לעצמי, שכן המשפט הנכון הוא "ירח משע'רה", ולא "ירח מאזע'רכ" (ירח, כמה אתה קטן), מתוך שחשבתי כי הירח נראה אז קטן בהשוואה לדאגות הלב, למשל. עם ההיזכרות בלב ובדאגותיו מצאתי את עצמי תמה: אילו ידע הטייס הפולש שהשם בעלבכ מתחרז עם המלה 'בְּחַפְכַּ' (אני אוהב אותך) ושקול כמוה – האם זה היה גורם לו "להתבלבך" ולו גם לרגעים ספורים לפני הטלת הפצצה?

השיעור המופלא הזה בגיאוגרפיה סוציו-מוסיקלית, שניתן לי חניס ובאהבה רבה בחסות חיל האוויר הישראלי, ירא השמים ונקי הכפיים, הקסים אותי, וקשרתי היטב במוחי בין שמות הכפרים וההד התרבותי שלהם.

נתקפתי חרדה כאשר גיליתי כי היחס שלי לרוב השמות הללו אינו פחות רגשי מן היחס שלי לערים של פלסטין: צור, ענג'ר, אבל אלסאקי, אלנבטיה!... אלנבטיה הרוסה למחצה, מופקרת, כמעט נחנקת מעשן, חסרה אפילו את ציון שמה בשיר כלשהו או ביצירה ספרותית. אין היא בשרי, וג'בראן לא כלל אותה בין הכפרים הנמים "על כתף ואדי קאדישא", אך להד שלה יש השפעה אחרת לגמרי, שכן היא מקום לידתה של אימאן, ואימאן הזאת היא סיפור בפני עצמה.

הפגישה הראשונה שלנו היתה בקהיר, בה התגוננתי, משותק מהכנעה, באביב של שנת 2002, בעודי בורח מזוועות הטבח בג'נין, כאשר החיילים "טיהרו" את מחנה הפליטים והרביצו בתושביו שיעור מעשי באמנות הצליבה. "ח'אלד, בחייך, אל תשכח שאימאן הזאת היא גברת שיעית, נשואה, דתית, מכוסת ראש, אני מקווה שתשמור קצת על לשונך ותנמין קצת את הגסות הפלסטינית הרגילה שלך בשביל למנוע מבוכה. בסדר? בשבילי." כך הכינה

אותי ידידתנו המצרית המשותפת רגעים ספורים לפני נחיתת המטוס של אימאן.

שפתייה של אימאן עוד לא הוציאו הגה אחרי ברכת השלום, והנה כל דיעותי הקודמות על הנשים הלבנוניות נגוזו.

חיבתי העזה לתנועה השיעית בהיסטוריה הערבית לא היתה דבר חדש, וגם לא סודי. אינני יודע אם היא נבעה מן הקסם שהילכו עלי דמותו של עלי וספריו, שמא מתוך סולידריות פלסטינית מובנת מאליה עם הטרגדיה של חסידיו. מכל מקום, כל זה עניין פילוסופי ודטרמיניסטי – אבל שאפגוש לראשונה בחיי לבנונית מאמינה, כסוית ראש ועוד שיעית?

תוך שאני מתעלם מן האזהרות של המארכת שלנו, התחלתי 'לרחרר' אחר האישיות של אימאן. שאלתי אותה אם דקירותיו של עלי עדיין מכאיבות לה, או שמא היא נושאת ברוחה קינות כלשהן על פצעיו של אלח'סין, וגיליתי דאגה ביחס לכוונותיה הלוחמניות בעת ששאלה על המתכון של אמי להכנת אצבעות מעכרון, שיצא שמען מן הגליל עד לנבטיה, מתעלם מגבולות ומשדות מוקשים. לאחר רגעים ספורים כבר החלפנו הלצות ובדיחות לבנוניות פלסטיניות מפורסמות, וגיליתי כי לשונה הארוכה תואמת היטב את קומתה התמירה, כי עיקולן של קשתות גבותיה הולם את כיסוי ראשה השיקי, וכי לשונה הצרפתית המשולחת לחופשי חיה בשלום עם דיאלקט נבטיה השגור בפיה, הרבה יותר משאני חי בשלום עם עצמי. אינני זוכר אם צחקתי או בכיתי מרוב געגועים כאשר אמרה: "מה קרה לך? אני יכולה לירות בכל הגברים, נו אתה..." והעלתה בזיכרוני את הדמות של אבו-סלים,² ומקצת ניחוחות ילדותי. נתתי לה את כינוי החיבה "אבו אלג'אר", משום שהיא באמת בחורה לעניין.

"נו, הנשים עם כיסוי הראש באמת מגלחות את שיער ראשן כמו היהודיות הדתיות?" שאלתי לאחר מכן את מארכתנו המצרית.

"אלוהים! מה העניין? תמיד תישאר טמבל? אימאן זאת, כשהיא מסדרת את השיער שלה, צמותיה נשארות ארוכות וגדולות מאוד, והשיער שלה שחור-שחור, כמו פחם. ח'אלד, אמרתי לך כבר, הנשים עם כיסוי הראש הן בני אדם רגילים, ממש כמונו."

"באמת???"

ההנחתה

ההכנסה הגאונית של כוחות ישראליים לבעלבכ בעלת ששת העמודים הביאה למעצרו של רועה צאן, או כמו שסיכם זאת אחד התושבים: "כשהחילים באו,

הם עצרו איזה רועה אחד. "אני צחקתי מהדיאלקט יוצא הדופן שבפיו, ובכיתי בגלל המזל הרע שנפל בחלקם של רועי העזים הלבנונים במלחמה האלקטרונית המדויקת הזאת, בעלת הנימוסים הישראליים. היה זה הרועה השני או השלישי שנעצר בגלל שהוא "בעל עמדה בכירה בחזבאללה". הבעתי את רחמי על מותו של מטר מחמד, שאהב את חיי הרועים בטבע ונהג לפיהם, ולימד את הבוזוק שלו כיצד למסור לנו את כל הסלסולים והיללות של ההרים ושל בקעת הלבנון: "שהאל ירחם עליך, אבו מוחמד, אמרתי לעצמי. "אילו היית עוד בחיים, היו החיילים עוצרים גם אותך באשמה שאתה בעל עמדה בכירה מאוד בזמרת הארזים והגיאות."

התקשורת הצבאית הישראלית, ובעקבותיה עדרי הטלוויזיה העולמית, מתרברבים בצילומי וידאו המראים את "האלגנטיות" של התקיפות האוויריות. אפשר לראות תצלום אוויר של אחד "הכפרים שאוהבים את הכוכבים", עם סימן דמוי צלב. תוך רגעים ספורים הבניין מופצץ, לרוב על יושביו, והדבר מלווה בתרועעותיהם של הפרשנים הצבאיים והמכורים למשחקי מחשב. הרמטכ"ל הישראלי נשאל פעם מה מרגיש הטייס כאשר הוא מגלה כי הפצצה החכמה שלו הרגה עשרות חפים מפשע וילדים. הוא אמר בשלווה מלאה: "הוא מרגיש רעד קל בכנף המטוס, שנעלם כעבור רגע." זוהי פלישה חינוכית, בלי צל של ספק. עד עכשיו חשבתי כי המונח המצרי "בג'אחה"³ מתאר את הרוח הישראלית באופן גאוני, אולם אני חושש שהוא ייסוג בהכנעה כעת. שירו היפה של המלך שלמה: "מה יפו פעמיך בנעלים בת נדיב... שני שדייך כשני עופרים תאומי צביה... אפך כמגדל הלבנון צופה פני דמשק", גם הוא ישתק שפל קומה מול מילותיו של המשורר האהוב עלי: 4:

שמים שכולים התיישבו על אבן להרהר,
ורד שקולו נשמע,
ביירות.
קול המפריד בין הקורבן למאכלת
ילד ששמט את כל לוחות הדיברות
והמראות,
ואז נרדם.

3 רכרבנות, יהירות – המתר'.

4 מחמוד דרויש.

נועם שדות

סיפור מלחמה

03:28 15/07/2006

פחד. מה יש לפחד. אנחנו מפחדים מהמלחמות, מההפגזות שיבואו, מהטילים. הכל לא ברור. מה עוד יבוא, מה עוד יגיע. מי עוד יפציץ אותנו. את ילדינו. את בתינו. יחריב את עירנו היפה, חיפה. אז אנחנו ממתנינים פה בבתים, איש איש בביתו, ליד הרדיו, מחכים לגזירה, לגזירה לרדת למקלט, הגזירה הנוראה מכל בשבילנו, כי היא זו האומרת: הנה סוף השלווה. מעתה גם אתם במלחמה. אז אנחנו פה בחיפה מפחדים, שאף אחד לא יגיד שלא. הרבה עזבו, נסעו מהעיר. מעטים נשארו. מעטים גיבורים. כאלה שאין להם מה להפסיד. שלא אכפת להם למות. שהכעסים שלהם כל כך גדולים שהם גדולים יותר מהרצון שלהם לחיות. כאלה אנשים נשארו. ואנחנו, האנשים האלו, יושבים פה וממתנינים, ממתנינים להוראות.

06:55 15/07/2006

התקשרתי לדודלי באמצע הלילה. הרי זה אסור. אסור להעיר אנשים באמצע הלילה. אני יודע את זה. חוויתי את זה מזמן. עת הייתי מעיר אנשים, ולקחו לי את הטלפון, בזמנים הרחוקים ההם, בבית המשוגעים, שם הייתי בלחץ אטומי, מהמצב הנורא שהייתי שרוי בו. והם, במקום להבין לקחו את הטלפון, כאילו במקום להבין, הם רצו שאפסיק להתקשר, אפסיק לדבר, אפסיק ליצור קשר עם העולם.

08:10 15/07/2006

אני יורד למקלט, החלטתי. אני יורד למקלט. כמה אפשר לפחד. אני לקחתי תיק, ארזתי דברים, בגדים, תרופות וירדתי למקלט. אבל המקלט השכונתי סגור. אני יושב כאן ליד המקלט השכונתי וחושב. אולי טעיתי. אולי רק אני בפאניקה כזו שאני כאן ליד המקלט השכונתי ואין בו אף אחד. אולי אני לא לוקח בפרופורציה דברים. אולי זה באמת לא קורה כל המלחמה הזו. אולי

הפרופורציה הרבה יותר נמוכה, כי אחרת היו צריכים להיות פה אנשים, לא? הכל נראה מוזר.

08:48 15/07/2006

מה היא עשתה לי האשה הזאת? היא סך הכל דאגה לי. היא רצתה שאני אהיה מוגן במלחמה הזאת. הכוונה שלה היתה טובה. לא הייתי צריך לצעוק עליה שהיא חולת נפש. זה לא בסדר – הכוונה שלה היתה טובה בסך הכל. הכוונה שלה טובה.

09:05 15/07/2006

יש לי חלקים נשיים, אומרת האשה שדיברתי איתה בטלפון. מה פתאום חלקים נשיים? אני גבר. גבר אמיתי. גבר חזק. גבר גבר.

09:17 15/07/2006

אני לא גבר נשי. מה פתאום? פשוט עברתי התעללות קשה כשהייתי ילד מצד האשה הזאת. האם זה נראה ככה מהשירים, שאני גבר נשי? מה פתאום? אני גבר חזק. גבר גבר.

09:28 15/07/2006

אני לא גבר נשי! הודעתי לכל העיתונים, שלא יחשבו שאני הומו. כנראה כל השנים חשבו שאני הומו ואני כנראה לא ידעתי. עד כמה חמור המעשה שהאשה הזאת שלי עשתה לי ואני כנראה לא מודע לו בכלל. עד כמה.

09:35 15/07/2006

בא לי לרצוח את האשה הזאת. לרצוח אותה. מה, כל הזמן חשבו שאני הומו? מה פתאום? אני אוהב נשים. הוי, כמה שאני אוהב בחורות. אני מטורף על בחורות. היא משוגעת האשה הזאת, מה שהיא עשתה לי. הוי, כמה שאני רוצה לנקום. הוי, כמה.

09:40 15/07/2006

אני גבר לכל דבר.

10:04 15/07/2006

מה עשית, אני אומר לאשה הזאת, מה עשית, והיא מתגוננת. לא עשיתי כלום, היא אומרת, לא עשיתי כלום. ואני חושב פעמיים. אם היא לא עשתה כלום, אז

איך זה שעברתי כל כך הרבה, ואיך זה שאני כל כך טובל. ופתאום אני מגלה, זה מה שהיא עשתה, כלום. היא לא עשתה כלום. זה מה שהיא עשתה – כלום. היא לא עשתה כלום.

מלחיץ במלחמה הזאת. אפשר להילחץ עד כדי כך שהמוח עובר להתעסק בדברים אחרים במקום במלחמה עצמה. כמו בשאלה אם האשה הזאת עשתה או לא עשתה לי דברים כשהייתי ילד. לפחות קיבלתי תשובה לשאלה הזאת שהטרידה אותי זמן רב. היא לא עשתה לי דברים פיזיים. אבל היא לא עשתה לי גם שום דבר אחר. היא פשוט לא עשתה לי שום דבר. פשוט לא היתה לי האשה הזאת. לא היתה בכלל. לא היתה שם, כשהייתי צריך אותה, אני בכלל לא זוכר אותה בילדותי. בקושי תמונות ספורות. הרוב היה הגבר המשוגע. איפה את, האשה הזאת? אני לא זוכר אותה.

10:45 15/07/2006

חיילים שלנו מתים בהמוניהם וזה לא נורמלי ולא הגיוני. אלך להתנדב עבור העם והמדינה.

10:55 15/07/2006

נרשמתי למאגר המתנדבים לשעת חירום ואני מרגיש עם זה טוב. מה פתאום ללכת לבלות שכל המדינה תחת אש? זה לא בסדר. צריך לגלות סולידאריות למדינה. אם יבקשו ממני להתנדב, מיד ארוץ. מה זה פה? זו לא המדינה שלי! ואני עוד לא שירתי שירות מלא בצבא. זה לא בסדר. צריך לעזור לכל החיילים המסכנים האלו שמגינים עלי. מה זה? הפקרות? פה במדינה הזאת כל אחד חושב שהוא יכול לחיות על חשבון השני. שחיילים שלנו נהרגים, והם יעשו מה שהם רוצים. יישבו במקלט. יראו טלוויזיה. יעשו מה שהם רוצים. זה לא הולך, דבר כזה. חברה, זה לא הולך. צריך להילחם. גם אנחנו, החולים. צריך להילחם. אנחנו חלק מהמדינה. וצריך להילחם. כל אחד כפי יכולתו. צריכים להילחם. חברי הרוסים, זה לא ייתכן, תנו כתף, תנו שכס, בואו לזירה, זה לא הפקרות כאן, זו מלחמה, בואו נילחם גם אנחנו, על המדינה.

11:12 15/07/2006

דיברתי עם הטיפוס ההיא. היא לא רצתה להחדיר לי שום וירוס. היא לא קשורה לאשה הזאת שלי. דווקא אשה טובה. אין קשר בינה לאשה הזאת שלי. היא קרובת משפחה שלה. זה נכון. אבל אין קשר בינה לבין המופרעות של האשה הזאת שלי. זה שהיא קרובת משפחה שלה לא אומר כלום. היא אשה טובה, אחרי הכל. לא קשורה לכל הבלגן הזה, שקוראים לו האשה הזאת. היא

רוצה בטובתי, אני חושב, אני בטוח, כך נדמה לי, היא רוצה בטובתי. פעם ראשונה שהבנתי את זה. וזה דווקא עושה לי טוב. לא כולם מופרעים כמו האשה הזאת. יש דווקא אנשים טובים. אפילו קרובי המשפחה שלה. כמו הטיפוס ההיא, הדודה המדומה שלי, דודה מקרבה שנייה. לא כולם מופרעים כמוה, לא כולם רוצים ברעתי, זה מה שהבנתי היום, פתאום. זה מה שהבנתי, מתוך המלחמה הקשה היום, שמתחוללת גם בתוכי.

11:20 15/07/2006

לקחו עכשיו איש לתוך הניידת. ראיתי. המשטרה פועלת כרגיל. האם גם את האשה הזאת שלי ייקחו לשם, לתוך הניידת המשטרתית? האם גם אותה? באיזה שהוא אופן סודי, לא ברור, האם גם לה יעשו מבצע כזה? מוזר, למה אני כותב את זה בזמן המלחמה? זה אסור. איפה הלאומיות? איפה ההמנון? במקום זה אני עסוק באשה הזאת? פשוט ראיתי איש נכנס לתוך המשטרה וזה עשה לי אסוציאציות מוזרות.

11:25 15/07/2006

פוליטיקאי מדבר. פתאום כבר אין צידוק למלחמה. מה קרה? קודם כולם היו בעדה. עכשיו כבר יש כאלו שנגד. למה? מה השתנה?

11:35 15/07/2006

פעם ראשונה שכואב לי הלב, שאני שומע את שמות החיילים המתים. הן יכלו אלה להיות החברים שלי, מימים רחוקים בהם היו לי חברים. חברים שעכשיו הולכים לקראת מותם. ואני שומע את השמות ברדיו ומבין: אלו אנשים שמתים. והעזוץ כבד. אלו שמות של אנשים מתים.

12:06 15/07/2006

לאשה הזאת יש האישי הטוב, לא הילד הטוב שאני, בן 75, לא בן שלה. כמו שצריך, שיטפל בה, לא שיסבול בגללה בבית חולים לחולי נפש סתם, רק בגלל שהיא בעצמה חולת נפש, ולא יכולה להסתדר בעצמה. בהצלחה לאיש הטוב, תטפל בה טוב, אני מקווה שלא תסבול בגללה, כמו שהילד הטוב שאני סבל.

14:16 15/07/2006

זכרתי במשהו שהגבר המשוגע עשה לי. משהו שלא זכרתי קודם. משהו שקשור לדת. השאלה אם בזמן מלחמה זה המקום להעלות אותו על הכתב. אולי דווקא בזמן מלחמה. הילד הטוב שאני.

14:30 15/07/2006

עכשיו שאני חושב על זה, הפנאטיות הדתית לא היתה של הגבר המשוגע אלא של האשה הזאת. הוא דווקא בחור טוב. רצה לעשות לה טוב, שהיא תהיה שמחה. להיות דתי כמוה. אבל היא לא שיתפה פעולה, עשתה כל מיני שטויות דתיות משונות, לא הגיוניות, כאלו שלא מתקבלות על הדעת, אז הוא השתגע, הוא היה חייב לעזוב, ועכשיו היא מאשימה אותו, איזו בושה וחרפה. מכשפה שכזו. איזה גבר משוגע טוב יש לי.

15:05 15/07/2006

התקשרתי לאחותי, סיפרתי לה על החשדות שלי, על זה שהגבר המשוגע היה טוב, אחרי הכל, שהוא לא עשה לי שום דבר רע. זו האשה הזאת שהיתה מפלצת גדולה, מפלצת נוראית, עד שהגבר המשוגע שלי לא עמד בעומס ונשבר ולפעמים הרביץ איזו זפטה או שניים אבל זה לא מסביר את כל העוול הגדול שנגרם לנו במשפחה – איך כל המשפחה נהרסה – לא, בכלל לא, האשה הזאת, בכלל לא.

15:27 15/07/2006

גם את, האשה הזאת שלי, האמיתית, את שהתחלת פה את כל הסיפור, שאמרת לי שאני גבר נשי, כדי לתקוף אותי, שכבר זמן רב עושה מאמצים כדי לשבור אותי, ובכן זה לא יצליח לך, את לא כזאת חכמה, אכן, כמו שאת אומרת, אני קצת יותר חכם ממך, מה לעשות? לא תצליחי לשבור אותי, לא באמצעים פשוטים ולא בתחכום, אז תשאירי את החוכמות שלך בבית, ותעזבי אותי בשקט, אשה רעה שכמוך, אני ממשיך בדרכי, ואת ... מצידי תעשי מה שאת רוצה, רק תעזבי אותי בשקט, את לא בתכנון שלי, ואני לא בתכנון שלך, החל מעכשיו לא, בהחלט לא, הבנת? הילד הטוב שאני.

15:34 15/07/2006

בשביל מה היא צריכה אותי, האשה הזאת שלי במרכז? שאני אשמור עליה שמה? היא לא מתביישת? בתירוץ עלוב של לשמור עלי היא מביאה אותי לשם – כל הכעס יוצא – אני יודע – כל הכעס יוצא.

15:36 15/07/2006

ככה זה במלחמה. מרוב פחד מהטילים והקטיושות צפים דברים שלא חושבים עליהם, ככה ביום-יום הכללי, צפים ומציפים אותנו, וזה מה שמציף אותי כרגע. פחד. להיכנס למרחבים מוגנים. ככה אומר הסגן אלוף עכשיו ברדיו. או

בחדר מדרגות, או ליד הקיר. עדיף ליד הקיר. איפה אני אמצא חדר מדרגות ביום הזה? הכל נורא. בהצלחה לחיילי צה"ל. בהצלחה. מהילד הטוב שאני. מחיפה.

18:09 15/07/2006

ואיך פתאום כולם זנחו אותי. אני בטראנס נפשי חבל על הזמן. אמרו שהמערכה תהיה ארוכה מתמיד. למה התכוונו? האם מחבלים ייכנסו קרקעית אלינו לחיפה? ייכנסו לבתים? יהרגו אותנו? איש איש? ישברו אותנו נפשית? הפחד גואה. התקשרתי לפיקוד העורף. שאלתי מתי ייפתחו המקלטים. ענה לי איזה בחור צעיר, צעק עלי. מה אתה צועק, אמרתי לו, מה אתה צועק, אני חולה. זה לא עניין אותו, אנחנו במערכה לאומית, כולם חולים, ואין מקלטים, כל אחד צריך להסתדר בעצמו, זה מה שיש, אין עכשיו עזרה נפשית, כל הפסיכיאטרים ירדו למחתרת. חה, חה, חה, סוף סוף ניצחתי אותם, עכשיו במלחמה הם מפחדים יותר ממני, החלאות הללו, אני גיבור, והם בורחים כמו שפנים, איזה יופי. הגיע הזמן באמת. הראיתי להם מי פה הגבר. חולירות שכאלה. סוף סוף הצלחתי להראות להם עד כמה הם זבל ועד כמה אני גבר.

18:20 15/07/2006

אני, הזקנה והגבר המשוגע שלי אנשים חזקים. אנחנו מצליחים לא לדבר עם אף אחד, לא לראות טלוויזיה, להתנתק מהעולם ולמרות זאת להישאר בחיים, לברוח מהמלחמה המאיימת. מי עוד יכול לעשות דבר כזה? אנחנו גיבורים! בטח, אנחנו גיבורים. כל אלה שכורחים הם חלשים, הם מפחדים. אנחנו הגיבורים האמיתיים, מצליחים להתמודד עם המצב. חכף אני אלבש נעליים, להיות מוכן בכל רגע לברוח למקלט. זה לא בוש, אם יהיה צורך, אני אלך, מהר, אבל לאט, אבל אלך, זה מה שצריך, בשביל להינצל, וזה לא בוש להציל את החיים, זה לא בוש. אז אני לובש נעלי ספורט, מתכוון ליציאה מהבית בשעת חירום.

18:31 15/07/2006

הרבה עזבו, אני יודע את זה, אני גם שומע את זה ברדיו וגם יודע את זה בלב. ברחו לדרום הארץ. ואני נשארתי פה בחיפה. אני גיבור? מה פתאום, איזה גיבור? אני פשוט, אין לי לאן ללכת. אני נשאר כי אין לי לאן, אין לי לאן ללכת להתגונן. אז אני נשאר כדי להילחם על נפשי, להתגונן, לברוח, להציל את עצמי, לקוות שלא יקרה כלום, לדעת שהכל בסדר.

18:41 15/07/2006

חשבתי להתקשר לאמא שלי האמיתית לבקש עזרה. אבל מה היא יכולה לעזור לי הדפוקה הזאת. הגיע הזמן להכיר באמת שהיא זבל דפוקה לגמרי. למעשה רוב האנשים שאני מכיר הם דפוקים כאלה, אנשים חלשים, שלא יודעים להתמודד. בעבר חשתי להגיד את זה, בגלל כבודם, אבל עכשיו מכל המלחמה הזאת, כבר לא אכפת לי להגיד, שהם אנשים חלשים. חלשים מאוד. חלשלושים. היא אמרה שהיא מתפללת. מה יעזור פה תפילה? צריך להתמודד. מה זה ייתן לה להתפלל? שתתפלל עד מחר. צריך לברוח, להתגונן, להתמודד, זה סיפור מלחמה, זה לא זמן לתפילות, תתמודדי, גברת, תתמודדי, זו לא בדיחה, דפוקה אחת, תתמודדי, מה זה, את לא מתביישת, תתמודדי, צריך להתמודד, אסור לחיות ככה, כמו ילדה, צריך להתמודד, צריך להיות גיבור, להיות חזק, להתנהג כמו גבר, לא ככה, כמו אשה, כמו ילדה מחורבנת, מה זה? מה? את לא מתביישת? מה זה ההתנהגות הזאת? מה? את מטורפת? לא ייאמן.

18:48 15/07/2006

מלחמה ארוכת טווח. זה מה שהולך להיות. מלחמה ארוכת טווח. פתאום הכניסו את איראן. מאיפה היא צצה, איראן הזאת? צצה לה איראן. איזו מלחמה. אני כבר יודע מה הולך להיות. יכול להיות שהמדינה תיחרב. שאף אחד לא יגיד שהמחשבה הזאת לא עוברת לו בראש. שאף אחד לא ישחק אותה גיבור.

18:50 15/07/2006

אני רוצה לחיות. לא מעניין אותי איראן או ישראל. אני רוצה לחיות. זהו. לא מעניין אותי אף אחד אחר. לא מעניין אותי דודלי, אמא שלי האמיתית, הזקנה, הגבר המשוגע, האשה הזאת, כולם יכולים ללכת לעזאזל, עכשיו מעניין אותי רק הילד הטוב שאני, אני רוצה להציל את עצמי, וזה מה שמעניין אותי, רק אני, אני החשוב, אני צריך להינצל, וזהו, כל השאר יכולים ללכת לעזאזל, אני רוצה לחיות, אני רוצה חיים, אני רוצה לחיות. כל השאר שימותו, מה איכפת לי?

18:54 15/07/2006

מעכשיו אני חושב רק על עצמי, זהו. רק אני מעניין את עצמי. אני רוצה להינצל וזהו. כל אחד שידאג לעצמו. ככה זה במצב כזה, אני לא יכול לדאוג לכל העולם. כל אחד דואג לעצמו. איש איש לביתו, למשפחתו, לבניו,

לאהבותיו, לאף אחד אין כוח אחד לשני. זהו. אני חושב איך להציל את עצמי. זהו. לא מעניינת אותי המשפחה, לא החברים, לא אף אחד, שיילכו לעזאזל, רק להציל את עצמי, מהתופת, רק זה, רק זה.

19: 15 15/07/2006

אני מוכן לטילים. אני לא מפחד. שיבואו. אני לא מפחד.

19: 27 15/07/2006

מעניין אם זה יהיה כמו בשואה. פריחות, תאי גזים. זה הולך להיות מעניין, זה בטוח, כמו בספרים, משהו מיוחד, צריך רק לדעת להגן על עצמך, להיזהר מהפצצות, לקוות שלא תהיה פצצת אטום ואני כבר לא כועס על הרוסים. הם רוצים להגן על עצמם. מה זה רע? זה דווקא טוב.

19: 30 15/07/2006

הם נאיביים אם הם חושבים שכל הערבים יתמכו בהם, זה לא הולך ככה, הם פנאטים, זו תהיה מלחמה כוללת, זה מה שיהיה, מלחמה כוללת. כל הערבים נגדנו.

20: 06 15/07/2006

אז אין בזה שום דבר רע שאמרתי שאני לא גבר נשי. זה מראה לכל הוצאות הספרים האלה שאני גבר לעניין ולא איזה זבל משורר שאפשר להתעלם ממנו. זה לא דבר רע בכלל. אני לא רואה בזה שום דבר רע. להיפך הייתי צריך לעשות את זה מזמן. מה קרה? מה אפשר ככה להתעלם ממני? מה אני אפס? לא ייאמן.

20: 10 15/07/2006

תמיד פחדתי שאם יהיה לי טלוויזיה, אני אתמכר אליה, אני כל הזמן אסתכל בטלוויזיה, אני לא אשים לב שיש חיים אחרים מעבר לטלוויזיה. אז אין לי טלוויזיה. אבל יש לי רדיו. הרדיו דולק כבר יומיים ואומר כל הזמן כמה המצב רע וקשה, ואני מקשיב ונכנס ללחץ. האם אני לא נכנס לחיים לא הגיוניים?

21: 05 15/07/2006

מה משותף לכל החברים שלי לדודלי לאמא שלי האמיתית לבחורה הזונה שבשכונה לזקנה מה משותף הם כולם אנשי חינוך הם עבדו עם ילדים כולם הם ראו בחור מסכן שלא יודע להסתדר מתנהג כמו אוטיסט מוזר מוזנח לא

מתנהג כמו שצריך אבל רוצה ללמוד רוצה מאוד ללמוד וגם מכיר תודה בהחלט והאופי החינוכי שלהם נכנס לפעולה והם עזרו לי, ואני למדתי מהם, המון על החיים ועל עצמי ועל כל מה שקרה והשתפרתי לאט לאט והתבגרתי ועזבתי את כל העבר המסריח את כל האשה הזאת, הגבר המשוגע המגעיל הזה, את כל מה שקרה, את כל הבית הנורא הזה, המסריח, הצלחתי להשתלב בעולם. תודה לחברים שלי, איזה מורים נהדרים לחיים מצאתי לי, אין כמוהם בכל העולם, תודה.

21:36 15/07/2006

אני מבין שלאמא שלי האמיתית יש גם סיפור קשה. אני לא צריך לגלות. זה יתגלה בהמשך, לבד, מעצמו, היא תגלה את זה לנו, לעולם. תחשוף את כל המועקה שהיא היתה שרויה בה שנים. אני לא רוצה לחשוף עכשיו מה הסיפור שעומד לי בראש, זו כבר העבודה שלה, להתגבר. אני מאחל לה בהצלחה. בהצלחה, אמא שלי האמיתית. בהצלחה.

21:40 15/07/2006

האם היא לקחה את הדפים שלי כי היא ראתה בהם כוחות להתמודד בשביל עצמה? אני לא ראיתי את זה ככה קודם. עכשיו אני רואה את זה אחרת.

21:47 15/07/2006

טוב, אז אני מבין שאני לא אשלח יותר שירים לעיתונים. אי אפשר, אי אפשר להפציץ אותם ככה, זה לא ייתכן, ההודעה האחרונה היתה הודעת סיכום, הודעת סיכום מוזרה, אבל הודעת סיכום ומה אני אעשה עם הסיפור הזה, אני אשמור אותו לעצמי, אאסוף סיפור לסיפור ואוציא ספר. ככה מתנהג גבר. זו התנהגות נורמלית. באמת!

21:52 15/07/2006

עכשיו באמת המטרה שלי להבריא, לצאת מהחסות של ביטוח לאומי, להתחיל דף חדש בחיים. לעבוד, להתפרנס. לחיות כמו כולם. אני לא יודע אם לכתוב שירים זה עבודה. צריך להתחיל חיים חדשים. לשכוח מהעבר. נראה איך נעשה את זה. אני חושב מהרהר בודק אפשרויות. המטרה היא התחלה של חיים חדשים כאדם בריא ונורמלי לא כאדם חולה.

21:56 15/07/2006

"מה אתה, נורמלי?" אני אומר לעצמי, מה אתה יכול לכתוב כמו דליה רביקוביץ', כמו השירים היפים שלה, איבדת את השכל לגמרי, אני אומר לעצמי, איבדת לגמרי. אני שוכב במיטה וקורא את שיריה היפים שמענגים את הנפש ומעבירים את הזמן כך בשעת הלחץ, אילו שירים יפים, אילו שירים מקסימים, איזו חדווה בכל אחד מהשירים, אני אוהב את השירים האלו, פעם לא ידעתי לאהוב אותם.

22:02 15/07/2006

אולי אני לא כזה גרוע, אני פשוט לא כותב נכון. אני צריך לכתוב שירה לאומית, כזו שתתאים לכל אחד, לא כזו שתתאים רק לעצמי. שירה שכל אחד בשעת צרה יכול לקרוא, יכול ליהנות ממנה, לפתוח ספר וליהנות ולא שירה קשה כזו שטובה רק לעיתונים הספרותיים.

00:33 16/07/2006

האשה הזאת, את לא בסדר. אם את רוצה להרגיש חזקה זה בסדר. אבל להחריב משפחה שלמה, רק בגלל שאת רוצה להרגיש חזקה, להרוס משפחה, הגבר המשוגע, האשה הזאת ושני ילדים רק בגלל שבא לך להרגיש נקמה על כל השנים. האשה הזאת, אני מצטער להגיד, זה לא נורמלי.

00:41 16/07/2006

מתי האשה הזאת התחילה לחשוב על הרצון שלה לנקום וניצלה אותי? מתי זה קרה? מתי היתה התחלה של כל הסיפור הזה?

05:57 16/07/2006

למה התקשרתי לכל העיתונים להגיד שאני לא הומו? הם חושבים שאני מטורף. אחר כך אני מתפלא למה הם לא מפרסמים לי ת'שירים. נו, זה לא נורמלי להשאיר הודעות כאלו. אלה הודעות לא בוגרות. אף אחד לא משאיר הודעות כאלו. תשאיר הודעות נורמליות. מה זה הומו? ומה זה מעניין אותם? מה אני משגע אותם? מה, אני נורמלי? זה לא בסדר. אני לא בסדר. משהו לא בסדר אצלי. זה בטוח.

06:37 16/07/2006

אי אפשר ככה. אני משתגע מהחרדות. אני חושב שאני אלך היום לספרייה.

06:47 16/07/2006

קיבלתי את עיתון "הארץ" אחרי שביטלתי אותו ופתאום רצייתי להגיד שהכל בסדר, פתאום רצייתי להגיד שהכל טוב כי הכל נראה אינטלקטואלי כזה רחוק מהמציאות, כמעט התקשרתי לשירות לקוחות להגיד שאני רוצה את העיתון בחזרה רק כדי לשקוע באופוריה שהנה אין כלום רק מאמרים על תקיפות ולא תקיפות אמיתיות. איזו אשליה נחמדה, רק חבל שהיא לא קיימת במציאות. נרגעתי, אקרא בעיתון ואדע מה קיים במציאות, מה בעיתון הזה ומה ברדיו ובתדרים האחרים. צריך לעשות השוואה, וכל אחד צריך להבין בעצמו מה טוב לו לקלוט ומה לא. לי טוב לקלוט מה שאני מבין, ואני מבין שהולכת להיות פה מלחמה, מלחמה אמיתית. כוללת את כל יישובי הגליל וגם אותנו, בקרוב זה יגיע – אני יודע – זה יגיע במהרה.

07:32 16/07/2006

אני רואה אוויר, אני רואה אור – הבוקר הגיע. מה סך הכל אמרתי לעיתונים? לא דבר נורא כל כך – סך הכל אמרתי שהאשה הזאת שלי עשתה לי דברים לא בסדר כשהייתי ילד. זה לא דבר כזה משוגע, אני חושב. וגם דיברתי בקול שלי. הרבה זמן לא דיברתי איתם. הם לא יכלו להכיר אותי. רק שלחתי כל מיני תכתובות. לא עשיתי דבר כל כך נורא. נכון?

07:34 16/07/2006

עכשיו כשעברתי על זה. לא ראיתי שום דבר רע במה שכתבתי. כתבתי את האמת. דברים שרצייתי להגיד. אני לא גבר נשי ולא הומו. אני גבר והאשה הזאת שלי עשתה לי דברים קשים כשהייתי ילד. מה כל כך נורא? אני לא מבין.

07:46 16/07/2006

הוצאתי את כל הבגדים מהתיק והחזרתי אותם לארון. דודלי צחק עלי, הא. אמר שיש מלחמה ומחבלים וצריך להיזהר. נו, בטח הוא לא יודע מה זה לחיות עם האשה הזאת, כזאת משוגעת שמשגעת לבן שלה את השכל ומפחידה אותו.

07:48 16/07/2006

לא. היא לא בסדר. אני לא אחשוב שהיא בסדר. מה זה? בן אדם גר לבד. והיא משגעת אותו – תבוא אלי לשבת – יש טילים – תבוא אלי – האיש הטוב ייקח אותך – יבוא עד חיפה לקחת אותך – מה זה – זו סטייה – אין לי מלה אחרת להגיד את זה – מה זה? – איזו התנהגות זו – אני לא מבין. שום דבר לא יעזור. היא הכניסה לי את כל הפחדים.

07:52 16/07/2006

היא לא נורמלית. היא ממש לא נורמלית.

07:53 16/07/2006

היא הרגישה שהיא מאבדת אותי. אז היא עשתה את כל הסיפור. בטח. הנה האיש הטוב, החבר החדש שלה, יבוא לקחת אותי במיוחד עד חיפה אליה הביתה. בשביל מה? שאני אהיה איתה? אם זה לא סטייה, אז מה זה סטייה?

07:56 16/07/2006

היא לא נורמלית וכל המשפחה שלה לא נורמלית, אבל לשלוח את זה לפרסום אני לא יכול. יש לה אנשים חשובים במשפחה.

08:15 16/07/2006

הם יוצרים פאניקה בציבור כל הזמן בתקשורת מדברים על המלחמה וזה מלחיץ כל הזמן מלחמה כל הזמן מלחמה אי אפשר ככה.

08:23 16/07/2006

דיברתי עם הגבר המשוגע שלי על הזקנה. סיפרתי לו על הבעיות שלי, על הקשיים, על איך היא נאלצה לעזוב את הלימודים לטובת הטיפול בילדים, והוא הזדהה. הוא אמר: טוב שיש בעיות בחיים. טוב שיש אנשים עם בעיות. טוב שיש בעיות גם לאנשים אחרים. ככה הוא אמר. הוא אהב את זה שיש בעיות גם לאנשים אחרים. גם לזקנה. הוא שמח שסיפרתי לו שיש גם לזקנה בעיות. לא רק לו. זה עשה לו טוב. טוב באופן מוזר כזה, אבל טוב.

08:27 16/07/2006

דיברתי עם האשה הזאת. היא רצתה שאני אבוא אליה. אמרתי לה שאני הולך לספריה. ביקשתי ממנה לראות את האיש הטוב הזה. לדבר איתו. מיהו אותו איש טוב? לא ראיתי אותו אף פעם. מה הוא עושה? איך הוא נראה? אני לא יודע. בכל אופן אמרתי לה שאני אלך לספריה. יש שם אנשים ואני לא אהיה לבד, ויש שם גם מקלט למקרי חירום אז זה עדיף מלהיות לבד כל הזמן בבית, כך אני חושב גם עם עצמי וגם עם האשה הזאת, אז אני אלך לספריה. בכל מקרה זו החלטה שלי.

08:33 16/07/2006

כל הארץ לחוצה. כל אחד מגן על עצמו בדרך אחרת. אני חוזר לישון.

08:56 16/07/2006

אנשים דפקו לי בדלת שואלים איפה גר השכן הנכה ממול, ממשיכים לחיות.

09:00 16/07/2006

חידשתי את המנוי על "הארץ". הבנתי שנכנסתי ללחץ היסטרי מכל הקטע של המלחמה. אולי כדאי להתקשר לכל העיתונים ולבקש סליחה?

09:26 16/07/2006

נפלו כמה קטיושות, אבל לא פחדתי.

09:42 16/07/2006

נפלו עוד שני טילים בעיר התחתית.

09:47 16/07/2006

הוא הלחיץ אותי הגבר המשוגע שלי. פתחתי את הדלת למילוט. אחר כך הבנתי שזה שטות, כי עדיף שיחלצו אותי ושאני לא אברח ולא ייכנסו לי רסיסים מהדלת. עשיתי את הדבר הנכון, אני יודע. הכי חשוב לא להיכנס לפאניקה. הכי חשוב. להישאר רגוע. לסמוך על עצמי. לחשוב בשיקול דעת ולדעת מה לעשות. לא להיכנס לפאניקה זה הדבר הכי חשוב. אין מה לעשות. אני אביא את העיתונים מהחדר השני, וכל מה שיכול לעזור. לא צריך להילחץ. חייבים לעשות כל מה שיכול לעזור במלחמה המחורבנת הזאת.

09:50 16/07/2006

מה יש לפחד? אני הייתי מול המוות. כמה פעמים, בבית המשוגעים. הייתי מול המוות. ניסיתי להתאבד. היה לי כל כך קשה איך עינו אותי ההורים שלי. הייתי מול המוות. ראיתי את המוות בעיניים שלי. אני לא מפחד ממנו, מהמוות, מה יש לי לפחד ממנו, מהמוות, הוא חבר שלי, הוא מלווה אותי לכל מקום, אני לא מפחד ממנו מהמוות לא מפחד ממנו בכלל.

09:52 16/07/2006

מעניין איך הם שם בבית המשוגעים. בטח רועדים מפחד. משקקים ואני חזק פה בדירה המסכנה שלי. חזק. מצפצף על כולם. הם בטח נשברים נכנסים להיסטריה. עוד מעט יאשפזו אותם, את כל הפסיכיאטרים האלו ואני לא מפחד בכלל. שיילכו לעזאזל כולם.

09: 54 16/07/2006

חדרים מוגנים זה מקלט? או שאני יכול להישאר בבית?

09: 54 16/07/2006

איך אני אגיע למקלט? צריך לצאת החוצה?

09: 55 16/07/2006

אני אשאר בחדר בבית זה הכי בטוח.

09: 55 16/07/2006

זה בית בטוח. הזקנה אמרה.

09: 55 16/07/2006

היא ארכיטקטית.

09: 55 16/07/2006

בטח. זה הכי בטוח.

09: 56 16/07/2006

הילד הטוב שאני.

10: 02 16/07/2006

עוד טילים. הערכים האלה גם כן חירות. לא איכפת להם מכלום. הולכים לבית ספר כרגיל.

המחשב הזה לא יתמוטט לי בפנים, נכון? מבחינת רסיסים, אני מתכוון, נכון? לא יתמוטט, נכון?

אני מקווה.

בעזרת השם.

אמן, אמן.

אמן.

10: 09 16/07/2006

מקלטים = מקום שאדם מרגיש בו בטוח.

10:16 16/07/2006

דווקא נחמד לשמוע אזעקות. תמיד שמענו על מלחמות הגבורה של ישראל ואף פעם לא חווינו את זה בעצמנו. עכשיו סוף סוף יש לנו הזדמנות לחוות את זה על בשרנו איזה כיף. מה לא כיף? בטח כיף.

11:04 16/07/2006

אני עם הזקנה. הזקנה אשה טובה. עוזרת לכולם. עוזרת גם לי. אני נמצא פה בבית שלה. והיא מגינה על כולם. היא יודעת מה לעשות במלחמה הזאת. אני בטוח. היא תמצא מוצא איך לצאת מזה. היא אשה אחת בת 60 תדע לצאת מזה כמו שכל הפוליטיקאים לא יודעים. אני יודע את זה. אני בטוח. אני בטוח. היא כל כך חכמה. אני ראיתי את זה. זה משהו מדהים וגם כל כך טובת לב. אז עכשיו אני אצלה, מחכה לטיל הבא.

11:10 16/07/2006

אולי ניתקו את הטלפונים.

11:15 16/07/2006

יורדו טילים בחיפה. הזקנה כל כך חזקה. לא מזיזו לה כלום. היא ממשיכה למזוג מים באמצע האזעקה. כאילו אין כלום. אני נהנה מחברתה. כאילו זה יום רגיל. כאילו זה לא יום מלחמה. אני מרגיש כאילו אני באמצע חברה נעימה. כאילו אני לא במלחמה. אני מרגיש כאילו אני באמצע יום חול רגיל. כאילו אני באמצע יום רגיל והזקנה – היא כל כך גיבורה.

11:23 16/07/2006

המשוררת הפולניה שדודלי אוהב – סוף סוף דיברתי עליה. שאני לא אוהב אותה. הייתי צריך להגיד. לא. אני לא אוהב אותה ולא את השירים. למה היא זכתה בפרס נובל? מה, אני לא יותר טוב?

11:25 16/07/2006

הסופר המהולל והדפוק ששונא אותי. אני לא אוהב אותו. אני לא אוהב אותו בכלל. לא אותו ולא את המאמרים שלו. אמא שלי האמיתית, תביני. אני לא אוהב אותו. הוא לא מעניין אותי. אני לא אוהב אותו בכלל.

11:27 16/07/2006

אני לא רוצה להיות יותר בקשר עם אהובתי החולה. היא סחטה אותי סחיטה רגשית. לא רצתה שאני אהיה בקשר עם מישהו אחר. האם אמא שלי האמיתית עברה דבר דומה? עם הסופר המהולל והדפוק ששונא אותי? האם במלחמה מותר להגיד הכל? מי יודע? אולי? אולי?

11:38 16/07/2006

הזקנה אולי תעזוב, אני צריך לחשוב על פתרון אחר.
אולי לספרייה.

11:51 16/07/2006

האשה הזאת אולי חושבת שאני מת, כי אני לא עונה לטלפון. נו, אז מה? שתחשוב שאני מת. מה היא תעשה? תבוא לבדוק? איזה טיפשה היא. מתי אכפת לה מה קורה איתי? איזה דפוקה האשה הזאת. אף פעם לא היה אכפת לה מה קורה איתי. לא לה ולא לגבר המשוגע.

11:52 16/07/2006

אולי גם אחרים מתקשרים. אבל לאיש לא אכפת. כל אחד דואג לעצמו וגם אני. ככה זה במלחמה. כל אחד דואג להציל את התחת שלו. הגבר המשוגע, תלמד, תציל את עצמך, סוף סוף, תציל. אל תסמוך על אחרים, תציל. הילד הטוב שאני.
תציל
הילד הטוב שאני, תציל, הילד הטוב שאני, תציל, הילד הטוב שאני, תציל,
הילד הטוב שאני.

13:17 16/07/2006

פתאום נדפק לי כאב ראש כזה. הבנתי שאני מבודד. אין לי יותר קשר עם שאר המדינה. אין תחבורה. אין כלום. אנחנו מבודדים משאר המדינה. אני תקוע פה בהדר, צריך להתמודד לבד, לא להפסיק לכתוב לא להפסיק לכתוב להתמודד להתגבר לדעת שגם לבד אפשר להתמודד גם מבודד כל החיים הייתי מבודד אסדר גם עכשיו אני רגיל להיות מבודד ואני אסדר כמו גיבור אין מה לעשות אני גיבור ביחד ולבד אין מה לעשות אני גיבור גיבור ביחד וגיבור לבד וזהו.

13:20 16/07/2006

אני אצליח להתמודד אני יודע אני אצליח אני יודע אני אצליח אני יודע אני אצליח אני יודע אני אצליח !

13:21 16/07/2006

הכל יהיה בסדר אני בטוח הכל יהיה בסדר יהיה בסדר אני בטוח שיהיה בסדר אני בטוח שיהיה בסדר בטוח אני לא דואג יהיה בסדר הכל יהיה רגוע בסוף הכל יירגע ואני רק צריך להירגע ובסוף הכל יסתדר אני רק צריך אורך רוח וסבלנות וגבורה וכוח את הכוחות היפים שיש לי ובסוף הכל יהיה בסדר והכל יהיה טוב הכל יהיה בסדר.

13:23 16/07/2006

אני רגוע וחזק. אני אתמודד עם זה. אני חזק. אני אנצח את המלחמה הזאת. אני לא אתן לה להרוס אותי. אני אשבור אותה נפשית. אני אגרום לה להישבר אני אגרום אותה עד דק אני ולא היא. אני אגמור אותה אקצוץ אותה לאפס אני אעשה את כל זה עד הסוף המר.

13:25 16/07/2006

אני אלך לנוח קצת.

14:07 16/07/2006

אני לחוץ מהמלחמה הזאת. לחוץ נורא.

14:08 16/07/2006

זה לא בושה להיות לחוץ בכלל לא בושה.

14:08 16/07/2006

תקטין את עומס הלחץ. תוציא את זה. תוציא על הדף. זה בסדר. לא צריך להתבייש. תוציא את כל הלחץ על הדף. אי אפשר ככה אתה גר לבד ואין לך עם מי לדבר ואתה ככה סגור בתוך עצמך תוציא הכל על הדף תוציא את הכל החוצה תוציא את הכל.

14:09 16/07/2006

תהיה גיבור וחזק כמו שאתה יודע להיות הילד הטוב שאני סומך עליך. אתה גיבור הילד הטוב שאני גיבור גדול, כל הכבוד איך שאתה מתמודד.

14: 10 16/07/2006

הלחץ פוסק. עוד מעט הוא פוסק. אני מצליח להתמודד איתו. לא לדבר לעצמי. להוציא החוצה. להתעסק בדברים אחרים: ספרים, עיתונים רק לא במלחמה.

14: 10 16/07/2006

כן, אני אצליח, אתעסק בכל רק לא במלחמה הזו, רק לא במלחמה.

14: 11 16/07/2006

כן, אני גיבור, בכל אתעסק, רק לא במלחמה המחורבנת הזו, את מי היא מעניינת חוץ מאלו שנלחמים. אותי היא לא מעניינת בכלל. מצידי שכולם יהרגו אחד את השני היא לא מעניינת אותי בכלל אני רוצה לחיות ומצידי שהיא תפסיק עכשיו ושכל מי שנלחם ימות מה אכפת לי מהם אני זה אני ומה אכפת לי מהם בכלל אני לא נלחם באף אחד אני פה לבד.

14: 12 16/07/2006

כן, אני לא נלחם. אני פה לבד. אין לי מלחמות אלא עם עצמי, להילחם לשמור על שפיותי ועל הדעת ולדעת שאני גיבור הכי בעולם.

14: 13 16/07/2006

טוב. אני שפוי, אני יודע, אחרת לא הייתי מגיע לאן שהגעתי, אני בחור חכם וגם גיבור, יודע ספר ודעת ומצליח הרבה, בכל תחומי החיים, תבדקו בעצמכם, אם אתם לא מאמינים, הבדיקה פשוטה, אין הרבה מה להסס, זה הכל כתוב, שחור על גבי לבן, אין פה הרבה מה להסתיר, הכל ברור וידוע רק צריך לגלות את האמת.

14: 17 16/07/2006

מחשבות שווא של ריח. האם ייתכן שאני מריח דברים שאף אחד אחר לא מריח? זה הגיוני? האשה הזאת פעם אמרה לי דברים כאלה.

14: 18 16/07/2006

לי זה נראה לא הגיוני. מה פתאום שאני אשוב שאני מריח דברים שלא קיימים במציאות – זה לא הגיוני בכלל. מה פתאום? מה פתאום?

14:18 16/07/2006

אין סיכוי שאני אחשוב דבר כזה. שאני אריח משהו שאינו קיים. מה אני עד כדי כך משוגע. זה לא הגיוני. מה פתאום? מה פתאום? זה לא הגיוני. בן אדם, זה לא הגיוני. צא מזה, בן אדם, צא מזה.

14:20 16/07/2006

דווקא ריח נעים. יש פה ריח של טחב – ריח מגעיל. למה לא? ריח מסריח נעים.

14:21 16/07/2006

מה פתאום שאני אחשוב שאני אריח דברים אחרים, זה לא הגיוני, איזה שטויות האשה הזאת מכניסה לי לראש, באמת? האשה הזאת, את מטורפת לגמרי, זה לא הגיוני, מה פתאום שאני אריח ריחות שלא קיימים. זה לא הגיוני בכלל, לא הגיוני.

15:09 16/07/2006

הזקנה גם עוזבת לדרום. רק אני נשארתי. אני ארד למקלט.

15:22 16/07/2006

אני רואה אנשים. ירדתי למקלט העירוני. עבר לי כל הלחץ.

15:24 16/07/2006

איך הגעתי למצב הזה? התרחקתי ככה מאנשים, שאפילו במלחמה אני לא רוצה להציל את עצמי. מעדיף להיות לבד ולא להיעזר בבני אדם. זה חולני. חולני לגמרי.

15:25 16/07/2006

אני עדיין במצב שאני לא יכול לדבר עם אף אחד, אז תסלחו לי. בסדר. דווקא אני אוהב בני אדם מחייכים. מזמן לא ראיתי חיוך. נחמד. נעים. משובב את הנפש.

15:27 16/07/2006

הם רחוקים ממני כל כך כאילו הם בעולם אחר והנה הם שם. רק לגעת ואני נוגע בהם. הם שם, שם, שם, שם.

15:27 16/07/2006

אין שום בעיה להגיע לאנשים. הם כל כך קרובים, כל כך, כל כך, כל כך.

15:28 16/07/2006

צריך רק להתאמץ, לעשות מאמץ קטן וזהו.
זה כל הסיפור – מאמץ קטן.
וזהו.

מאמץ קטן.

ונהיים חברתיים.

מאמץ קטן.

15:32 16/07/2006

כל אחד דואג לעצמו. הוא לא רוצה לתת לו טלפון אפילו שהוא מבקש אז מה זה יעזור שהוא מבקש מה זה יעזור הרוסי לא רוצה לתת לו רק בגלל שהוא שחור אז אפילו אם כולם יהיו חברים יש ניכור זה לא יעזור המצב הזה לא יעזור כלום.

15:33 16/07/2006

גם הרוסים מנדים אותי בגלל שאני לא רוסי לא בגלל שאני הילד הטוב שאני הם סגורים בתוך עצמם כל הרוסים מתכנסים כל הנועמים מתכנסים ככה זה עובד. אני לא רוסי אני הילד הטוב שאני מה לעשות ככה זה עובד אצלם וזה מה שיש אני לא רוסי מה לעשות אבל ככה אני לא רוסי מחורבן אני הילד הטוב שאני.

15:34 16/07/2006

אז זה לא יעזור כמה שאני ארצה שהם יתייחסו אלי הרוסים המחורבנים לא יתייחסו הם ימשיכו לדבר רוסי וללהתכנס בתוך עצמם זה מה שהם יודעים לדבר רוסי ולכשכש בזנב מה לעשות זה מה שהם יודעים וזה מה שאני יודע לצעוק.

15: 35 16/07/2006

אז בגלל זה לא אוהבים אותי – סתם חשבתי אחרת – חבל, סתם עינית עצמי במחשבות.

15: 36 16/07/2006

לא נורא. גם אני לא אוהב אותם.

15: 40 16/07/2006

לא רוצים אתכם. פה לא רוסיה. פה ישראל. אז למה באתם? בשביל מה באתם למקום בו אתם לא שייכים? תלכו לשם. שם טוב. פה רע. רע בשבילכם. תלכו לאמא רוסיה. שם טוב לכם.

15: 41 16/07/2006

באמת אני לא מביין למה באתם. למה באתם לכאן, למקום בו רע לכם כל כך, הרי אתם כל הזמן מתלוננים. שם כל כך טוב, תישארו שם.

15: 41 16/07/2006

שם באמת עדיף, חיים כל כך טובים, עדיף שם, באמת, כל המותרות – יש שם, פרחים, עצים וקונצרטים, קונצרטים נפלאים, אין באף מקום כאלה, אתם יכולים ליהנות עד קץ הנשמה, אז למה באתם, למה?

15: 42 16/07/2006

למה, זו שאלה טובה, איש לא יודע למה, אבל באתי, זה למה, באתי.

15: 43 16/07/2006

באתי. ועכשיו זה המצב.

16: 14 16/07/2006

בא איזה איש חשוב והתפלא: הם רוצים לישון כאן. נו בטח שהם רוצים לישון. מה הוא רוצה שנסכול מהלם קרב? שנשתגע? בטח שאנו רוצים לישון כאן. לישון ולנוח. העיקר שלא נשתגע במראות הזוועה של הקרב. מה אנחנו עשויים מברזל? רוצים לישון כולנו ולברוח מהמציאות. לישון ולהתרחק. לישון ולשכוח מהכל. לישון. מה יותר טוב מלישון אני לא מביין, איזה דבר יותר טוב מזה? ישנים לא חושבים, לא רואים, לא נושמים, לא כלום. הכי טוב, לישון. אין דבר יותר מזה. הכי טוב גם לאבד את הסקרנות. לישון זה הדבר הכי

טוב שיש. לישון. לאבד את כל הרצון – את כל הסקרנות – לישון – אין דבר יותר טוב מזה – לישון – אני הולך לישון, להירדם עד סוף המלחמה, לא מעניין אותי כלום, מה שקורה, רק מטר ממני. אני הולך לישון, לילה טוב, חברים, לילה טוב.

16:20 16/07/2006

אין מלחמה, אין כלום, מה פתאום מלחמה. אני הולך לישון. לילה טוב.

16:21 16/07/2006

מה, זה הכל אותו דבר? אותם אנשים נחמדים מהדר. אני לא רואה שום דבר שונה. מה השתנה? כלום. אותם אנשים. אותם פרצופים. אין שום שינוי. על איזה מלחמה אתם מדברים? אין שום מלחמה. השכונה אותו דבר, אני חושב. הרחוב נראה אותו דבר וגם הבניינים. אותם רוסים, ערבים ויהודים. צריך להמשיך לחיות.

16:22 16/07/2006

אפילו הסעודה אותה סעודה. אין מה לדבר.

16:23 16/07/2006

הכל בסדר. בסדר גמור.

16:24 16/07/2006

למה הרוסים באים לפה? כי לא אכפת להם מהעם והמדינה. אז גם לי לא אכפת. למה שיהיה אכפת לי? המדינה נהרסת ואני רוצה להציל את עצמי. למה שיהיה אכפת לי. למה?

16:25 16/07/2006

הרוסים – לא אכפת להם איפה הם חיים – מצידם הם יכלו להיות עכשיו ברוסיה או בכל ארץ מהגרים אחרת – אז הם לא מתרגשים בכלל מהמלחמה הזאת – גם אני לא. לא מתרגש בכלל. שימשיכו להילחם – אני תופס אומץ ומתעלם. חושב רק על עצמי ואיך לשרוד.

16:26 16/07/2006

אני מזדהה עם הרוסים. למה לא? חשוב לי להציל את עצמי וזה מה שאני אעשה. להציל את עצמי. חוץ מזה שום דבר לא חשוב לי – רק להציל את

עצמי – זה מה שחשוב – שכולם יקפצו לי – אני רוצה להינצל – ואני אנצל –
אני רוצה לחיות וזהו – כל האחרים שילכו לעזאזל – אני רוצה לחיות וזהו.

16: 28 16/07/2006

הילד הטוב שאני.

16: 30 16/07/2006

כל החיים שלי אני ניצול. מציל את עצמי מסבל לסבל. מדוע לא אנצל גם
ממערכה זו.

16: 30 16/07/2006

אני רגיל לסבל. עברתי סבל רב. בטח אחרים עוברים כמוני בזה הרגע. אני לא
צריך לחשוב שאני לבד. להתאושש. תתאושש, זה בסדר. זה מותר. אני קם.
מתעודד. זה בסדר להתנהג כך. אני חזק. אני יכול לסבול. אני יכול. קם
ומתאושש.

16: 31 16/07/2006

אני קיים, אני חזק, אני יכול לעמוד איתן מול הטילים, להגיד שמותר לי לחיות
ומותר לי להינצל ומותר לי להציל את עצמי, זה מותר לי אפילו שאחרים יגידו
אחרת.

16: 32 16/07/2006

אפילו שיגידו שאני לא ציוני.

16: 32 16/07/2006

אפילו שיגידו שאני פרו־פלישתיני.

16: 32 16/07/2006

אפילו שיגידו שאני זבל.

16: 33 16/07/2006

אפילו שיגידו לי שאני מניאק גדול, כזה גדול, שהורס כל נורמה חברתית
מקובלת.

17:05 16/07/2006

אין טירונות לעזאזל. אין לי כלום, הכל בסדר. הכל רגוע. הכל נגמר, כל המלחמה הזאת נגמרה. הכל בסדר. אפשר לחזור לשגרה. כך אני חושב. אפשר לחזור לשגרה.

17:08 16/07/2006

אפשר להרגיע את המצב ולהירגע. המצב לא כל כך קשה כמו שהוא נראה.

17:08 16/07/2006

אפשר להרגיע אחד את השני. המצב לא נורא כל כך. המצב דווקא טוב. המצב טוב טוב מאוד בכלל לא רע. מצב טוב וקל שעוזר להקל על הנשמה ועל החיים ובכלל.

17:09 16/07/2006

תכף בכלל נשכח שהיו לנו טילים. כך אני מרגיש. נשכח ולא נדע בכלל שהיו כאלה. אני עוצר וממתין.

17:18 16/07/2006

כולם מדברים רוסית ואני עברית – אפשר להשתגע ככה. צריך להתרגל לשפה הזאת. להיות פתוח אליה.

17:56 16/07/2006

לכולם יש משפחות רק אני לבד. זה לא מתסכל? כולם פה עם משפחות, חברים, רק אני פה לבד. בלי אף אחד. יושב פה לבד. מתבודד. זה לא בסדר. אני לבד מתבודד מול האיום. אין לי תמיכה. למרות שיש אנשים ממולי אני מתבודד אין לי תמיכה אמיתית אין לי מישהו שבו אני יכול להיאחז אני לבד מבחינה חברתית, מבחינה כלכלית מכל בחינה אפשרית.

17:59 16/07/2006

נו, אז תסתכל על מישהו ותיצור קשר!

17:59 16/07/2006

נכון, מה הבעיה? תסתכל על מישהו ותיצור קשר זו הדרך לצאת מהבידוד. זו הדרך. אין דרך אחרת.

18:00 16/07/2006

תכף תבוא מתקפת טילים. נקווה לטוב.

18:00 16/07/2006

אני מפחד. כל מי שאומר שהוא לא מפחד הוא שקרן. אני מפחד בריבוע.

18:01 16/07/2006

טוב אז זהו: אני רעב, בלי אוכל, מקווה לטוב. יהיה טוב, חייב להיות, הילד הטוב שאני.

18:30 16/07/2006

זה הדבר הכי הגיוני לעשות לרדת למקלט כשיש הפצצות אבל עובדה שלא כולם עושים את זה, לא כולם.

18:53 16/07/2006

המצב יציב עכשיו במדינה. נקווה לטוב.

18:55 16/07/2006

הם אולי חושבים שאני יציב וחזק ושלו. מה פתאום? עוד מעט יתחילו הטילים. אני מפחד כמו כולם. נחכה ונקווה לטוב.

19:13 16/07/2006

אולי אני בכלל אלך הביתה. אני בכלל לא יודע מה המצב. אני נמצא פה עם חבורת רוסים ומניח שהמצב כל כך רע, אבל אני לא יודע באמת מה המצב, אני סגור פה מהעולם. לא רואה טלוויזיה ולא רדיו. בחוץ אנשים הולכים כרגיל ואין לי דרך לדעת אם המצב טוב או רע.

19:19 16/07/2006

הלוואי שהייתי יכול לעבור את זה רגיל אבל אני לא יכול, כל הזמן מתנדנד בין רגשות.

19:41 16/07/2006

דמיינתי שיש נפילות של טילים. אין שום דבר.

20:47 16/07/2006

זהו, הכל נגמר. חזרתי לשגרה.

20:48 16/07/2006

הכל בסדר עכשיו. הכל נגמר.

20:49 16/07/2006

הראש מתנקה לאט לאט. המחשבות עוברות. האם לא דמיינתי דברים בזמן האחרון? האם לא הייתי שרוי במצב לא נורמלי? האם לא התחברתי עם אנשים מוזרים? אני לא יודע לענות על זה ובכל אופן אם הצלחתי להתגבר על צרות וקשיים זה בסדר.

20:51 16/07/2006

יכול להיות שאין בכלל מלחמה? שהחזבאללה לא נלחם. שאין כלום. שהכל היה דמיון שלי?

20:51 16/07/2006

פתאום הראש מתנקה. לך תדע מה נכון ומה לא. נחכה ונראה.

20:53 16/07/2006

מחר אני אצא רגיל.

20:55 16/07/2006

האנשים האלה שראיתי שם הם חסרי בית שמוצאים ככה דרך לחיות.

20:59 16/07/2006

תכף אני אלך לישון.

יעקב ביטון

חמישה שירים ומחזור

אברהם אבינו ב-67'

בברית שלו עוד נפלו פגזים
הבנים נחטכים שוב
פה וָשם
אָמַנַת הַדְּמִים הַזֹּאת
הִיְתָה צְרִיכָה לְהִיּוֹת מְקֻזָּת
מִשְׁאֲרֵית
וְעַכְשָׁו הַשְּׁאֲרֵית הַפְּכָה מֵנַת כָּל הַחַיִּים
הַבְּנִים חוֹתְכִים שׁוֹב
עַל מְסֻלּוּלֵי גְפָרִית וְאֵשׁ
נֶעְקְדוּ כָּלֵם
נֶצִיבֵי מֶלַח בְּסֻדוֹם חַיִּים יוֹתֵר מֵאֲתָנוּ בְּעָרֵי
הַמְּשֻׁתְנָוֹת וְהַמְּסֻכָּנוֹת שְׁלָנוּ
תַל אַבִּיב, חִיפָה וִירוּשָׁלַיִם.

קראקס כבר כאן

קראקס כבר כאן.
פחות אנשים הולכים
הלילה ברחובות,
גִּנְת
הַאֶקְזוֹטִיקָה הַמִּיבֵּאת שְׁרָצִיתָם
נִשְׁאָרָה חֲשׂוּכָה. אֵת כְּסָפוֹת הַבָּתִּים מְקִיפִים
אֶקְדָּחֵנִי שֶׁב"כ מְזִיעִים בְּכִלּוּבֵי מִשְׁמֵר
סָבִיב הַחוּמָה הַזֹּזִים עַל כְּנִיסָה לַמַּגְדָּל.

(אשְׁכַּנְזִים אוֹכְלִים גַּם אֲשַׁכְנְזִים),
 בִּינְתִים
 מִשְׁתִּינִים בְּגִנוֹת צְבוּרִיּוֹת, בְּעִתּוֹנִים
 וּבִיַּחְרוּגֵי הַמַּדְעָה וְהַתְּרַבּוּת כְּתוּב:
 דָּשֵׁן חֲדָשׁ לִפְטָרִיּוֹת
 הַחֶרֶף שְׁלֵנוּ,
 תּוֹצֵרֶת הַשְּׁוֹקִים
 יְצִירַת מוֹפֵת שָׁל
 מִיַּגְרָלִים מִמְּלַח הָאָרֶץ,
 הַזֶּנֶק
 חֲקֵלָאוֹת וַיִּזְמוֹת חֲלוּצִית,
 מִתְחִילוֹת כֶּלֶן בְּפִלְדִּיּוֹם, נֶעַל עֲבוּדָה
 דָּגָם מְקַצֵּר
 לַמַּגְפִּים
 שֶׁל הַיְמָלָר,
 כַּמָּה עֲמָקָה הַשְּׂכָחָה,
 לְהַצְטוּוֹת בְּתַחֲתִית הָעֲנָג
 לְהַחֲתֵם בְּזוּעָה,
 יֵין וְדָם
 הַכֹּל מִגֵּשׁ בְּחֻדְרֵי תְּדָרִים.

בְּחֻדְרֵים רְחוּקִים יוֹתֵר
 הַמַּגְפִּים שְׁמִישִׁים
 גַּם בְּהַטְבָּעָה עַל גְּרוֹנוֹת
 אֶת הַכֶּשֶׁר הַיְצוּא שֶׁל
 אֲכֻזְרִיּוֹת הַנָּשִׁים שְׁלָכֶם –
 בְּשִׁחְלוֹת תְּשׁוּשׁוֹת מִדְּלָקָת,
 חֲמוּצוֹת מְרַכִּילוֹת
 וְאַסְפָּנוֹת
 דְּרָגוֹת, כְּבוֹדִים וְהַבְּקָעָה
 אֶל עוֹלָם הַמַּסְחָר שֶׁל אִירוּפָּה הַקְּלָאֲסִית.

בְּרוּכִים הַבָּאִים לְמַכְלָאוֹת הַשֶּׁבֶכ״כ,
 הַרְפָּתוֹת בְּקְבוּצִים מְמַחְשְׁבוֹת,
 לְפָרוֹת יֵשׁ דָּשֵׁן טָרִי, שְׁמוֹת, יוֹד לְעִטִּינִים

המְצַלְקִים מִיְנִיקָה,
חִיבִים לְהוֹצִיא חֶלֶב.
נִזְכָּרִים בִּילְדוּת: הַעֲגָלִים וְהַמְסָפּוּא,
הַקְּלִשׁוֹן וְהַחֲלִיבָה.
עֲכָשׁוּ – זֶה הַבַּיִת:
הַקְּבוּץ הַתְּרַחֵב
בָּאִים לְעִבּוּדָה עַל אֲזַרְחֵי –
הֵם חוֹלְכִים שׁוֹב, כְּמוֹ פֶּעַם,
עוֹד מִפֶּת קְלִשׁוֹן
עוֹד אַרוּחַת חֲצִיר
טְלִטּוֹל קֶטֶן
הַיּוֹד נִגְמָר אוֹלֵי יְהִיָּה מְחָר,
וְלִמְהַר
לְהַחֲבִיא מִקְרוּפוֹנִים מִתּוֹצֵרֶת אֲמֵרִיקָה
עַל חֲמוּרִים בְּקִסְפָּה
וְלִשְׁפָשֶׁף,
לְשִׁמוּעַ פְּמָה יְלָדִים
מְדַבְּרִים עַל רוֹגְטְקוֹת, סְמֵרְטוּטִים
וּבְקִבּוּקִים סוֹבֵיטִים – וְלִשְׁפָשֶׁף.
לְשַׁחַד מְרַעְבִים
שְׂיִסְפְּרוּ עַל מְרַעְבִים
מִתְשִׁים אַחֲרֵים.
וְלִשְׁפָשֶׁף,
לְהַפְקִיר
וְלַחְזוֹר, לַחְזוֹר מֵהָר
בְּבִיאָה מְסַחֲרֶרֶת,
אֶל פְּרָגוֹד הַמּוֹדִיעִין
וְלִשְׁפָשֶׁף
וְלַחְזוֹר שׁוֹב אֶל הַנָּשִׁים
וְהַדְּלָקָת, בְּתֵהֵלֶת קוֹפִים מוֹשִׁיעִים,
וְלַדְּחוּס בְּכִסְפֵּת גַּם אֶת סְמֵרְטוּט
הַצּוֹאָה
וְלָמוּת, לָמוּת בְּאֶקְזוּטִיקָה הַחֲלוֹנִית
בְּאִשְׁפָּכָה שֶׁל דּוֹקְטוֹרִים
לְאוֹר וּמַעֲשִׂוֹת

למית באין מנוחה, מחוץ לגדר,
בחפש המבהל של
הצללים.

נער חלב

בא אליכם נער חלב
בפלומת ערוה,
בשוליה עוד חמיצות הבתק.
הלילה לא שנה בכל המקומות,
אל תפיעוהו אל חפת
החשכה,
גם עם הרחצה חכו.

ראשכם מלהק תנים
וחסר ברצועה
המאריכה בשאלה ובנדוי הרחש.

נער חלבי
למה באת?
מהי העיר
אם לא חבור ערות קהל
מלוא האדם.

השאר לך, גרביך תלויות ברך
לרפך את עבודתך,
טוב אולי כי התחזקת בגופיות
לצנת הקיץ.

נער חלב
לו היתה פרה חדשה בעולם
גם בראשך ישפעו מטעני הזנה
וימתחו את ערמתך עד עטינים?

בַּחֲזֶרָה אֶל מַרְעָה הַמְצוּקָה,
 פֶּר הָעֶצֶב פְּתוּחַ בּוֹ
 וְנָקִי,
 גְּרָה שְׁחִרְהָ עוֹלָה בְּעִיר –
 גּוֹרֵל רְזָה עוֹמֵד
 עַל כְּלָנוּ.

לדבר לפני שיגיע

רַק בְּלִדְת מְלַקְחִים הַפְּרֻדְנוּ
 הַפְּרֻזֵל בָּא עָלַי רֵאשׁוֹן בְּעוֹלָם
 אֶת כְּבֹר מְרַגְלֵת בְּצָרִידַת גְּבֹר.
 חֲבִיקָתְ אוֹתִי וּמִיד
 נִגְזְרָנוּ לְמִנוּסָה – כִּי מִתְחִילִים דִּינֵי אָב
 בְּכֹלֵא הַחֲפֻזוֹן הַמְתוֹק.
 וְרֻצְנוּ כְּלָנוּ
 לְרוֹפְאִים שְׂיִרְאוּ אֶת רֵאשִׁי
 הַפְּגוּם
 אָבָא עָמַד בְּצַד וְשָׁחַק
 הוּא חָכָה עוֹד שְׁלוֹשׁ שָׁנִים לְבַת
 חוֹרֶשׁ וְזוֹרֵעַ
 זָעָה וּמְחַנֵּק,
 גַּם הוּא יָדַע –
 לְהִמְתִּיק אֶת הַחַל
 אֶפְשֶׁר רַק בְּאִשָּׁה.

אגרטל

צְעָדִים
 אִם עוֹד מִיִּשְׁהוּ בְּעוֹלָם
 הוֹלֵךְ
 אִז לֹא נִשְׁבְּרוּ כָּל הָאֲגָנִים
 וְהִשְׁתַּחֲוֶה נִשְׁמֵר עוֹמֵד בְּאֲגָרְטְלֵי הִירְכִים.
 הוּ גִבְעוֹלֵי גּוֹפְכֶם, כְּרִסִּים וְרִפִּידוֹת עוֹרוֹת
 מֵה יָפִים צְמַחוּ כּוֹתְרוֹת פְּנִיכֶם אֲנָשִׁים
 קוֹמוּ

צְעָדִים צְעָדִים

צְעָדִים

מִשְׁפִּימוֹת הַרְגָלִים לְתַעוֹת אֶל מְקוֹם

כָּכָה נִכּוֹן

קוּמוּ כְּלָכֶם לְהִתְנַדֵּד בְּשִׁכְרוֹן הַתַּעֲיָה

זְקוּפִים רַק מְעַט מְדִינֵי הַמָּטָה

קוּמוּ אֲנִי מִתְחַנֵּן (נִגְמָרָה הַשִּׁירָה)

לְנִסְיָאָה, מְנוּסָה, גְלוּת, הַתְּשָׁה,

הַתְּרַחֲקוּ בְּצַלִּיעָה מִשְׁלֹכֶת גּוֹף

הַמְתַּקְהֶלֶת

בְּתַחֲנוּת כָּל הַתָּאִים.

משירי האם הגדולה

הופרדנו סבתא

הִפְרַדְנוּ סִבְתָּא הַפְרַדְנוּ

הַלִּילָה הַזֶּה

בְּמִסְנַנֵּת

לְנִפּוֹת אֶת הַחוּל

מִהָאָבֶן

לְהַכִּינֵךְ שָׁנָה לְתַמִּיד

מִחֲדַר הַשְּׁתָּרָה

יְצֵאוּ הַרוֹחָצוֹת

מִדְּבָרוֹת

עַל

עוֹרֶךְ עֲדַת תֵּינּוּקוֹת.

לְזַחוּל סִבְתָּא לְזַחוּל

מִהַלִּילָה הַזֶּה

מֵאַרְגֵּז הַחוּל

וְלַחְזוֹר
אֶל הַשְּׁתוֹן, הַרְקוּ,
נִשְׁחַק
צוֹחֲקִים וּמְסַמְּנִים
עֲקָבוֹת לְמִסְתּוֹר.

לְרֵאוֹת רַק לְרֵאוֹת
בְּלִילָה מְחֵר
אוֹר מְנוֹרוֹת
כּוֹלָא
זֶרַע כּוֹכֵב חֵיזוֹר,
מְרִסִּיטֵי הַכִּיחַ
מְטָלְלֵי הַלְחָה
נִשְׁטָפִים
כָּל נְתִיבֵי
הַבְּרִיחָה,
לְהַצִּיף בְּכָל אֲגָנִי
הַמְּחִיקָה
שְׂכָחָה.

לימון

בִּישִׁיבַת רִצְפָּה
סִבְתָּא
אֲנִי מְנַקֶּה לָךְ בְּלִימוֹן
אֶת כַּפּוֹת הַרְגָלִים
אֵין חֲמֻצָה אַחֲרַת
לְהַמִּיס בָּהּ אֶת הַזְקָנָה
אֵין כְּפִיפָה – (הַמְשִׁיף)
אֲנִי קָם לְהַבִּיא עוֹד צֶמֶר גִּפְן
וְרוֹאֶה אֶת אִמָּא
לְפָנַי
עוֹמְדָת
יַחֲפָה
הַבַּת שְׁלֶךְ

מעוֹדֶדֶת אוֹתִי
 לְהַכְנִס לְפִרְדַּס הַזֶּה
 וְלַצֵּאת רַק בְּטְרוּף דַּעַת
 אֲנִי מִחֲזִיק בְּיַד אֶת הַגִּרְעִינִים
 וְחוֹשֵׁב לְשׁוּרֵף אוֹתָם
 שְׁתַּמּוּת הַהֶמְשָׁכִיּוֹת שֶׁל הַצְּמָחִים
 הַבִּיּוֹלוֹגִיָּה וְהַמִּים.
 הֵיכֵן הַהֲדָר שֶׁבְּכָל זֶה?

ימי השבעה

יְמֵי הַשְּׁבָעָה
 בְּלִילָה שְׁכַבְתָּן עַל מְזֻרָנִים מַחְבְּרִים
 חֲמֹשׁ הָאֲחִיּוֹת
 כְּמוֹ יְלָדוֹת מִתְלַחֲשׁוֹת
 כְּמַעַט וּיְכַלְתָּן לְאַבֵּל בְּשׁוּיּוֹן נָשִׁים
 כְּמַעְגַל בְּנוֹת פְּתָרְתָן חֲשׂוֹק, חוֹר חַיִּים
 בַּחוּץ נִשְׁאָרוּ הָאֲחִים וְהַהוֹרִים
 שְׁלֵמָה הַלֵּךְ רֵאשׁוֹן
 הַצָּבָא
 נָסִים פָּגֵשׁ בְּסֶרְטֵן
 הָעוֹלָם
 וְאַבָּא מֵת בְּזָנֵב
 הַחֲפֵשׁ

וּמִכָּאֵן נִדְמָה רַק תְּעוּד וּמְנַהֵג
 עֲשׂוּרִים שְׁלָמִים כְּמוֹ פְּלִטוֹת,
 אֲסֻדוֹת אֲרָכּוֹת מִתְכוֹת שֶׁל
 רִגְעֵי חַיִּים –
 בְּבִיּוֹלוֹגִיָּה וּבְדַכּוּי לְנַפֵּשׁ
 בְּעֵשֶׂן וּבְלָדוֹת
 בְּצִפְרָן וּבְשִׁעְרוֹת
 תָּאִים תָּאִים, כִּי־סִי אֲוִיר מִתְרִיסִים
 בְּחֻשְׁקָהּ.
 עֲכָשׁוּ

הָאֵם הַגְּדוֹלָה מְתָה
חֶמֶשׁ אַחִיּוֹת בְּמַעְגָּל
בְּרִית הָאִשָּׁה הַקְּדָמוֹן
הַבְּכוֹרָה מְבִינִיכָן בַּת שְׂמוֹנִים וְשָׁלוֹשׁ
הַתִּתְמָה אֶתְמוֹל
מָה אֶפְשָׁר לוֹמַר לִיתוּמָה
זְרוּעַת קִמְטִים
גְּלִים גְּלִים
כַּתְּכָרִיכִים.

טיוטה

כָּל שְׁעוֹתֵינוּ טִיוֹטוֹת
וְהַלִּילוֹת עֲדוֹת
בְּנֵיר נִימִים אַכְסָה,
מִי יִנְחֵנִי כְּשֶׁקָּרָה בְּצִלְמֵי נְשִׁימָה
בְּמַעֲתָק גּוֹף וְחֲשֻׁכָה אֶל מַחְסָה.

טיוטה 2

מִשְׁעוֹת פְּגִינוּ עוֹד מִתִּיף הַזְּמָן
אֵלֶם תְּמִיד נוֹתֵר מוֹלוֹ הָאוֹר,
וּמִדְמָתוֹ תִּתֵּר
רַק הַדְּרֵת קוֹלֶךָ
וְחִרְחוּרֵי שְׁלִי,
כְּסֻפֹּת מְצַחֶךָ הַפְּכָה שְׁלֵהֶכֶת קִדִּישׁ
הַמְקַדִּימָה לִי חַל

סיגל נאור פרלמן

"יותר משקל של הווה לדברים"

עוד על מעמדו של ה'אני'; על שירתו ה'פתאומית' של יעקב ביטון

במאמר רחב היקף שהתפרסם בשני חלקים במוסף "ספרים" של "הארץ" (3.5.2006, 10.5.2006), קראה חביבה פדיה למעין מרד של קוראות/קוראים:

עכשיו הגיעה העת לזוז מראיית "האני" האוניברסלי הזה [של נתן זך] כשדה היחיד שבו מתרחשת השירה העברית ושכמסגרתו נקבע המדרג מן המיטב אל הגרוע – אל ראייתו כאפשרות אחת בין אפשרויות אחרות. יש לזרוז את פריצתם של מודוסים שיריים חדשים ונוספים.

אני כותבת "מעין מרד" ולא מרד, שכן גבולותיה של "המפה הספרותית" היום אינם משורטטים עוד בקווים ברורים, והמעבר ממה שכונה בעבר "שוליה של המפה הספרותית" אל "מרכז המפה הספרותית", וגם להפך, הוא מעבר חופשי יותר. כותרת המאמר של פדיה מברכת על החופש החשוב הזה, ובו בזמן קוראת קריאה נחרצת, אמיצה: "הגיע הזמן לומר 'אני' אחרת בשירה העברית". נקודת המוצא של פדיה היא שירתו המוקדמת של זך, שהניחה כערך פואטי "אני אוניברסלי" מנותק ממקום ומזמן ספציפיים, ומסוגר לפיכך בגבולותיו שלו־עצמו. "אני" זה, טוענת פדיה, התנפח לממדים של "אני מגלומני", החולש כיום על רוב השדות הפואטיים של השירה העברית. גם אם טענה זו מרחיקת לכת ופסקנית מדי, אי אפשר להתעלם מגרעין האמת הטמון בה; די להזכיר את הבחנתן החריפה של תמי ישראלי ושל יערה שחורי בגיליון הראשון של "מטעם" על משוררות "שירת הפנאי" ובראשן אגי משעול, המנסות לעצמן את המרחב ואת האובייקטים האסתטיים ומעדיפות את ה"יפה" על פני כאן ועכשיו חברתי ופוליטי. ואולם, הצעת הנגד של פדיה, אותה קריאה ל"שירה שצריכה להתייבב עם רצפי זיכרון, עם רצפי 'אני', עם רצפי שפה", איננה ברורה לי; בבסיסה עומדת הדרישה לא רק להנחתם

האוטוביוגרפית של ממדי מרחב קונקרטיים אלא בעיקר להנכחה נרטיבית ורצופה שלהם.

“האם בהתקדמי אל ההווה לא עברתי מגיל הינקות אל גיל הילדות? ואולי מוטב לומר שהילדות הגיעה אלי בעקבות הינקות?” תוהה אוגוסטינוס הקדוש ב“וידויים” על אופי התקדמותם של חייו על ציר הזמן.¹ בדברים הללו מעלה בן המאה החמישית את בעיית היסוד הניצבת גם בבסיסה של כל כתיבה אוטוביוגרפית מאוחרת הרבה יותר; האם אדם הכותב את חייו שלו יכול לארגנם לרצף אחיד, נרטיבי, או שמא עליו לוותר ולהציגם כפרגמנטים, כשברים? אוגוסטינוס טוען, אמנם, כי חסדו של האל מאפשר לו-עצמו לעבד את חייו לרצף, ואולם הוא אינו מתעלם מן הבעיה האסתטית מולה הוא עומד ככותב. את פטררקה העסיק במאה ה-14 עיבודה האסתטי של הכתיבה האוטוביוגרפית, ובניגוד לאוגוסטינוס, אותו הזמין לשיחה דמיונית בספרו “הסוד”, חש פטררקה כי אין בכוחה של האמונה בחסד האלוהי לפטור אותו ממצוקותיו ולסייע לו באיחוי השברים של חייו לרצף נרטיבי. אפשר להביא, כמובן, דוגמאות נוספות למצוקה פואטית-אסתטית מעין זו, מצוקה המאפיינת את הכתיבה האוטוביוגרפית הספרותית לאורך ההיסטוריה; מישל דה מונטין, הפילוסוף והמסאי הצרפתי (המאה ה-17) תופס את הכתיבה האוטוביוגרפית, בדומה לפטררקה, כ”קרעים קרעים, המחוברים באופן משובש, נטול-צורה ורבגוני כל כך”;² ז’אן ז’אק רוסו (המאה ה-18), מצהיר בפתח ספרו האוטוביוגרפי “הוידויים” – המנהל דיאלוג גלוי עם “וידויים” של אוגוסטינוס – כי חתר לכתיבה כנה ככל האפשר אף כי נאלץ מפעם לפעם “לקשט” את דבריו, כדי לשמור על רצף נרטיבי במלאכת התייעוד שלו; ביצירתו האוטוביוגרפית “הנה האיש” בוחר ניטשה “להעביר פרספקטיבות” ולא לארגן את חייו לרצף נרטיבי, ובמובן זה הוא “פותר” את הסתירה מולה ניצב רוסו; בשבילו הכתיבה האוטוביוגרפית היא יצירה ספרותית, ולכן עליה להיות טבועה בסגנונו האישי של היוצר, המהווה תחליף לרצף הנרטיבי; בספרו האוטוביוגרפי של רולאן בארת, “רולאן בארת”, לא זו בלבד ש”האני הכותב” מתנכר לעצמו וכותב בגוף שלישי, כדי לאפשר מלכתחילה את הכתיבה האוטוביוגרפית, אלא שהכתיבה בזמן הווה היא האפשרות היחידה בשבילו, והיא הקובעת, לכן, גם את תפיסת ה”אני” הפרגמנטרית שלו.

1 אוגוסטינוס, “וידויים”, מלטינית אביעד קליינברג, הוצאת ידיעות אחרונות, ע”מ 39.

2 מישל דה מונטין, “מסות”, תרגם מצרפתית יעקב קופליכין, הוצאת שוקן, עמ’ 176.

בדיוק מן הבעיה האסתטית-פואטית הזאת, העומדת בבסיסה של כל כתיבה אוטוביוגרפית, מתעלמת חביבה פדיה. דרישתה לשירה היוצרת רצפים של "אני", של זיכרון, של שפה, מבטאת הנחת יסוד מוטעית ולפיה רצפים כאלה – לבד מכך שעצם קיומם מוטל בספק – ניתנים להטלה ישירה מן המציאות אל הכתיבה הספרותית. הנחה זו מוטעית אף יותר כאשר מדובר בשירה; שכן אופיה האסוציאטיבי, הקשריה הנסתרים לפעמים בין רכיביה, ותנועתה המתמדת בין המילים למוסיקליות שלהן, מתחילה אינם קוהרנטיים.

אי אפשר אפוא "לומר 'אני' אחרת בשירה העברית" באמצעות מה שמכנה פדיה "הצגה יותר שלמה של נרטיב"; הנה, למשל, שיר של ארז ביטון שאותו מצטטת פדיה: "אמי אמי/ מכפר השיחים הירוקים בירוק אחר./ מקן הציפורים המחליכות חלב מתוק מכל מתוק, מערש זמירי אלף לילה ועוד לילה.// אמי אמי שהרחיקה רעות באצבעות צרדות/ בהלקאות חזה/ ובשם כל האמהות.// אבי אבי/ אשר עסק בעולמות/ אשר קידש שבתות בעראק נקי/ אשר היה בקי מאין כמוהו/ בהלכות בית כנסת.// אני אני/ שהרחקתי עצמי/ הרחק אל תוך לבי/ כשהכל היו ישנים/ הייתי משנן אל תוך לבי/ מיסות קטנות של באך/ ביהודית/ מרוקאית" ("דברי רקע ראשונים"). התמונה שביטון מצייר כאן היא, לכאורה, תמונה קונקרטי וריאליסטית. צודקת פדיה באומרה כי מוסיקת הקינה שלטת כאן; אבל אינני בטוחה שמעבר לקינת הדובר ולהלקאה העצמית שלו, מדובר בתמונה שאכן מצליחה להיאחז בעולם קונקרטי ממשי, המצוי מאחורי הכתיבה האוטוביוגרפית המסכמת. האם מציב הדובר קושי כלשהו בינו לבין הוריו, קושי החורג ממסגרת של זיכרון פולקלוריסטי? יתר על כן, קצת בדומה לתביעות הנשמעות מדי פעם ל"ריאליזם" בשם "תיקון העולם", צריך לשאול האם די בביוגרפיה מעניינת ו"אותנטית" המובאת באמצעות *telling* יותר מאשר *showing*, כלומר ביוגרפיה המוסרת "עולם" מזוקק דרך עיניו וקולו של הדובר, האם די בכך כדי שנאמין לו? הרי צליל הקינה הנשמע כאן שייך לדובר ולא להוריו, ומקומות "תקועים" ברווח שבינו לביןם, כאן, בעברית, לקוראי עברית, האמורים לדעת משהו, הודות לשירה הזאת, על "שם" – גם אם קיימים מקומות כאלה – כלל אינם מורגשים. כך גם בשיר אחר של ארז ביטון, "תקציר שיחה" מתוך "ספר הנענע": "מה זה להיות אותנטי, לרוץ באמצע דינגוף ולצעק ביהודית מרוקאית. / אָנָּא מִן אֶלְמַגְרֵב אָנָּא מִן אֶלְמַגְרֵב / (אני מהרי האטלס אני מהרי האטלס)". מובן שהתרגום בסוגריים איננו נעדר סרקזם; אבל האם הדיווח על ה"אותנטיות", או על מה שיכול להיחשב "אותנטי", איננו מצביע דווקא על ההתרחקות מן הקונקרטי? הרי הניסיון לארגן את הזיכרון לרצף תודעתי נרטיבי, לשיטתה של פדיה, פועל לרעת הזיכרון הפוליפוני, הנושם, הבלתי מעובד וחי בהווה, כזה שאיננו מזוקק

לאסתטיות פואטית, שבסופו של דבר מכבידה ומרחיקה. יתרה מזאת, שיריו של ארז ביטון, כך נדמה לי, יכולים היו לצאת נשכרים, אילו בין השורות, בין משמעות המלים לצלילן, היו נשמעים קולות הזמן והמקום ההווים ולא רק קולותיה של ההתרפקות הנוסטלגית, גם אם הם מלווים בכנות מכמירת לב. קל מאוד לבטל את הביקורת שלי על קריאתה המניפסטית של פדיה, כאילו אני דוחה שירה מזרחית, או שירת מחאה בעלת גוון אתני. אך כשפגשתי את שיריו של יעקב ביטון – "משירי האם הגדולה" ב"מטעם" 9, הם התנפלו עלי. הקריאה בשיריו היא קריאה מטלטלת ומזעזעת והיא שונה מאוד מהקריאה בשיריו של ארז ביטון המתעקש לסקרן אותי כתיירת בפולקלור שהוא פורש לפני. ההתנפלות של יעקב ביטון נעשית בזמן הווה; הוא טווה בהתמדה ובאומץ את קורי השיר שלו עכשיו; קור אחד מהעולם פנימה וקור אחד מהפנים אל העולם. זהו איננו מסע אל העבר, אל הזיכרון, והדובר שלו מצהיר על כך פעמיים בפתיחת המחזור; בפעם הראשונה כשהוא מעמת את המציאות העכשווית עם התובנות של הסבתא (היא "האם הגדולה"), ולא להפך:

סְבִתָּא עוֹד מְנַסָּה לְקוּם מִהַפְסָא,
זֶה הַפְּלִיא אוֹתָהּ שְׁשָׂמוּ עָלֶיּוּ גְלָגְלִים.
(בְּמִקוּם שֶׁהִיא בָּאָה מִפְּנֵי
פְּסָא הָיָה פְּסָא,
לֹא הִחְבִּיאוּ בּוֹ חֲשָׁמַל כְּדֵי לְהַרְגֵּ אָדָם)

ובפעם השנייה כשהוא מדווח על הזדקנות הזיכרון שלה ושולל בכך את קיומם של כיסופים נוסטלגיים בגוף המתפורר:

הַזְבִּיבָן לֵה הַזְכָּרוֹן
הָאֵמָּה הַגְּדוּלָּה שְׁלֵנוּ נְסוּגָה
וּמִצָּנָה עָלֵינוּ חַיִּי רְפָאִים.

נקודת פתיחה זו היא מהותית מאוד. אם לעשות שימוש בניסוח של נתן זך (בשירו "על הנפלאות"), כי אז כאן מוענק "יותר משקל של הווה לדברים". יעקב ביטון בשיריו המדהימים, גם בחוברת זו, מתנה מראש את היחס אל העולם ברווח שבין המציאות, עכשיו, לבין הבנתו אותה, השגותיו עליה ושאיפתו לשנותה. בכך הוא מקבל על עצמו כנות מפוכחת וחדה בטווח הקצר הזה; שליחת מבט ארוך אל העבר – לא רק בהתרפקות עליו אלא אף בפירוק שלו – נחמה שהדובר של יעקב ביטון אינו מתיר לעצמו:

אֲנַחְנוּ מְסַמְּמִים שְׁנָתִים,
 דוֹגֵן לֹא הִתְגַּיֵּס –
 אֲנִי גְדוֹל מִמֶּנּוּ בְּעֵשֶׂר שָׁנִים,
 הוּא מְדַלֵּג עַל הַפְּשָׁעִים שְׁלִי,
 גַּם עִם נָשִׁים.

לכאורה חסרה המלה 'כבר' בשורה למעלה. בתחילה הקלדתי אותה לתוך הציטוט, מתוך טעות. מתוך טעות? כמעט. ביטון משמיט את המלה הכמעט-מובנת-מאליה, המציינת זמן נמשך, וכולא את עובדת הסימום שלו ושל אחיו בזמן הווה.³ ההווה הוא הזמן של השיר, וה"מרוקאיות", אם היא מתקיימת, מחוץ לשמו של המחבר, איננה "מהות" או חלק מנרטיב. הנרטיב שלו הוא הנרטיב היחיד החומק מההגדרה של המדינה, כלומר "אתם מזרחים", או "אתם מרוקאים". למרוקאיות הזאת אין משמעות של "מה שהיה שם", אלא משמעות פוליטית – מה שכאן, מה שעכשיו. גם זיכרונה העמום של סבתא, על הכיסאות שבמרוקו, אינו קיים אלא כדי לתאר את מוחה המתערפל כאן. הנרטיב בשיר הזה, הנרטיב המרוסק, הוא הנרטיב המתארגן סביב היחס הפוליטי של הדובר אל המוסדות מסביב לו ולאחיו ולסבתו. אי נכוונתו של האח להתגייס לצבא נתפסת אצל ביטון, בתחומי האירוניה השולטים בשיר, כעוד פשע מפשעי החיים, כמו הפשעים עם נשים. הוא אינו שופט את עצמו, אלא מתוך התבוננות באחיו. כותרת השיר הזה, הראשון במחזור, הינה "אחיי". בהמשך אותו שיר – אפילו "מלחמת ששת הימים" (בְּמִלְחָמָה קְטָנָה שֶׁל שְׁשֵׁה יָמִים), העבר שבו בה נהרג בנה הצעיר של הסבתא, מומרת בתוצאה שלה, אף היא בזמן הווה: השילומים שהיא מקבלת, קצבה תמורת בן, אבל ההווה הזה אינו חוסך מאיתנו את ההתמודדות עם המדינה, עם המרחב הפוליטי. להפך:

אֲנַחְנוּ לֹא עוֹבְדִים, מְטַפִּילִים בְּסִבְתָּא
 שְׂמֵקֵקֵלֶת קְצָבָה גְדוֹלָה מִמְּשָׁרְד הַבְּשָׁחוֹן –
 שְׁלוּמִים,
 עַל שֶׁהִתְעַקְשׂוּ לְהַרְג לָהּ אֶת הַבֵּן הַצָּעִיר –
 בְּמִלְחָמָה קְטָנָה שֶׁל שְׁשֵׁה יָמִים
 (וְהִיא רַק דּוֹר שְׁנַי לְשׂוֹאָה הַזֹּאת).

3 אגב, כינוי אחיו בשם דוגן מכוון לפילוסוף הזן היפני דוגן זנג'י; הרמיזה אל תפיסת הזמן של הפילוסוף דוגן (הרואה בזמן רק את הרגע הזה, את העכשיו המאוכן בעולם הקונקרטי), עוד מחזקת את תפיסת הזמן של ביטון, הנמצאת, כאמור, בהווה, ורק בו.

אָנִי מִכִּיר סִבְתָּא טוֹנִיִסְאִית אַחַת
שְׁסוּרְבָה לְקַבֵּל אֶת הַקְצֵבָה הַזֹּאת,
מִהֶמְשָׁלָה
בְּדִיוֹק כְּמוֹ מִהֶנְאָצִים.

תפיסת הזמן בשורות הללו מתרחבת להבחנה חדה וברורה; הדובר מציין שני מיני שואות אבל הוא אינו מזדהה עם הקולקטיב באמצעות ניכוסה של מי מהן; לא רק את שואת יהודי אירופה – הנזכרת כאן באמצעות אשה טוניסאית, שאף היא נראית כחלק מעולם מפורר, לא שייך לשום קולקטיב אחר, אף היא ניצולת שואה – ובקצרה גם השואה הזאת איננה שלו, או שלה, וגם לא את ”מלחמות ישראל” כלומר שואתה של סבתא, אובדן בנה. ההתקשרות אל ה”מלחמה הקטנה של ששה ימים” נעשית מתוך ניצול ”מנוון” של כספי הקצבה אותם מקבלת הסבתא: ”אַנְתָּנוּ קוֹנִים מְזָה אֶכֶל וְחֵשִׁישׁ, / עֲלוּבִים וּמְנַוְלִים כְּאֵלֶּה”. תיאור של שני ילדים שחיים על חשבונה של אם גדולה, מעין יונקים קטנים, מועצם דווקא משום שמדובר בפעילויות מובהקות של מבוגרים, חשיש וקניית מצרכים, אבל התלות היא תלות של ילדים. המצב הזה מתואר בעוצמה באמצעות המצאת המלה ”מטפילים”. יכול להיות שהמבטא המזרחי נמצא כאן, בחיבור בין המילים ”מטפילים” ו”טפילים”, ובאותה מידה אפשר לשמוע בה גם את הדיבור האיטי והלא ממוקד של מי שמסומם ומאריך, וכורך כך את ניגודיה לאפשרות שלישית, אוקסימורונית. דווקא החשיש המבטא את ”טפילותם” של הנכדים, הוא זה המאפשר את הפנטזיה – למלא מחדש את מה שנפער בתהליך הנסיגה הגופנית של הסבתא:

אָבֵל עִם סִבְתָּא הַגְּבוּלוֹת בְּרוּרִים –
דִּוְגָן הַצֵּיעַ לְעֵקֶר שְׁנַיִם מְשֻׁלְנוּ, צְעִירוֹת,
וְלִשְׁבִּץ בְּחַנִּיכִים הַרְיָקוֹת שְׁלֵה, כְּדִי שְׁתַּגְּמַל מִהַדִּיסָה הָאֶפּוֹרָה.
קִנְיֵנוּ צָבֵת אָבֵל לֹא הֶעֱזָנוּ בְּסוּף,
הַיְדִים רְעָדוּ, אוּלַי בְּגִלְל כְּמוֹת הַחֹמֶר שֶׁעֲשֵׂנוּ,
הַתְּכַוְנָנוּ לְכָאֵב –
הַתְּשִׁירְנוּ מוֹל זֹרַעַת
הַפְּרָח

אפשר לומר כי ביטון מדבר על תהליך הריקבון של הגוף כעל ”זוועת האדם” ואל מולו ”מתיישר” הדובר בתעוזה. אבל זו כמובן רק חלק מן האמירה, וחלק חשוב הרבה יותר שלה מצוי במה שהוא עומד מולו, עם התיישרותו: ”רַךְ בְּכַדִּי לְהַתְקַפֵּל / בְּזוּעַת הָאָדָם כְּאֵן”. במלים אחרות: עומדים מול המת ומתכופפים מחדש, משום שהחיים של ההווה הם הזוועה.

יתרה מזאת, יש מוות "אסתטי" יותר מזה של סבתא, ועימו נפתח השיר הבא – "חשמל בכיסאות". האמריקאים מחביאים חשמל בכיסא כדי להרוג בני אדם – כך בוודאי היתה מסבירה סבתא את הכיסא החשמלי, או כך צריך לתאר את החיזיון הזוועתי של הוצאה להורג, כפי שעושים האמריקאים. הפונקציה של הכיסא הופכת לאמנות מסוג מיוחד (עוד גלגול של הכיסא וכיסא הגלגלים). כמה מדויקת ההבחנה של הברבריות החדשה. הקהל הצופה הופך לקרבן:

הָאֲמֵרִיקָאִים מְחַבֵּי־אִים חֲשָׁמֶל גַּם בְּפִסְאוֹת,
 בְּמָה נִוּוֹל צְרִיף לְהָרֵג אָדָם
 בְּיִשְׂכָּה,
 (סוֹף פֶּל הַזְקִיפִיּוֹת).
 מְאָחֲרֵי קִיר זְכוּכִית – הַקֶּהֶל,
 תְּמִיד נִבְזָה – תְּמִיד קָרְבָּן,
 זֶה הַגִּלְגּוֹל הָאֲחֵרוֹן
 גַּם שֶׁל הָאֲמֵנוֹת,
 הַבְּשׂוּל.

כאן, לטעמי, נעוצה גדולתו של ביטון והרבה יותר מהבטחה, שמבקרי שירה מסכימים להנהן בגינה בקוראם משורר "מתחיל": במקום בו מתפצלת הממשות לשני כיוונים מנוגדים ולשתי אפשרויות פעולה מנוגדות; האחת מתמקדת בפאלוס ובזקפה כדי להרוס את מה שנחשב ל"רע", והאחרת – בה בוחר ביטון – היא פירורו של הפאלוס ל"אבקה", ל"קמח", כדי לשקם את גופה הנסוג של הסבתא בפרט, ואת האדם בכלל. הוא לא מסמן טפילות מסוג שונה, כלומר הרס הגבריות בידי הנשיות – מעשה גברי בפני עצמו; להפך, הוא יוצא נגד האפשרות הזו כבר בשיר הראשון, בביקורת שהוא מפנה כלפי אמו: "אָמָא הַקְטָנָה עֲסוּקָה בְּאֲכִילַת אֶבָא". נקודת המוצא היא הנשיות עצמה כפתרון ל"זוועת האדם". לכן הסבתא המתפוררת אל תוך עצמה היא-היא "האם הגדולה" ולא "האם הקטנה", אמו שלו, שעל אף היותה אשה בוחרת בפתרון גברי, כשהיא ניזונה מ"אכילת האב". אני מנסה להימנע מאיתור אלמנטים "מזרחיים", ובכל זאת, אינני יכולה שלא לראות את הסבתא הגדולה ושני נכדיה מצד אחד, ובצד האחר לא רק את "אמא הקטנה", אלא את העולם המערבי, על גבריותו הפאלית המסוימת המוצגת אצל ביטון כמאמץ עצום לזקפה (למשל בשיר "אפילוג – סבתא"):

כְּמוֹ מְאוֹנְנֵי הַהֶנְדְּסָה בְּשִׁכְנֵי
כְּמֵאֲמֵן, בְּהַתְּגַבְּרוֹת בְּלִילוֹת,
לְהַמְצִיא זְקַפַּת טִילִים אֲרָכִים, גְּבָרִים מְחַפְּשִׁים
כְּדִיוֹק רַב
גְּבָרִים.

אבל ביטון מבקש שימציאו לו המצאה מסוג אחר הדרושה לו בשביל סבתו,
ובשביל האדם:

תְּמַצִּיאוּ לִי בְּנֵי כְּלָבִים, חֹמֶר, קֶמַח אָדָם
לְמֵלֵא אֶת גּוֹפָה הַנְּסוּג, לְעִבּוֹת אֶת הַחֲנִיכִים הַרִיקִים
שְׂמֵשֵׁיִרִים עֲכָשׂוּ רַק חוּטֵי פִיחַ, לְהַצְמִיד בְּצַפְרָנִים הַחֲסֵרוֹת.
[...]

עבודת האבל של ביטון מובילה אותו לדחות את ”האסטרטגיה הפאלית
האלילית” ובמקומה הוא מאמץ אלילות מסוג אחר: לפרק את הזקפה הגדולה
לפטמות קטנות, לחזור לעבודת אלילים אחרת:

אַחֲרֵי הַלִּישָׁה אֶבְנָה לָכֶם פְּטָמוֹת עַל אִם הַדֶּרֶךְ,
עֹבְדֵי אֱלִילִים נְמוּכִים חָזְרוּ אֶל מְזֻבְחוֹת בְּרֵאשִׁית

עַל כָּל גְּבֻעָה רַעֲנָנָה וּבְתַחֲנוּת הַדֶּלֶק –
צָאוּ לְעַבֵּד

אוֹתָן.

ריקבונה של האם הגדולה הוא הזוועה של ביטון אך גם מעין פתרון. הגוף
המתפורר הוא הממציא את ”קמח האדם”, כלומר פירורו של הפאלוס לכדי
אבק, כדי למלא את ”גופה הנסוג” של סבתא, חניכיה הריקים משיניים
וציפורניה החסרות. הימנעותם של הדובר ושל אחיו מעקירת השיניים בצבת
ושיבוץ בחניכיים הריקים שלה, איננה רק הימנעות של שני ילדים התלויים
בסבתם – ’מטפילים’. מעבר לתמונת הפחד לעקור לעצמם את השיניים,
מהדהד המטבע הלשוני ודימוי הצבת ממסכת אבות (ה, ח) ”צבת בצבת
עשויה”. גם מן ההמתה האמריקאית בכיסא חשמל מהדהדת הלשון
המסורתית: ”כְּפָה נְיוֹל צָרִיף לְהַרְג אָדָם...”. ניוול המת אסור מהתלמוד.
במסכת חולין (יא, עב) נידון האיסור על ”ניוול המת” ביחס לנאשם ברצח,
המיועד להוצאה להורג. במקרה כזה, כדי להוכיח את אשמתו של הרוצח, או
לחילופין כדי למנוע את הוצאתו להורג של אדם חף מפשע, מותר ”ניוול
המת”, כלומר מותר להוציא מת מן הקבר כדי לברר את נסיבות מותו. אם

מסתבר שהמת הוא "טרפה", כלומר יש סימן למחלה בגופו, משוחרר הנאשם והוא אינו מוצא להורג. מעשה ה"ניוול" של האמריקאים על פי ביטון הוא, אפוא, כפול. לבד מן הנבלה שבהוצאה להורג הם "מחביאים חשמל בכיסאות", כלומר "מחביאים" את פשעם; שכן, גם אם יוצא המת מקברו לא תימצא טרפה בגופו וכך יזוכו הפושעים מרצח.

לא כדי להוכיח את חביבה פדיה על תשוקת הריאליזם שלה, אלא כדי לתרום לדיון על ה"אני" ונפלאותיו, ביקשתי להצביע לעבר שיריו של יעקב ביטון. מובן שיכולתי לעשות זאת בעזרת דוגמאות משירתו של אבות ישורון, למשל. אבל שירתו של יעקב ביטון מזמנת, לטעמי, גם תשובה לרצונה של חביבה פדיה לשמוע קולות חדשים, אחרים, אולי אפילו מזרחיים, ויחד עם זאת לא לתת לשירה לסגת מן הטריטוריות שאותן מיפתה כבר.

מירי שחם

לולו, לא סיפור

שרירים נדרכים. נוירוטרונסמיטורים משוכללים נכנסים לפעולה. זרם בריא של כדוריות דם אדומות מאיץ חמצן לאן שצריך – וכל אלו כי לולו חושקת בביצה קשה? אם כן, יתמלאו התנאים:

מים. אש. זמן. ביצה אחת וסיר קטן.

אבא של לולו נהג משאית, איש קשה. אמא של לולו, שידעה להתקפל לגודל של מפית, זנחה קריירה מבטיחה כנערת גומי. הקוראים מקבלים ללא הנד עפעף את קשיותו של האב, איש אינו מוחה, אלא שבמו עיני ראיתי חלק מהקוראים זעים באי-נוחות – "גודל של מפית"? כל מי שהמשפט "גודל של מפית" הוא למעלה מכוחותיו – שיאסוף עכשיו את הדברים שלו וילך מכאן. לולו רוכבת על אופניה, באיזה אופן רוכבת לולו על אופניה? כשלולו רוכבת על אופניים, זו רק לולו שרוכבת על אופניים. מה גם שלפני רגע לא היו כאן אופניים, והופסה – עכשיו יש. אני מבקשת לראות צילום של לולו מגיל שלוש.

"בלתי אפשרי", היא קובעת, "שהרי הזיכרון הראשון שלי הוא מגיל שש." לולו מקרבת אלי ריבוע חמאה: צהוב, קר. קשה או רך? על האריזה כתוב: מאה גרם (קשה או רך, היינו הך) מחלב מפוסטר. יש תאריך ייצור ויש תאריך תפוגה. גם ציור של פרה שעטיניה מתפקעים להביך. המורה כותבת על הלוח, בהדגשה

ספרות עוסקת ב:

אהבה. מוות. משפחה.

התלמידים שוקדים על המחברות ורק לולו ממלמלת, "זה לא נכון." חבל שאין לה די אומץ למחות בקול רם: "זה לא נכון, יש רק סיפור אחד לספר וזהו הסיפור של הזיכרון." אני אוכדת עצות מול סיפורה המתפזר והולך.

רושמת לעצמי הערה: לבדוק מה באשר לטענה המשונה: "נולדתי מהקשה ברגל של אבא." מכל המקומות, לולו בחרה דווקא במקום הכי דורך. מילאתי את תפקידי כהלכה: "את משקרת!" התזתי כלפיה. "שקר", נאנחה לולו, "זו מילה שבקצה השולחן הארוך שלה יושב שופט חמור סבר עם פטיש." מאוחר

יותר היא מצטדקת: "לא היתה לי ברירה. הייתי מוכרחה להיוולד, ולאמא היו איברים קפיציים מדי, יפים מדי." לולו טוענת שקיימים אינספור איברי הולדה. "תארי לך", היא אומרת וקולה מתערפל, "להיוולד ישר מתוך השקדים בגרון, כמו בציוור הצועק ההוא. אכפת לך, שאלה בעודה מוזגת לשתינו כוס תה, "שנדבר על דמיון עכשיו?"

הצעתי שנעבור על עיתונים ישנים, איפה היית כש... וכש..., מה חשבת, מה הרגשת. גם זו דרך למיין את הזמנים. לולו צוחקת לי בפנים, "לא אמרתי למיין, אמרתי לדמיין." שהרי במחסני האגירה כבר מזמן התערבבו הזיכרונות האמיתיים עם הבדויים וכולם עשויים מאותו חומר אפור, כבד ומוצק [דמיני קציצה קפואה של גפילטע פיש, היא מציעה] וכבר אי-אפשר לדעת, נכון? ולמי יש כוח להתחקות שבעה דורות זיכרון לאחור? ולשם מה? "עכשיו תורך, לולו מכריזה.

אני מספרת על טועם המרפקים. יורד ים ותיק אחד שהתעוור מפני ששתה יותר מדי אלכוהול ממקורות מפוקפקים, טען שהוא יכול לקבוע את עיר המוצא של נשים בתנאי שירשו לו ללקק להן את החלק הפנימי של המרפק, ובתנאי שנולדו באחת מערי החוף. למרבה הפלא, הוא צדק בקביעותיו וכמעט אף פעם לא טעה. אסתר, שנולדה בלודו' אך התגוררה רוב ימיה ברחוב אחד העם בתל אביב, היתה נחושה, לדבריה, לחשוף את הנוכל. לאחר שביקרה במספרה, ונכנסה גם אצל הקוסמטיקאית, התייצבה מולו והמתינה לתורה בסבלנות.

העיוור ליקק אותה פעם אחת, בפעם השנייה ליקק ביתר זהירות ומצחו התקמט. הוא אמר, "יותר מדי מתים, יותר מדי שרפות," ואחר כך בקול מהוסס לחש, "אלכסנדריה?"

עיניה התעגלו: "קרוב משפחה שלך?"

"לא, אני משיבה.

לולו מושכת אותי אל הסלון. בספריה כבר מזמן דהה צבע העץ, ועדיין מסודרים על מדפים כל הכרכים של האנציקלופדיה הסובייטית הגדולה, כאילו אתמול. "את רואה את כל אלה?" היא גורפת את המדפים ממרחק בטוח, בתנועה רחבה, ואני מהנהנת, לא בטוחה ששתינו מכוונות אל אותו מראה. כשהיתה בת שמונה, הגיעה בדואר מעטפה עם דף הוראות נלווה:

יש להוציא מתוך האנציקלופדיה את הערך "ברייה, לברנטי" ולשלוח את הדפים בדואר חוזר למערכת, במעטפה המצורפת. במקומם, נא להכניס את הערך החדש המצורף על אודות "בייקל, ימה".

שנים ארוכות החזיקו ההורים של לולו במנוי על שבועון המפלגה: חוברת קטנה מנייר גס וזול, עם מומחיות מיוחדת לפרטים קטנים. השלטון נזהר

דווקא בפרטים הקטנים, כאילו הגבול בין אמת לשקר הוא באמת רק עניין של רזולוציה. לולו זוכרת במיוחד כתבה אחת משם, את הכתבה על אודות גבורתם של תושבי העיר הסיבירית ההיא. לולו מתאמצת להיזכר בשם המקום, לשווא. נו, העיר ההיא, שפונתה מכל תושביה והוצפה במים כי השלטון קבע שלטובת העם הסובייטי צריך לקום שם סכר. וקם סכר.

רכיבים בזיכרון מחוברים בטור או במקביל, לרוב זרוקים בערמות כמו חזיות בשוק בצלאל. כמה שנים יכולות ילדות ששמן נטשה לעמוד על גבעה עם מזוודה ביד, סרטים לבנים בשערן ושמלתן מתנופפת ברוח, כשהן צופות בשתיקה במים הגואים? כבר שנים, אומרת לולו, כבר שנים אני חולמת בלילות על חתולי הרחוב בעיר ההיא, מייללים כשהמים הגיעו. לא סיפור, כמו קו אוטובוס עירוני. אפשר לרדת באיזו תחנה שרוצים.

יונתן הירשפלד

שירים מקומה 7

שיר על נתן זך

פְּרִיחָה שֶׁהִתְיַשְׁנָה טַפְטָפָה עָלֵינוּ סְרוּקָה
מִן הַעֲצִים שֶׁבְּדִלַת בֵּיתָךְ.
נִפְרָדְנוּ לְעַד וְאִמְרָתִי מְלִים שֶׁסֶרְטָנוּ אֶת הָעֵבְרִית.

הַדְרָךְ מִמֶּךָ אֵלַי הִתְגַּמְשָׁה וְהִיְתָה לְסִפִּירָלָה.
הָאֲרָנִים פָּרְשׁוּ מְנִיפּוֹת מְחֻטִּים כְּאִיּוֹם בַּחֲשֵׁךְ, וּבְרִדּוֹ
דִּבֵּר נָתָן זָךְ.

הַכְּבִישׁ, כְּעוֹר כֶּף יָד שֶׁצִּמְחָה יְבֻלוֹת
הָאֵפִיר, נֶעְלַם אֶל הַלֵּילָה
וְהַדְּבָרִים שֶׁאִמְרָתִי עָרְפַל אֶת שְׁמֹשׁוֹת הַמְּכוֹנִית.

זָךְ דִּבֵּר וְהִנּוּף הַתְּחִלָּה שׁוֹב וְשׁוֹב.
דְּמִינָתִי אֶת רֵאשׁוֹ הַקֶּרֶחַ, אֶת זְקֵנוֹ הַמְטֹשֵׁטֵשׁ וְעֲצָרָתִי בַצַּד.
דְּמִינָתִי אוֹתוֹ מְלֹטֵף לָךְ אֶת הַתַּחַת, מְנַשֵּׁק אֶת שְׁדִיךָ, כְּבִיתִי אוֹתוֹ.
שִׁירָה, מִמֶּשׁ כְּמוֹ צִיּוֹר, עוֹשִׂים לְגַמְרֵי לְבַד.

התנחלות

לב'

אֲנִי מִתְגַּעְגַּע לְכוּס שְׁלָךְ
הִיְתָה בּוֹ אֵיכוֹת
רְמוּנִים.
חֵם יִרְכָּם

והוד קדומים.
משהו כמו התנחלות, מתיקות
של מים גנובים

שערך החפוף תמיד דק ונשא
ערך קשה
יד נטויה
מתניף הצרות, מבשרות רעה
מתגי דלילה מפזמות בחשכה
קמים עליך שמשון, קמים עליך
להרגך

כמו כלב

משהו אים ונורא
ונכלם
כמו כלב.
יד מלטפת גוף ישן;
צללי עננים על הים
נראים בפחל הפכה של העמק.

השבר,
וחק שמור החמר,
רמזים לחשבון הסופי
במוכנו המקצרי
הנוצרי:
סוף.

שיר מקומה 7

בראיון בטלויזיה
אודות רחל המשוררת
אמרה המשוררת
שרון אס (או הס)
שאף היא כותבת גם שירה וגם פרוזה.

“סוגי הכתיבה השונים” כן אמרה,
 “מוציאים מהנפש” תכנים שונים.

מחוץ לחלוני שבו העיטים
 לתרוש בשמים תלמים של דם
 דם נבלות ופגרים מרחפים
 כאן, בקומה 7. אנחנו שכנים.

אז פתחתי את החלון וצעקתי לדורסים:
 “אינכם יודעים?! ... שרון הם (או אס)
 טוענת שפרוזה ושיירה
 ‘מוציאים מהנפש’ – כן אמרה – ‘תכנים שונים’”

והם ענו לי
 בצללי כנפים
 כמגיפות ספינים
 על מטתי.

עוד שיר מקומה 7

בלילות אני מגיע מטנף
 מצבעי שמן, מטנף
 ובחדרי שרים לי השדים:
 אנחנו מתנדנדים ברוח
 כאן בקומה 7.

אני סוגר אחרי את הדלת, דממה באלף שפות
 לא מפריע לשנת הבתולים המיסרת של השתפות
 ובחדרי שרים לי השדים:
 אנחנו קופאים מקר
 כאן בקומה 7.

מתפשט, נספג בחושך, נושב
 וערם, חולף על פני הראי ומתישב.

ובחֲדָרַי שָׁרִים לִי הַשָּׁדִים :
אֲנַחְנוּ מְטַלְטְלִים בְּרַעֲיֹדוֹת אֲדָמָה
כָּאֵן בְּקוֹמָה 7.

וְהָרוּחַ וְהַקָּר וְהַטְלְטְלָה
אֵינָם מְגַרְשִׁים שָׁדִים.

יום הולדת

בְּיוֹם הַלְדָתָה הַשָּׁשִׁים שֶׁל אִמִּי
מֵתָה אַחֲוָתָה הַקְטָנָה שֶׁל אֶסְנָת.
בַּת עֲשָׂרִים-וְשִׁמוֹנֶה בְּמוֹתָה.
מָוֶת חֲלוּנִי כְּזֶה. סְתָמִי. דָם
לֵב.
דָם.

*

הַחַיִּים טוֹרְפִים אֶת הַחַיִּים
גוֹמְרִים וּמְשַׁפְּרִיצִים. וְהָאֵהָבָה הַגְּדוֹלָה, הַמְּבַשְּׁחַת,
הָאֵהָבָה שֶׁהִיא נִחְלָתְנוּ, אֵיפֶה הִיא ?
רֵיחַ עֲרֵף אִשָּׁה
אִשָּׁה
וְדָם.

*

הַמָּוֶת
וְלֹא קוֹמָה 7
הוּא הָאֲחֵרָאִי כָּאֵן לְקָר.
בַּחוּץ עוֹלָם נוֹשֵׁב, רוֹטְטִים אוֹרוֹת
עוֹרְבִים מְנַקִּים נוֹצוֹת. בְּעָלִים אִשָּׁה וְדָם.

על סקס ורשע בכלל

הזין הוא פליא ברקיס
מהאדמה לאלוהים, סלם יעקב
אנטנה, לקלוט ביה שירת מלאכים.
הוא מיצר את הזרעונים שיאמרו עלינו קדיש
הוא ערפד
שחי מדם.

(ואת יכולה לומר עד אלף שאת אוהבת אותי.
מי שאוהבת אותי רוצה אותי. בתוך הגוף שלך.
אין פשוט מזה.)

הדם אדם
השפיד לבן.
בנפרד הם כח ויפי.
ביחד הם ורד.

שיר על שיר

כאן בקומה 7 שומעים אנו את לחש הסרטן של האנטנות.
את נשיפת הרוח בלחיי הכביסה התפוטה, הלבנה.
את נסור הכנפים בכשר השמים.
את חריקת העננים במסלותיהם
אנחנו שומעים
ואת נדיבות האלים.

ענת מטר

תוף בודד

מהטימפאן של דרידה אל תופי המלחמה

בנובמבר 2006 מלאה שנה מאז מתה חברתי האהובה, מורתי הראשונה לפילוסופיה, פרופ' רות מנור, רורו. לציון יום השנה קיים החוג לפילוסופיה באוניברסיטת תל-אביב כנס אקדמי לזכרה. הכנס עסק בסוגיות שונות שעניינו את מנור והתמקד בעיקר בלוגיקה ובפילוסופיה של השפה. בסופו נשאתי את הדברים שלהלן, המובאים כאן בשינויים קלים. רורו היתה לוגיקנית מעולה, שנונה ועמוקה. היא לימדה אותי לאהוב את הלוגיקה בשל הדינאמיות שלה, בשל יחסה המורכב, הפרוורטי, למה שגם מנסה לחמוק ממנה, אבל גם חוזר ונשאל אליה. למשל כך.

1.

שאלת הפתיחה שלי היא זו: עד כמה צריכים המאזינים להרצאתי, או הקוראים את מאמרי, להסכים אתי כדי להבין אותי? כל מענה לשאלה זו חייב להישען על ניתוח של מושג ההבנה ושל אפשרויותיה: מהו הדבר שאותו מבינים? איך מבינים? עד כמה מבינים? כולנו יודעים כבר לומר שאיננו מבינים "משפט" או "טענה" בבידוד, שצריך הקשר ואין להוציא דברים מהקשרם, אבל מה עומד מאחורי הקביעות האלה?

2.

התשובה המטאפיסית המסורתית נשענת על רעיון ההקשר המלא, הרווי. מקור המשמעות, על פי תמונה כזאת, מקנה לה מלאות, הודות לנוכחותה בפניו. הבנה מלאה, לפיכך, היא מצב של זהות מוחלטת בין המקור – תודעת הדובר – לבין התמונה העולה בעיני רוחו של השומע. חשוב להכיר בכך שתשובה זו מניחה כי תודעת הדובר נוכחת במלואה לפניו: הדובר מבין את עצמו הבנה מלאה. ואולם, כאשר התוכן נוכח בפני הדובר הוא כולל לא רק את מובנו, אלא גם את שיפוטו של הדובר ביחס לתוכן הזה – כחלק אינהרנטי ובלתי נפרד ממנו. מכאן הרעיון של "דברי הוצאו מהקשרם": כל שליפה של

תוכן מהקשרו הרווי, המלא, זה הנותן לו את ערכו, היא כבר סילוף ועיוות של התוכן הזה. אין חזרה מדויקת, אלא למקור. והמקור, בדיוק בגלל האטומיות שלו, אינו נפרד לתוכן "של טענה" ולשיפוט.

.3

מסקנה כזאת אינה נוחה. האם הבנת תוכן אכן כרוכה בהסכמה על השיפוט? תשובה חיובית כאן עוקרת מראש, כך נראה, כל אפשרות לדיאלוג הדרגתי, להבנה המובילה להסכמה. מצב כזה נתפש לפיכך כאבסורדי: הייתכן שעל השכנוע לבוא בד בבד עם ההבנה? אם כן, כיצד ייתכן בכלל שכנוע? ומה מקומו של הטיעון, נשמת אפה של הלוגיקה – של הפילוסופיה – אם איננו מבחינים בין הבנת טענה להסכמה איתה? המצוקה אותה איתרנו כאן נובעת ממתח עמוק, המובנה בכל תולדות הפילוסופיה. המחשבה הלוגית-מטאפיסית המסורתית נשענת מצד אחד, כמו שראינו, על רעיון המקור הרווי, ההבנה המלאה ונוכחות התוכן בפני תודעת הדובר, אבל מצד שני, היא בנויה על האפשרות לדיאלוג מדורג, כלומר לתמונה דו-שלבית, המפרידה בין תוכן לבין שיפוט.

.4

המתח שֶׁכָּךְ, אפשר אולי לחשוב, עם המפנה הלשוני של סוף המאה התשע-עשרה, אז הציב גוטלוב פֶּרְגֶה את השפה בראשית החקירה הפילוסופית. תשובות לשאלות מטאפיסיות מתנסחות אצלו כטענות מבניות על אודות השפה המאפשרת את השאלה. הצבה כזו של השפה בראשית החקירה מסלקת את התמונה המנטליסטית של ההבנה ולא מותירה מקום לפנייה אל מקור של התכוונות. המקור הרווי מסולק, הטיעון ניצל, וכך מתפוגג המתח הפילוסופי האמור. פרגה הרוויח את אפשרות הטיעון, דהיינו את ההבחנה בין תוכן טענתי ("מובן") לבין שיפוט וקביעה ("כוח"), משום שתפישת המובן שלו התנתקה מכל מחויבות לסובייקט המקור. הפנייה הראשונית לשפה עצמה הפשיטה את המובן מנסיבותיו הפרטיקולריות ובאופן זה התקבלה אפשרות התקשורת (הבנה) והארגומנטציה (שכנוע), במהלך דו-שלבי. בדיוק כך שירת הדגש על אופייה הלוגי של השפה את האמונה הליברלית בשיפוט רציונלי לא מוטה, נטול הקשר, אפשרי בשביל הכל, תמיד.

.5

בחוסר אפשרותה של התמונה המטאפיסית המסורתית עסק בהרחבה דרידה, שהציג את הדיפֶנְס – המשהה והמְבַדֵּל – כמענה השובר את המלאות,

הרווייה והנוכחות, אלה המְקַבְּעוֹת את המבע ומסלקות את אפשרות החזרה, כלומר את ההבנה. על-פי דרידה, השבירה, החסר והחזרה הכרחיים לצורך היחלצות מן הסתירה המוכּנֵיית במחשבה על הבנה ושכנוע במסורת הפילוסופית. חשוב לראות שהדיפרנס מתאפשר אף הוא בשל המפנה הלשוני. דרידה, ללא ספק, צעד בדרך שסלל פרגה. ואולם, הצבת השבר בליִפּה של השפה אינה מאפשרת עוד את העמדתה של התשובה הדו־שלבית אליה חתר פרגה. במילים אחרות, הדיפרנס של דרידה חושף את העובדה שלמרות מהפכותו, נפל פרגה, בסופו של דבר, בפח המטאפיסי הישן. דפוס הטיעון עליו הגן נסמך, באופן סמוי, על המודל המסורתי של המובן הרווי, הנתפס, אפילו אצלו, אצל פרגה האנטי-מנטליסט, כמחשבה עירומה.

.6

זה בדיוק מה שראה ויטגנשטיין, אחריו, בעקבותיו:

פרגה לעג לתפיסה הפורמליסטית של המתמטיקה באמרו כי הפורמליסטים עירבו בין הדבר הלא-חשוב, הסימן, ובין הדבר החשוב, המשמעות. המתמטיקה בוודאי איננה מתעסקת, הייתם רוצים לומר, בשרבטים על חתיכת נייר. את הרעיון של פרגה אפשר לבטא כך: טענות המתמטיקה, אילו היו רק צירופים של שרבוטים, היו מתות וחסרות עניין לחלוטין, אולם יש להן בעליל חיים מסוג מסוים. ואותו הדבר יכול להיאמר, כמובן, על כל טענה: ללא מובן, או ללא המחשבה, טענה תהיה דבר מת זניח לחלוטין. ובהמשך לכך, נראה ברור כי שום תוספת של סימנים לא-אורגניים לא תוכל להחיות את הטענה. והמסקנה שמסיקים מכך היא שמה שצריך להוסיף לסימנים המתים על מנת ליצור טענה חיה הוא משהו לא-חומרי, עם תכונות הנבדלות מסימנים גרידא. אבל אם היינו צריכים לציין דבר-מה שהוא חייו של הסימן, היה עלינו לומר כי זהו השימוש שלו.

[...]

את הטעות שאנו מועדים לה ניתן לבטא כך: אנו מחפשים אחר השימוש של סימן, אבל אנו מחפשים אחריו כאילו היה אובייקט המתקיים יחד עם הסימן. (אחת הסיבות לטעות זו היא, שוב, שאנו מחפשים אחר "דבר המתאים לשם עצם").

(“המחברת הכחולה”, עמ' 25-26)

כלומר, המטאפיסיקה המסורתית של השפה, זו הריאליסטית, המקדשת את שם העצם (“המסומן”) כמודל הלשוני האולטימטיבי, עומדת גם בבסיס תפיסת המובן של פרגה. ותפיסה זו, התואמת להפליא את המחשבה הליברלית, מייצגת, כפי שכבר אמרנו, פן אחד של המחשבה הפילוסופית כולה, זה

המסמיך על הרעיון הדר־שלבי (שלב ההבנה, שלב ההסכמה) את הרעיון של טיעון פשוט, הניתן לעריכה בהירה – הנחות, מסקנה.

.7

ובכן, מהי האלטרנטיבה שמציעים דרידה וויטגנשטיין, של הדיפרנס או של הפנייה ל"שימוש" כחיו של הסימן? ברור כי התשובות המסורתיות, המשלימות אך סותרות זו את זו, מסולקות בידי שלילתה של הנחת היסוד שלהן, הרוויה, מלאות המשמעות. הצעתו של ויטגנשטיין יכולה להיקרא כפנייה לפנומנולוגיה, לתיאור התחושות וההתנהגויות האופייניות להבנה ולחוסר־הבנה. תיאור כזה עשוי לפוגג את הדרישה המטאפיסית ולהציג במקומה מארג עשיר ומגוון של מופעי הבנה. כך, ב"מחברת החומה" (עמ' 202), הוא מגיב על תחושת הריקנות שעשויה להיווצר עם סילוקו של המלווה המנטלי, ואומר:

אנו עשויים להרגיש שזוהי בבירור טעות לומר שייתכן שכל שמתרחש במקרה כזה הוא שאני שומע או אומר את המלה. שכן פירושו של דבר, כמדומה, הוא לומר שחלק מהזמן אנו פועלים בצורה אוטומטית ותו לא. והתשובה היא שבמובן מסוים אנו עושים זאת ובמובן מסוים לא... בצירוף 'הבנת מלה' איננו מתייחסים בהכרח למה שמתרחש בשעה שאנו אומרים או שומעים אותה, אלא לכל סביבת האירוע של אמירתה. וזה חל גם על האמירה שלנו שמישהו מדבר כאוטומט או כתוכי. דיבור עם הבנה בוודאי שונה מדיבור כאוטומט, אבל אין פירוש הדבר שבמקרה הראשון הדיבור מלווה כל הזמן במשהו שחסר במקרה השני. כשם שכאשר אנו אומרים ששני אנשים חיים בחוגים שונים אין פירוש הדבר שהם אינם עשויים ללכת ברחוב באותה סביבה בדיוק.

.8

השאלה מתי אנחנו חושבים, מבינים ופועלים באופן אוטומטי, או כמו תוכי, עלתה בראשית המלחמה האחרונה בלבנון, לפני קצת פחות משנה. גדי טאוב וזוהר שביט נמנו עם מה שקרוי בעברית אנשי רוח שהצהירו אז על תמיכתם הנחרצת במלחמה. אריאנה מלמד העדיפה להגן על זכותה לא להחליט אם היא בעד או נגד, אבל במובלע הסתמנה עמדתה כתמיכה מהוססת במלחמה. המשותף לכל השלושה הוא שהם בחרו לבטא את עמדתם ביחס למלחמה דרך תקיפת מתנגדיה. (ליתר דיוק: תקיפת מתנגדי המלחמה היהודים; לדיוק הזה יש חשיבות, שתובן בהמשך.) יתר על כן, כל שלושת מאמרי התקיפה בחרו במטבע הלשוני "אוטומטי", כדי לתאר את מחשבת השמאל המתנגד

למלחמה.¹ זכור לי שתגובתי הראשונה למקרא הדברים היתה כפל של חוסר הפתעה: לא הופתעתי מכך שהשלושה מקבלים את המלחמה כמוצדקת ומוסרית, ולא הופתעתי גם מאשמת האוטומטיות שהטיחו בי ובחברי להתנגדות. הכפילות הזאת, לדעתי, דורשת עיון פילוסופי שיש לעגנו בדיוננו הנוכחי.

.9

אפשר לנסות לתאר, פנומנולוגית, כפי שוויטגנשטיין עושה, את התגובות למשמע ההחלטה (המובלעת אך הברורה) לפתוח במלחמה בעקבות אירוע חטיפתם של אהוד גולדווסר ואלדד רגב והריגתם של שמונת החיילים שסיירו עמם לאורך הגבול. אפשר להשוות בין תיאורים חווייתיים של מי שהתנגד למלחמה מן הרגע הראשון לבין מי ש"נתן צ'אנס" לאולמרט, פרץ ולחלוץ, האשים את השמאל באוטומטיות, ולבסוף החליט שהגיע הזמן להפסיק כבר, למרות שהמלחמה מוצדקת, מידתית ומוסרית. אפשר להעמיד אלה מול אלה את הערגה לתחושת הזדהות עם המולדת (אותה הביע במפורש א.ב. יהושע, ששמח במופגן על כך ש"סוף סוף" יש לנו אויבים של ממש, ש"סוף סוף" אלימותה של המדינה מוצדקת לגמרי), את ההינהון לעבר תיאורים מצמררים של סכנת ההשמדה האורבת לנו עם חימוש החזבאללה, שלא לדבר על איראן, את השכחה המהירה כברק של יומה הראשון של המלחמה ושל העובדה כי שום טיל לא עף אל חיפה או כרמיאל או קריית שמונה לפני שישאל תקפה את ביירות; ולעומתם את תחושת הבחילה, הרעד הנואש, לשמע החדשות על הפצצות והפגזות של כל לבנון, על עשרות האזרחים ההרוגים שם, לנוכח הידיעה (האוטומטית, הברורה) שחיילים ימותו לשווא, שהצבא לא יתפקד, שהעורף יופקר. בניגוד, אולי, למה שיכול לעלות מן ההמלצה הפנומנולוגית

1 גדי טאוב, "השמאל שלא ידע לשאול", Ynet 13.8.06, עוסק בהרחבה ב"סוג המנוון והאוטו-ומטי הזה של שמאלנות". הוא חוזר על המטבע הזה במאמר ההמשך, השמאל הירדיקלי 2, "המתפרסם בבלוג שלו. זוהר שביט, "השמאל הירדיקלי המנותק", Ynet 31.7.06, קובעת, עוד לפניו, כי יש בישראל "קבוצה של אנשי שמאל רדיקלי, שההתייבבות שלהם לטובת צד האחר היא התייבבות אוטומטית". מבחינתה, "הלחימה בלבנון אינה אכזרית ואינה רשלנית ואינה מוגזמת ואינה קיצונית". ומוקדם עוד יותר, אריאנה מלמד, "שוכחים להטיל ספק", Ynet 24.7.06, עומדת על זכותה לשמור על "נקודת מבטו של אדם מתלבט מן השמאל" ו"להמשיך לנקות את המקלט שליד הבית". השעיית השיפוט שלה מוצגת בניגוד קוטבי לחוסר יכולתם של "אנשים שטילים מעופפים ותותחים רועמים לא מבלבלים אותם כלל" לבחון הנחות יסוד. בעלי תמונת העולם "החדה, הממוקדת, השחורה-לבנה" (כדימויים האלה צריך לשוב ולטפל) מסתדרים "בטור צייתיני של כבשים פועות ומשמיעים במקהלה את מה שברור היה כי ישמיעו".

גרידא, אין לחוויות הללו כל משמעות בלי הרבה מלל טיעוני ועובדתי, בלי נתונים היסטוריים ואנליזות פוליטיות, אבל מצד שני אין למלל הזה משמעות בלי משהו מן החוויה, אותה רוכשים באימון, לאט לאט, אולי מגיל הגן, אולי לפני כן, אולי דרך חוויות בונות במהלך החיים.

תנו דעתכם, למשל, לתגובה הפנימית שלכם כשאתם רואים חייל במדים. או אם למקד, לתחושתכם כאשר מי מכם פוגשים את שוטרי המג"ב המשוטטים, על מדיהם ואקדחיהם, מדי יום חמישי אחר-הצהריים במסדרונות הבניינים באוניברסיטת תל-אביב. (שום דבר מיוחד? סלידה והתנגדות? אולי פחד, או דווקא כבוד?) מה קורה כשמישהו קרוב, נניח בן או אח, מתגייס? (אתם מצטלמים בגאווה ברגע החגיגי בבקו"ם? מכבירים עצות ונוזכרים, קצת בערגה, בשירות הצבאי שלכם? או אולי אתם חשים דווקא רתיעה, צער וניכור, ולוחשים באוזנו את תקוותכם שיתפכח מהר?) כמו שאמר ויטגנשטיין, שני אנשים עשויים לחיות בחוגים שונים לגמרי, גם אם הם הולכים ברחוב באותה סביבה בדיוק.

.10

ומכאן שוב ל"מחברת החומה" של ויטגנשטיין ולהערותיו על הבנת משפט, והאשליה של התפיסה המסורתית בנוגע אליה:

במקרים רבים מה שאנו מכנים 'הבנת משפט' דומה להבנת נושא מוסיקלי הרבה יותר משהיינו נוטים לחשוב. אבל אינני מתכוון לכך שהבנת נושא מוסיקלי דומה יותר לתמונה של הבנת משפט, שאנשים נוטים ליצור לעצמם; אדרבה, אני אומר שתמונה זו היא שגויה, ושהבנת משפט דומה הרבה יותר משנראה במבט ראשון למה שמתרחש באמת כאשר אנו מבינים נעימה. שכן הבנת משפט, כך אנו אומרים, מצביעה על מציאות המצויה מחוץ למשפט, בעוד שלמעשה ניתן לומר 'הבנת משפט משמעה תפיסת התוכן שלו; והתוכן של המשפט נמצא במשפט'.
(עמ' 214)

לשון אחר, כפי שכבר טענו, התפיסה הדרו-שלבית, עליה מבוססת תפיסת הלשון הפרגיאנית, אינה נותנת קדימות של ממש למשפט על-פני מה שקודם לו, מחוץ ללשון. היא בנויה על הרעיון שהמלים מכסות, שהן פונות החוצה, אל משהו המסתתר מאחוריהן, אותו "דבר המתאים לשם עצם". בכך הוא מנוגד, למעשה, לרוח המנחה את המפנה הלשוני. לא כך המוסיקה. כאן איננו מפרידים בין המבע לבין הרגש שהוא מעורר בנו.² את התובנה הזאת של

2 ויטגנשטיין מרחיב את דיונו במשפט המוסיקלי ב"חקירות פילוסופיות", חלק ב', סעיף VI חלק זה לא תורגם לעברית.

ויטגנשטיין אני רוצה לנצל עכשיו, לשם הבהרת דברי. עם מותה של הפזמונאית הלאומית נעמי שמר, כתבה אריאנה מלמד הספד נרגש ב-Ynet. בין היתר קבעה:

וכשמזמזמים את "אנחנו שנינו מאותו הכפר", או כשמתלהמים עם רכב האש והפרשים, או כשמתעטפים בתוגה רכה ומוכת חום עם "חמסינים במשלט", או נושאים תפילות כחילונים גמורים ומבקשים מן האל הטוב שלא יעקור נטוע, ושכל שנבקש לו יהי – אנחנו חוזרים, אחוזי-קסם שלא יפוג במהרה, על משפטי המפתח של הישראליות, על הדבר הזה, שחומק מהגדרות, שהופך את כולנו לבניה של תרבות אחת במקום לפזוריהם של שבטים שונים. גדול כוחה של נעמי שמר במלים מלכדות.

(“עצוב למות באמצע התמוז”, Ynet, 26.6.2004)

וזה בדיוק העניין. את מה שמלמד מבינה כאן, את חשיבותו של מה שחומק מהגדרות אבל מעצב ומאפשר שיח, את השכנוע הקודם להבנה, היא שוכחת במאמרה על המלחמה. את המלים המלכדות של נעמי שמר תיאר כבר דן מירון במאמרו הביקורתי על שירתה, אי אז בעת מלחמת לבנון. ואולם, מירון אינו דן כמעט, רק בנגיעה, בחוויה שמתארת מלמד, כלומר בשותפות (האוטומטית?), בקבלה (התגייסות?) אחוזת הקסם של שירי הילדים של נעמי שמר (וזה המקום להעיר כי כל שיריה הם, בסופו של דבר, שירי ילדים). אחד המציינים הבולטים של פזמוניה, אפשר לומר בחטף, גם בהמשך למירון, הוא ההתמקדות בסיפור הישראלי-יהודי בלבד, ומבט אוניברסלי מתקתק, המוכלל מתוך הסיפור הזה ורק מתוכו, מתוך עיוורון מוחלט ללוקאליות שלו. “כולנו בניה של תרבות אחת”: “הישראליות”. (מוֹדֶרַת הערבים, כמובן).

.11

בדיוק המבט הכמו-אוניברסלי הזה הוא שמציין את סוג השיח המאפשר את המחשבה הליברלית המיתממת, המאמינה במחשבה לא אוטומטית, זו הניתנת לשיחזור פשוט. לאנשים המתהלכים בחוג המאפיין במבט הזה צורת-חיים: זוהי צורת החיים של בעלי הפריבילגיות, של השִׁבְעִים. חלק מהותי ממנה, אלמנט המכונן אותה ממש, הוא העיוורון לכך שזוהי צורת-חיים, לצד צורות חיים אחרות. אותו עיוורון נוגע גם לתפיסות מושג ההבנה ולתכתיבי צורות הטיעונים שהיא מכתובה, תפיסות ותכתיבים שאינם נתפסים כמוֹטִים. העיוורון הזה, חשוב לי לחזור ולהדגיש, הוא חלק הכרחי מצורת החיים הזאת.

.12

מכאן אין להסיק את היעלמותו של הטיעון, של לוגיקה. ועוד יותר מכך, את היעלמותן של העובדות, של ההיסטוריה, של האנליזה, של ההבנה. אלא שהטיעון אותו פרשתי כאן בשלבים תיאורטיים מעלה את העובדה שכל טיעון חייב לעבור דרך הפרקטיקה. במקרה שלנו, דרך פרקטיקה עיקשת של אקטיביזם, של חשיפה פעילה לצורת החיים של נעדרי הפריבילגיות. חשיפה רצינית כזו למהות חייהם של הפלסטינים אזרחי ישראל, למשל, היתה מונעת מתומכי המלחמה את חרפת מאמריהם מתחילת המלחמה. (כמה מאזרחי ישראל הערבים התלבטו ותהו בימיה הראשונים של המלחמה הארוכה, אם היא מוצדקת? ומה מלמד נתון זה? שמא מדובר באוכלוסיה אוטומטית יותר מזההר שביט? מה הקשר בין התשובות לשאלות הללו לבין התשובה לשאלה, כמה מאזרחי ישראל הערבים שותפים להתרוממות הרוח של אריאנה מלמד וה"ישראליות" שלה משירי נעמי שמר? והאם יש קשר בין כל התשובות הללו לבין התעלמותם האילמת-זועקת של שביט, מלמד וטאוב מהתנגדותה הברורה למלחמה, מיומה הראשון, של חמישית מאוכלוסיית ישראל?) מי שלא נושם קרוב לקבוצות החשופות לאלימות של הצבא והמשטרה, מי שלא חזה, למשל, בביצועיהם של אנשי מג"ב בשכונותיה הדרומיות של תל-אביב-יפו וליד גדר ההפרדה, כיצד יוכל לפתח את הסלידה הראויה מן המדים הללו? כיצד יוכל לתפוס את המציאות אחרת, אחרת באופן רדיקלי, מן האופן בו למד בגנים ובבתי הספר של בעלי הפריבילגיות להבין אותה, לזמוזם אותה, להתעטף בתוגתה האוהבת את עצמה?

.13

נקשור חוטים: סילוק הנחת היסוד האנטי-מנטליסטית, העומדת בראשית השיח הפילוסופי ומאפשרת הן את המטאפיסיקה המסורתית והן את מהדורתה הפרגיאנית, מוליך לכאורה למחשבה שגם בעידן הפוסט-מטאפיסי-כביכול, בעידן הפוטר את עצמו מהנחות היסוד המטאפיסיות המסורתיות, לא מתאפשרת הבנה ללא הסכמה, ולפיכך יש סימטריה בין כל אי ההבנות ואי ההסכמות. אבל לא היא. ההתנגדות לרדוקציה למילולי אין פירושה לוגו-פוביה. אכן, אין להסתפק בתיאור פנומנולוגי. פוקו הוא אולי האיש שהיטיב לנסח את העמדה הזו, ב"סדר השיח" למשל: את הסירוב לרדוקציה לטיעון, למסמן, וגם את הניסיון להבין באופן קונקרטי ופוליטי לגמרי את תנאי האפשרות, במובן של אפשרות שיח. (האם באמת צריך להזכיר את העובדה שאנשי השמאל שהפגינו נגד המלחמה מיומה הראשון גם נימקו את התנגדותם זו בראיונות ובמאמרים? ומצד שני, האם מה שהתברר לנו בדיעבד, למשל

על-פי עדותו של המתווך הסורי אברהים סולימאן, על האופציות הפוליטיות שעמדו לרשות ישראל ביולי 2006, שינה את דעתו של מי מתומכי המלחמה?)

.14

ב"טימפאן", המסה הפותחת את ספרו של דרידה "שוליים לפילוסופיה", קושר הפילוסוף בין שבירת המלאות, הרוויה, של המטאפיסיקה הקלאסית, לאלמנט החזרה ההכרחית, המאפיין את כל חשיבתו. אבל הקשר הזה חוסה בצלו של דיון-על, הדיון בחוסר האפשרות לחמוק מהמחשבה הפילוסופית, הדוחקת תמיד את גבולה שלה. כך אנחנו נידונים תמיד להישאר בתוך הלוגי, שאין לו חוץ, אבל אופיו של הלוגי, מושגנו את הלוגי, משתנה. הכותרת של חיבורי הנוכחי מציעה סדר הפוך לכאורה מזה בו הלכנו: "מהטימפאן של דרידה אל תופי המלחמה". והרי אל הטימפאן הגעתי רק בסוף דברי: ההרצאה מהופכת, לפיכך. אבל לא. עכשיו אפשר לראות את המהלך גם בכיוונו הנכון: המחשבה הפילוסופית, עליה אינני מוותרת, עליה איננו מוותרים, היא, במהותה ולכן במיטבה, מחשבה פוליטית. את זה יודע דרידה ויודע פוקו, אבל במפתיע, כך ניסח זאת גם ויטגנשטיין, במכתב לנורמן מלקולם, בעקבות תקרית שבמהלכה פלט מלקולם הערה "בעלת אופי לאומי" שזיעזעה את ויטגנשטיין "בפרימיטיביות שלה":

חשבתי אז: מה טעם בלימודי פילוסופיה אם כל מה שהם נתנו לך זה את היכולת לדבר באופן סביר על כמה בעיות סתומות של לוגיקה וכולי; ואם זה לא שינה את חשיבתך על הבעיות החשובות של חיי היומיום; אם הדבר לא הביא אותך להיות מקפיד יותר עם עצמך מאשר כל עיתונאי שהוא, לגבי השימוש בצירופים מסוכנים שאנשים כאלה משתמשים בהם למטרותיהם. אתה מבין, אני יודע שקשה לחשוב בצורה נכונה על "ודאות", "הסתברות", "תפיסה" וכולי, אבל קשה פי כמה, אם בכלל, לחשוב או לנסות לחשוב, בצורה כנה באמת, על חיך ועל חיי אנשים אחרים. והצרה היא שחשיבה על דברים אלה אינה מלהיבה, אלא לעתים מאוסה עד אימה. וכאשר היא מאוסה, היא חשובה ביותר.

(“ממאר”, עמ' 34)

את העיקרון הזה ממש אימצה גם רורו, בעיקר בשנותיה האחרונות. כמו ויטגנשטיין, גם היא נטתה יותר להדגיש את האתי בתוך הפוליטי, אבל העדיפה תמיד את קולו של התוף הבודד על נקישות תופי המלחמה. גם אני.

הציטוטים מוויטגנשטיין לקוחים מ"המחברת הכחולה והמחברת החומה", בתרגום דבי אילון, רסלינג 2006 ומ"לודוויג ויטגנשטיין – ממאר", מאת נורמן מלקולם, בתרגום אלכסנדר סנד, הקיבוץ המאוחד 1988. תלמיד, נווה פרומר, דן בביקורתו של דרידה את התפיסה הדור-שלבית בעבודת המאסטר שלו.

שירה סתיו

חמישה שירים

שמות

אתה מרים ידים לחבק את ראשי
 כמו אבא טוב לנשק לי על המצח
 אבל גם כפות ידיך לא נשמעות לך
 וצונחות על לחיי בכח
 הולמות על הרקות

ואני אכנה אותך בשמות
 שבאפריקה קראו השחורים
 ללכנים הקמים עליהם:
 מי שהרוח נושבת מבעד לעיניו
 מי שהשמש זורחת מתוך אזניו
 מי שאפו מטיל צל על פניו
 מי שאוכל הרבה
 מי שאינו יכול לחלוק דבר

גדלנו

הסתמן לי נתיב בריחה דרך החלון המסרסר
 במבט אל מגרש הפדורסל ואל הכביש הראשי
 מחשבות דאו כמו יונים מגג האזבסט בתננה, שם
 החבאתי את הבדלים
 בלילה במגרש חבטו נערים זה בזה, צעקותיהם
 התערבבו בתלומי ובכימים
 בין המכוניות המהירות ילדים שחקו
 רולטת כביש, גם אחי הקטן

(פעם אחת הוא חרץ בסבין את התקליטים שלי,
 לשרוט את הקולות, גם הקליט את עצמו צורח בטיפ
 הקטן, אני שומרת את ההקלטה עד היום)

בכל זאת גדלנו, בלי הורים כמעט, נאלצנו
 לגדל את עצמנו
 להמרות זה את פיו של זה ולטרוק
 את הדלתות, מפתחות לא היו לנו
 וגם הפלים העלו זמה בכיור
 עצמותי הלכו והדלדלו, בשרי
 החל לנשור ממני
 ויום אחד יכלתי לעבור דרך הסורגים.

זכור

זכור לך איך שכבת עם גבר
 שידע נשים רבות ונערות. ידך
 חבקו את כתפיו המכסות
 בקרונות שמש, שם יכלת להחביא את
 פניך, את פחדך הננשף, מרוקנת את
 עצמך מכל זכרון, עם כל נשימה, מעניקה
 לו את בשרך השנוא שישתמש,
 שישמן את אבריו, יאמר מה לעשות בזה.
 הוא מגיף את הפטמות ונוהם מלים על
 סקריות, גופך גלוי לידי
 שאף פעם אינן שואלות, רק מפעילות, כמו גנן
 מסובב ממטרות. הוא מימן ואת גומרת
 מהר, ושונאת את גופו החלק, את הזין
 הפחל החודר אליך בדיקנות מכאיבה, ממשיך
 גם כשאת כבר רפה מאד, ממתינה
 לאנחה שלעולם לא נשמעת. עיניו החמורות
 רואות עכשו, מבעד לעורך, את הקיבה
 והמעיים מתפתלים עד החלחלת
 את המזון יורד בהם לאט כמו נחש
 ארסי ואת הרחם ריק, שטוף דם וזרע.

קר עכשו, את מחלֶּשֶׁת מהר
 לְכִסּוֹת על חֶרְפָּתָךְ, שוֹתָה אֶת הַקֶּפֶה
 קפואָה מולו, והוא סוֹכֵב בְּמִטְבְּחוֹ עֶרֶם
 עֲדִינָן וְשׁוֹרָף, הַזֵּינְ הַסָּגֵל מוֹטֵל על יָרְכוֹ,
 אינו מְשִׁיב לָךְ אֶת גּוֹפְךָ, מִמְתִּינַן בְּסִבְלָנוֹת
 שְׁתֵּאֱסָפִי אוֹתוֹ מִן הַמָּטָה שָׁבָה
 נִשְׁפָּח, מִן הַכֶּסֶא, מִן הַדִּירָה הַרִיקָה שְׁחַפְּצִיָּה
 מוֹעֲטִים כָּל כָּךְ וְכָלֵב מְשׁוֹטֵט בָּהּ מְגַדֵּל, רָעֵב, תָּאֵב
 נְחוּמִים. וְאֵת יוֹצֵאת אֶל חֵם הַצִּהָרִים, אֶל אֲבָק הַיּוֹם
 חוֹקֶקֶת בְּרֵאשֵׁף אֶת שֵׁם הַרְחוּב, מְסַפֵּר הַבַּיִת, אֶמִּיל
 זוֹלָא 2. אֵת זוֹכְרָת? כֵּן, זְכוּר לִי. אֵת יוֹדְעֵת?
 עַד הַיּוֹם.

אב

הַיּוֹם דְּבַרְתִּי עַל אָבָא שְׁלִי. אֲמַרְתִּי: זֶה אָבִי
 חֲשַׁבְתִּי שֶׁהוּא אִישׁ נְחֻמָּד וּמְשַׁעֲשֵׁעַ
 אָבֵל לְחִבְרָתִי אֲמַרְתִּי אִישׁ
 דוֹחָה.
 פְּתָאוּס רְצִיתִי אוֹתוֹ.
 אָב אַחַר דְּבַר עַל יְלָדָיו.
 חֲשַׁבְתִּי עַל כָּל מָה שֶׁלֹּא תוּכַל לְתַת לִי,
 וְאַצְטָרֵךְ לְקַבֵּל בְּמָקוֹם אַחֵר.
 אָבָהּ בְּשֶׁקֶט בְּמָטָה
 וְאַחֲשׁוּב מִחֲשׁבוֹת רְעוֹת.

לשון אטית

מַעַל מִטַּת מוֹתוֹ אָמַר לִי סָבָא
 אֵת, צָרִיף לְתֵלוֹשׁ לָךְ אֶת הַמְּלִים מִהַפָּה
 כְּמוֹ מְסַמְרִים מְקִיר
 לְרֵאשׁוֹנָה הַבֵּיט בִּי מִתּוֹךְ עֲנִינָן
 וּבְחֻבָּה הַשְּׁמוּרָה לְזָרִים נְחֻמְדִּים
 שְׁנַקְרוּ עַל חֲיָיו.

ספרי לי, הפציר
את ראית עולם.

לא ראיתי, סבא, אלא
מבעד לחורי המסמרים
שהותרתי בקיר הבית
עד שמלאו אותם הורי
בשכחה גדולה
והרגלים רבים
וכל המלים שתלשתי
הריהן פזורות לפגיה
על שמיכת בית החולים,
כל אלה רציתי לומר לו
אבל המטה התרחקה,
המלים לעו בפי
ורצעו את לשוני.

עדינה שבלי

בקרור רוח

הימים חולפים, קצת באכזריות. אבל בכל זאת, אין זה מונע ללכת הלאה. בדם קר אני עוקבת אחר ענייני העולם, קר כמו החורף שבו אני מתחילה את יומי, כמו בכל עונה אחרת, בצריכת כמה שיותר חדשות מאתרי אינטרנט. אני קוראת בעיקר את הכותרות המסכמות בדרך כלל את כל הידיעה, ואז אין צורך לקרוא את כולה. כך או כך, עוד מעט אשכח את מספר המתים בכותרת. אני כבר לא בטוחה אם היה 23 או 17. אני גם לא בטוחה אם היה 32 או 71, והמחשב שלי, המותאם לקריאת קבצים בערבית, שינה את סדר הספרות, כי קרא אותן מימין לשמאל, במקום משמאל לימין. לעולם אי אפשר לדעת ואני לא חושבת שאכפת לי, הרי עוד מעט אשכח הכל על המספרים הללו, בדיוק כמו שפעם הייתי שוכחת את ההורוסקופ דקות אחרי שקראתי אותו בעיתון. לכל יום יש תנועת כוכבים משלו, ולכל יום יש דיווחים משלו על הפצצות כאן והתנגשויות שם ועשרות הרוגים. באמת, אפילו רציתי לזכור, לא הייתי מסוגלת לעשות זאת, עכשיו שדמי התקרר.

דמי הקר חשוב לי מאוד כדי להפוך אותי לבת אדם היכולה להתמיד בחיים. ובנחישות. אז, אם התמוטט העולם כולו סביבי, אני לא אתמוטט, אלא אמשך את יומי כרגיל ובהצלחה. ואם פתאום יחצה כישלון את דרכי, אזכיר לעצמי כי דמי קר ולא אכפת לי מכישלונות, כמו שלא אכפת לי מהצלחה. הצלחתי שלי שוכנת ביכולתי לכוון את חיי לא לקראת אושר ולא לקראת ייאוש, אלא בניטרליות.

אבל עלי להודות, לפעמים אני נכשלת. כמו היום למשל. כמעט מתתי כשהתעוררתי והסתכלתי בעד החלון והנה השועל המכורבל בזנבו, ישן תמיד בין ענפי שיח יבשים בקצה הגן, איננו. בכי מר בכיתי לפני שחזרתי אל הקור שלי.

ימים רבים התבוננתי בשועל שישן במשך היום בין השיחים, מארח לי חברה כשאני יושבת אל שולחן הכתיבה שלי, עובדת. עם רדת החשיכה, היה מתעורר ומסתלק. חברי היקר האמיתי והיחיד.

לילה אחד התעוררתי פתאום חושבת עליו, תוהה אם התאהבתי בו, ואם זה נורמלי שאשה תתאהב בשועל כאילו היה גבר. זמן מה הפחיד אותי הרעיון הזה, לא האהבה לחיה, אלא רעיון האהבה, הרי זו יכולה להרוס את מצודת

הקור שבניתי סביב עצמי ברוב מאמץ. ואז, באותו בוקר, גיליתי שנפלתי במלכודת השועל הערמומי הזה. הנה אני בוכה את היעדרותו חסרת הרחמים. לפני כמה ימים נפלתי לתוך מלכודת אחרת, שהסבה לי לא פחות צער. כרגיל, עברתי על העיתונים, וכרגיל קראתי רק כותרות וכמה נהרגו, בדרך כלל עשרות. לפתע ראיתי כותרת עם הרוג אחד. המערכת הערבית של המחשב שלי לא היתה טועה וקוראת את המספר הפוך, הרי 1 הוא 1, נקרא מימין לשמאל או משמאל לימין. מצאתי את ידי מוליכה את העכבר לעבר הכותרת ולוחצת עליה, והידיעה כולה הופיעה, וכך נפלתי לתוך המלכודת. וכמו שהנחתי שאהבה לשועל תהיה רחומה יותר מאהבה לאדם, הנחתי שידיעת פרטי המוות של אדם אחד תהיה רחומה יותר מידיעת הפרטים על מותם של עשרות. בידיעה ההיא, "מ"הארץ", 25.1.2007, היה כתוב:

חיילי צה"ל הרגו אתמול פלשתינאי כבן 15, שניסה להסתנן מרצועת עזה לישראל. נער אחר נפצע קל והשלישי לא נפגע. התקרית אירעה לפנות בוקר, ליד מחסום כיסופים בגבול הרצועה. השלושה לא נענו לקריאה לעצור ולכן נפתחה עליהם אש. שני הנערים הסגירו עצמם והפצוע שבהם הועבר לבית החולים סורוקה. בצהריים, כשהתברר שלנערים לא היתה כוונה חבלנית, הם הוחזרו לרצועה. מחקירתם של השניים עולה שביקשו להיכנס לישראל לחפש פרנסה.

אני חוזרת לעצמי על הסיפור. בן חמש־עשרה, כלומר פחות ממחצית גילי. עוזב את ביתו עם שחר, יחד עם עוד שני חברים, כדי למצוא עבודה מחוץ לעזה, משום שאין עבודה בעזה; רק כדורים. ודאי התכוון לתת את שכרו לאמו, היא תדע איך להוציא אותו, משום שהוא רק בן חמש־עשרה. אביו יושב בבית או ישן, כי אין לו עבודה. הרי אין עבודה בעזה. הוא נפגש עם שני חבריו ויחד הם מטכסים עצה. אולי יחפשו עבודה. אבל אין עבודה בעזה. בצינת השחר והחושך מחליטים השלושה לעזוב. רק חומה עליהם לחצות ואז יהיו מחוץ לעזה. בני חמש־עשרה, אולי פחות.

ועוד אומרים שבני עשרה הם עצלנים, אבל אסור להכליל. הנה הם, שלושה בני עשרה בלילם חסר השינה, בוקעים מתוך שמיכותיהם החמות לתוך השחר הקר. בזהירות הם מתקרבים לחומה, בעוד החשיכה לכאורה מכסה עליהם. קר. אבל מעבר לחומה ימצאו עבודה, הרי אין עבודה בעזה, רק טילים וירי כבד. אפילו את שמותיהם איני יודעת. אני גולשת באתרי העיתונים הפלסטיניים כדי ללמוד לפחות את שמותיהם, שהנחתי כי העיתון הישראלי השמיט. אבל שם אני לא מוצאת שום דבר על אודותם. לאירוע לא היה סיכוי להופיע בעיתונים הפלסטיניים, לצד החדשות על מותם של עשרות בני אדם. אני חוזרת על קריאת אותה ידיעה חלקית, שדי בה לקרוע בי את חסינות זכותי להתקיים.

11.3.2007 ולמחרת

יומיים בכפר ליד שכם ובשניים מתוך ששים המחסומים ההופכים את הגדה לארץ גיטאות; פעילות מחסום-WATCH מתעדות

מחסום חווארה, דרומית לשכם, מ-15:15

גרוד "שמשון" עדיין פה ואווירת האדנות המופגנת בצורה צבע וצליל שולטת במתחם. מפקד המחסום – לא ברור מיהו. לפחות שלושה הזדהו כמפקד, וענו לנו בניציות משועשעת. בפועל, מי שתיקתק את התורים ועמדות הבידוק היה סמל (נרמה לי ששמו שניר), שהצטיין מחד גיסא בזריזות וסמכותיות – כאמור תיקתק את המחסום – ומאידך גיסא, ניהל את בימת הבידור עם עמיתיו לאבטחת התורים והמשטרה הצבאית בעליצות צינית ולעתים – כששכחו שאנחנו בטווח שמיעה – זנחו לגמרי את מלאכת ה"אבטחה" ושקעו בטריפים ממושכים של שעשוע. תוך כדי עמידת רמבו פסוקת רגליים בקצה היציאה מהבידוק, מעין עוד קרוסלה חיה שבין קני רוביה צריכים הפלסטינים לעבור אחרי הבידוק, חשיפת הבטן והשאלות ולפני הקרוסלה¹ האחרונה, המשחררת. לשאלתנו, הזדהה נציג המת"ק (מפקדת תיאום וקישור, אנשי צבא דוברי ערבית בשירות המינהל האזרחי האחראים על מרקם החיים של הפלסטינים ואליהם אמורים הפלסטינים לפנות בכל צורך): "בואי נגיד שקוראים לי ג'וניור". רוב הזמן ישב בבודקה ועישן.

עומס רב מאוד בתורים – מראה חדש לאחר שבועות דלילים מאוד. דיבורים רמים במיוחד בסביבתנו על התרעות לזהות מג'נין. בידוק "קפדני" ובהתאם לכך שוב גושפנאק 'ביטחונית' ליחס מזלזל עויין, ציני, ולניצול של כל סנטימטר אפשרי של סמכות מזוינת (כך) מצד החיילים כדי להתבדר ולבדר זה את זה בחומר הזה שנקרא ניהול הפלסטינים במחסום.

1 קרוסלה – שער מסתובב של סורגי מתכת אשר ניתן לכלוא בו, בשלט רחוק, כל אדם בעוד זה מנסה לעבור. זרועות הקרוסלות במחסומי השטחים קצרות בהרבה מאלו בקרוסלות דו-מות במוסדות ציבוריים בארץ.

שני צעירים עוכבו בצינוק לאחר שניסו לעקוף את המחסום ונתפסו. אחרי כשעה נשלחו בחזרה, לא ברור אם לתחילת התור או לתוך שכם באיסור יציאה. לא היתה לנו אפשרות תקשורת עמם, לא כל שכן עם החיילים.

סמוך ל-16:00 כבר הסתובבו במתחם המחסום גם קצינים רבים, הקאמרים באו ונסעו, בעוד מכוניות של פלסטינים ממתניות זמן רב בתור לכניסה לשכם. משאית השיקוף פועלת כל הזמן, ורוב הזמן גם כלבנית וכלב רועים גרמני גדול ומפואר. השניים נראו מפטרלים הרבה לאורך התור הצדדי המיוחד לנשים ילדים וקשישים, ולעתים חנו תוך הסתחבקות עם החיילים דווקא בתוך השביל של הנשים, עוד גרסה של קרוסלה חיה, בה אשה עם ילדים וחבילות, למשל, נאלצת לפלס לעצמה דרך ברווח של 40 ס"מ בערך בין הכלב המגודל המתגרד וקנה הרובה המשורבב של גברתו מצד אחד, וקנה הרובה של הקצין המפטט איתה מעדנות מצד שני. חיילת המשטרה הצבאית ק', במסגרת חילופי הצעקות המשוועשות שלה עם החיילים המאבטחים אותה בבידוק: "ערביות??? איכס!! איך אתה מסוגל להביט עליהן בכלל? אין פה אף אחת יפה. אולי אחת."

נער צעיר מאוד למראה אבל כנראה בכל זאת בן 16 – היתה לו תעודת זיהוי – עבר לעיני ולאוזני השפלות סטריפטיז בידי השוטרת הצבאית הצועקת והמאבטח הממשמש כסיי ג'ינס צמוד למפשעות – עבר לידי בדרכו החוצה וסינן באנגלית, עיניו דומעות, "אני אהרוג אותו".

שאגות ה"ארגע לוורא!!! ו"יאללה, אימשי!!! ו"אינעל אללה!!" (כך!) מילאו את חלל המתחם.

בין קטעי הבידור השונים. כל גבר שהשתהה ולו שנייה כדי לחגור מחדש חגורה במכנסיים ולסדר את לבושו בין הבטונאדות מחוץ לקרוסלות הסופיות ואחרי כל ייסורי התור נשלח בקריאות זעף ונפנופי אצבעות על ידי החיילים המאבטחים להתרחק מהאזור, כאילו טרם עבר בידוק, כאילו לא נמצא "נקי", כאילו החיילים מכחישים באותו רגע את יעילות כל מה שעשו עד לרגע זה. לא יבין זאת. גם אני לא.

ב-18:00 המחסום התרוקן, ואנחנו עזבנו.

(משקיפות יהודית ב', טל ה' שאף רשמה)

מחסום בית איבא, (צפון-מערב לשכם), באותו זמן:

חיילים בני 19 עד 20 מעכבים בחור פלסטיני שכל מכריו העוברים במחסום מעידים עליו כי הוא קצת מג'נון. מהתבוננות בו גם אנחנו חושבות כך.

מעכבים אותו משום שבכיסו נמצאה סכין מתקפלת, כזו עם ידית עץ לקילוף תפוזים בטיול. מפקד המחסום מושיט לו את הסכין כדי שיקפל אותה ומחזיר אותה לכיסו. לדבריו "אנחנו בודקים כמה דברים". האמת היא כי לאחר שדווח לשב"כ אין לו יותר שיקול דעת למרות שהבין היטב את הסיטואציה אליה נקלע. אשתו של המעוכב מגיעה למחסום ופורצת מיד בבכי נורא, היא לא תעזוב אותו, היא תישן במחסום על הספסל, שייקחו אותה יחד איתו. הבחור דווקא נראה מבסוט מהחיים. היא צועקת עליו 'למה אתה עושה לי ככה?' 'למה לא סיפרת שיש לך סכין? מה אני, האויב? רק מג'נון יבוא למחסום עם סכין...! החיילים נותנים לה בקבוק מים כדי שתירגע. הבחור מבקש מהחייל שיירה בו כדי שיהיה לו קצת שקט מאשתו ומנסה לשכנע אותה ללכת הביתה. היא נכנסת אחריו למכלאה.

נבוך מכל המצב מתקשר מפקד המחסום לשב"כ ומוסר את הטלפון לבחור המעוכב. תוך כדי חקירה לוקחת האשה את הטלפון מבעלה ומדברת גם היא עם השב"כ. נהגנו נ' מתרגם לחיילים ולנו את כל מה שהם אומרים. לאחר השיחה מסביר המפקד שעכשיו צריך השב"כ לתת לו תשובה מה לעשות איתם אבל הוא גם מרגיע ואומר שבטח לא יעשו למעוכב כלום והוא יילך הביתה. אשתו חוזרת על דבריה שוב ושוב: עד שהוא לא בא הביתה היא ישנה במכלאה, גם אם תישאר לבד עם החיילים ועם הרובים.

בינתיים מעבירים החיילים בתור הצדדי גברים מבוגרים ומאחורי הקרסלה הבודדה שעובדת מתגודדים כארבעים אנשים כולל בחורות צעירות. המעבר מהיר וההתנהלות שקטה ואדיבה. טינופת ולכלוך מכל עבר. מצאנו לנכון להודות לחיילים על התנהגותם האדיבה והמתחשבת כלפי בני הזוג שהרי בקלות יכלו להסתתר מאחורי הנהלים, לכבול באזיקים, לקשור את העיניים, להכניס לצינוק, לא לאפשר להם לדבר זה עם זה ואיתנו, כל מה שאנו עדות ראייה לו כבר ארבע שנים.

(משקיפות נעה פ' ונעמי ל')

12.3 כפר מארדה,

9:55 אנו נוסעות לכפר בעקבות הודעה שקיבלה מיקי על כניסת חיילים לאחד הבתים בלילה הקודם. בן הכפר, שמיקי מכירה, מוביל אותנו אל הבית. אנחנו שוהות בו בין 10 ל-11.

גם מי שהוביל אותנו וגם אבי המשפחה, אל ביתה פלשו, טוענים כי בשנה האחרונה נכנסים ג'פים צבאיים למארדה מדי ערב, לערך ב-00:06. הג'פים סובבים בכל דרכי הכפר במשך שעה ארוכה, ונראה לדוברים איתנו כי החיילים מבקשים לגרות את הילדים לזריקת אבנים. זריקת האבנים משמשת אותם

כתירוץ לפרוץ לבתי תושבים ולהכות ביושביהם הצעירים, להפוך את תכולת הבית על פיה ולגרום נזקים בני קיימא לחפצים בבית. בבית שאליו באנו:

יחידת הצבא חדרה בכוח לבית בסביכות השעה 8 בערב. באותה עת שהו בו שבע נפשות. החיילים עברו בגסות דרך כל חדרי הבית, גירשו את כל בני הבית לאחד החדרים בעת שבדקו חדרים אחרים. הבדיקה נעשתה בפראות ובגסות. הם התייחסו בגסות אל אבי המשפחה. כל תכולת הארונות למיניהם הורקה אל הרצפה, דלתות אחרות של ארונות נעקרו מציריהן, ורהיטים נשרטו ונחבלו. החיילים – 14 במספר – דחפו והדפו את הנשים ואת אב המשפחה – אדם בגיל העמידה. הם חקרו את בני הבית מדוע על הארון בחדר של הילדים הודבקו תמונות עם כיתוב אודות אל קודס (ירושלים) ועל השייח' יאסין. בני המשפחה טענו, כי החיילים היכו מכות ראשונות את שני הבנים – בן 14 ובן 19 – בנוכחות ההורים. האב הדגיש את תחושת אין האונים המשפילה שלו באותו מעמד. החיילים שהו בבית קרוב לשעה. לאחר מכן נטלו את השניים והמשיכו להכותם. את הצעיר יותר שיחררו לאחר פחות משעתיים בצומת מארדה. הבכור הוכה קשות – עד זוב דם – בראשו, בבית החזה, בכתפיו ובבטנו. הוא התעלף ונלקח לבדיקה באריאל. הוא הושב לביתו רק קרוב לחצות, ונצטווה להופיע במועד נקוב במחנה הצבאי של קדומים (סחיטה למשת"פות?).

החיילים הותירו רימון שלא הופעל בתחתית גרם המדרגות האחורי של הבית. בני המשפחה גילו אותו מאוחר יותר, והוציאו אותו אל מחוץ לבית. בני המשפחה טענו כי בבית אחר החיילים השאירו אחריהם רימון, שבתוכו נוזל כלשהו.

(רשמה סנאית ג')

גלית סליקטר

בתים

“איננו חייבים כלום, איננו דואגים כלום ולא אכפת לנו כלום”
ס. יזהר, “חרכת חזעה”

א.

בחודשים שבין התיכון לצבא, אסעד ואני ממיינים ביצים במחסן הקואופרטיב. שש־וחצי בבוקר, רכונה על מתקן המיון, אני מפקחת על תנועת הביצים המתגלגלות על מסילות ממתכת גלית. הפלורוסנט, בוער באש קרה מתחת למסילות, משקף את פנים ביצי התרנגולות.

הביצה, פנימה זורח מואר וחלק, והיא ממשיכה במסלולה ללא הפרעה, אל מעבר ליריעת הפלסטיק; שם תשובץ בתבנית קרטון, יהלום בֶּאֶפֶר קר. ביצה אשר תִּזְכֶּה נחשף בדמותו של גוף עמום; וביצה שהתאורה האלימה חושפת בקרומה סדקים דקיקים ומפותלים, אותן אני משבצת בתבנית קרטון אחרת המונחת על הדרגש. אסעד מפנה את התבניות המתמלאות בביצים הפגומות; הקרמבואים שאת אוכלת, הוא אומר, עושים אותם מהביצים המקולקלות.

ובמחסן קר, בֶּטֹון אסבסט קרטונים וקליפות ביצים. אני לובשת ג'ינס מגושמים ומתחתם גרביוני צמר, וסוודר גדול מעל גופיה לבנה ארוכה. בתא הזכוכית המחומם יושבת תמרה המפקחת, מעירה מבעד לרמקול קטן לפועלים העזתים, וגם לי מדי פעם היא קוראת לבוא אל התא המחומם. תמרה שואלת אותי על הפועלים, האם הם מתמידים בעבודתם היא שואלת, ובעיקר היא מתעניינת באסעד. נראה לי שהערבי מתחבר איתך יותר מדי, היא אומרת. כשתמרה מאשרת לי לעזוב את תאה המחומם, הפועלים כבר נאספים לצאת אל חדר האוכל. אני רצה אל הספסל ולוקחת את הדובון הכחול וממהרת בעקבותיהם. בארוחת הבוקר אסעד וחבריו העזתים יושבים בשולחן נפרד משאר הפועלים. לכולנו מוגשת אותה ארוחת בוקר, תוצרת הארץ מדגיש הפועל הגוץ ממחלקת העופות שיושב לידי ולועס בצל ירוק. על השולחנות המוארכים ערוכות צלחות פלסטיק קשיחות שרוטות בצבע תכול, ספלים מחומר זהה לקפה או לתה, וסלסלות פלסטיק עם לחם טרי. בקערה תכולה מונחות ביצים קשות שזה עתה בושלו ולידה קערה ריקה לקליפות, ואולם חדר האוכל מתמלא ברחש פצפוף קליפות הביצים כנגד דפנות מכלי הפלסטיק.

לפעמים מוגשות גם צנוניות חריפות שפותחות את האף אל צינת החורף ואל הלחות השוררת במחסן אליו אני חוזרת מיד אחרי ארוחת הבוקר, משתרכת אחר אסעד וחבריו.

בסוף השבוע עומרי יוצא לחופשה קצרה מטירונות היחידה ומגיע אלי עטוף בריח מתכתי של שמן. כשהוא מלטף אותי, אני עוצמת את עיני ותחת העפעפיים אני רואה את הביצים, מתגלגלות על מצע רך של אור. עירומות הן מתגלגלות בחלל עיני, סדקים מפותלים בקליפתן ועצמים עמומים נראים מבעד לבטן. אינני מצליחה להיפטר מן המראות האלו, הפלורוסנט כבר צרב בעיני את הכדורים הלבנים כמו כוויות מליקויי חמה; עם גלגוליהם וניעותיהם מתגלגלת ונעה גם אני עד שבא הבוקר ועומרי נוסע אל הבסיס.

ב.

בתום יום העבודה האחרון במחסן אני נוקשת על תא הזכוכית של תמרה ונפרדת ממנה לשלום. היא מפסיקה שיחת טלפון פרטית, מניחה לרגע את כף ידה השמאלית על האפרכסת ואומרת לי, להתראות מיידעלע, עלי והצליחי. את תטפלי יפה בחברים של אסעד, אה? היא קורצת לי ושבה לשוחח בטלפון. כשאני באה להיפרד מאסעד, הוא מסמן לי בידו להמתין, מניח כתריסר תבניות על חומת הביצים הפגומות ומנמיך את הווליום בטייפ עד שקולה של אום כולת'ום כמעט ואינו נשמע. אני מתגייסת לצבא בשבוע הבא, אני אומרת, ולא יודעת מה עוד להוסיף. מְפּרוֹפּ, הוא אומר. אסעד לוחץ לי את היד בחוזקה וטופח לי על הכתף ומוסיף, את, אני בטוח שתהיי חילת טובה. כשאני יוצאת ממחסן הביצים אל יום אפור ולח, אמא כבר מחכה לי בפורד אסקורט הישנה, מעשנת. אני פותחת את דלת המכונית ואסעד קורא לי, חכי רגע. הוא מושיט לידי קלטת לבנה, מעוטרת באותיות ערביות, מחוקות למחצה. שיהיה לך לצבא. הוא נעלם בזריזות אל מחסן הביצים ואמא מתניעה את המכונית, משליכה את בדל הסיגריה אל מעבר לחלון ויוצאת בחדות ממתחם הקואופרטיב אל הכביש הרטוב ששדרת ברושים מחפה על שוליו הימניים. היא נוסעת במהירות, רגלה לוחצת בחוזקה על דוושת הגז, מדליקה סיגריה נוספת, ומאפרת מבעד לחלון הפתוח. טיפות גשם חודרות אל המכונית וניתזות על לוח המחווני. אנחנו מגיעות אל הבית המתכהה תחת מטח של גשם ומן המושב האחורי אני מוציאה את שקיות הקניות של אמא, שתי ככרות לחם שחור, מאתיים גרם סלמי פרוס וחמש חפיסות סיגריות "טיים".

בצהרי יום שישי עומרי בא אלי, בידיו שלושה דגלים פלסטיניים עשויים מבד כותנה צבוע בגואש, פיסה מחוברת אל פיסה בתפרים גסים, שחור אל אדום אל לבן אל ירוק כהה. הם זורקים אז הם מטפסים על עמודי החשמל

להוריד את הדגלים שהתלפפו על החוטים, אומר עומרי. כמו קופים, הוא צוחק, כמעט משתעל, ונותן לי במתנה את שלושת הדגלים. אחרי שהוא נרדם, אני מתלבשת ועולה אל חדר העבודה של אמא, מנקה את הדגלים מחוטי התיל ומהאבנים, ובמכונת התפירה החשמלית אני מחברת דגל אל דגל ותופרת חצאית למסיבת פורים. אבא עוצר אותי בפתח הדלת. ההומור שלך מרתיח אותי, הוא אומר. אני הולכת למסיבה בג'ינס ואת החצאית ואת הקלטת מאסעד אני מחביאה בתיק גב כחול. במסיבה אני פורשת לחדר האמבטיה ומסירה את מכנסי הג'ינס ובמקומם מעלה על ירכי הלבנות את חצאית הדגלים ומפזרת את השיער. כשאני חוזרת אל הסלון ורוקדת לקולה של אום כולת'ום, מנענעת ישבן שחור אדום ירוק לבן, כולם מריעים וקוראים תחי פלסטין ושותים.

ג.

אחרי קורס מש"קיות חינוך אני משובצת לבסיס ממשל צבאי. עינב, המש"קית היוצאת, עורכת לי סיור. אנחנו מטפסות לקומה השנייה ובפתחה של דלת אפורה עינב מזדקפת בחגיגיות ואומרת, הנה המשרד שלך. אני סוקרת את משרד החינוך שחללו גדול וכמעט ריק מרהיטים. במרכזו עומד שולחן מלבני בעל פורמיקה פגומה, שלושה כיסאות, טלפון שדה שידית שחורה בוהקת בצידו, שני בריסטולים מאובקים ודהויים, מגולגלים כנגד הקיר, ומעט עפרונות וטושים. בבוקר אני דואגת שהעיתונים יגיעו למילואימניקים, אחר-כך עוברת אצל המג"בניקים לשאול מה נשמע, מסתובבת בין המשרדים, מתכננת מסיבות בחגים, וזהו, אומרת המש"קית. והיום ארגנתי טורניר שש-בש למג"בניקים, בואי תראי. בדרכנו החוצה אנחנו פוגשות בשני חיילי מנהלה, שמעון ויואב. המש"קית עורכת היכרות בינינו. אני מביטה בהם: מדים מגוהצים, מעומלנים, כתפיים שחות; הם מגחכים ללא סיבה נראית לעין ונראים כמו שתי גפיים השייכות לגוף מעוקם אחד. אלה יבואו כל יום למשרד שלך, עינב אומרת אחרי שאנחנו נפרדות מהחיילים, להרוג זמן. ממעקה המרפסת עינב מצביעה על השולחנות שחיילי מג"ב החלו לסדר בחצר הפנימית לקראת הטורניר. היא מביטה אל הרחבה ההולכת ומתמלאת בשולחנות רבועים וכיסאות, אומדת את יפי ממלכתה. נדמה שעוד רגע תניף את ידה לעומת החיילים.

אחרי ארוחת הצהריים, תחת שמש חיוורת של תחילת אביב, מתאספים החיילים סביב השולחנות בחצר הפנימית ומתחילים בטורניר השש-בש. עינב עוברת משולחן לשולחן, מפטפטת, מעודדת את המתחרים. היא ניגשת אלי ומצביעה בניע ראש לעברו של אמיר, חייל דרוזי, עיניים ירוקות ועור ענברי. את יודעת שהוא זוכר שירים שלמים של יונה וולך בעל פה? היא מספרת לי

בשקט וכולעת את רוקה. כשהיא מתכופפת להרים קוביית משחק שנפלה למתחרים בשולחן סמוך, אני מבחינה בכתם מציצה דהה על עורפה, מכוסה בשכבה גסה של מייק־אפ. מה היא עושה כאן, עינב לוחשת בעצבנות כשאפרת, קצינה בדרגת סגן, מתקרבת אל שולחנות הטורניר. היא לובשת מדי ביי"ת אפורים הדוקים לגופה, שער חיטה אסוף לקוקו קצר, נוקשה, עיניים ירוקות מודגשות בעיפרון איפור שחור. אפרת ניגשת ללא היסוס אל שולחנו של אמיר. אז מתי אתה מדקלם לי יונה וולך, היא שואלת אותו. עינב ממשיכה ללחוש בעצבנות, אבל אני בקושי שומעת אותה, קוביות המשחק ניטחות ברעש על לוחות עץ זולים, הדפיקות גוברות על לחישותיה של המש"קית, לשווא מנסה לדוכב את תשוקתה חסרת החן. ממקומו בשולחן הטורניר המרכזי, אפרת עדיין לצידו, אמיר פונה אלי ואומר, ברוכה הבאה מש"קית נחמדת. עינב תופסת בזרועי ואומרת, בואי למשרד, נבדוק את מלאי הבריסטולים.

בערב החיילות שבות אל אולם השינה, והחלל הקריר מתמלא בהדרגה. הן נוהרות מן המשרדים, עייפות, פטפטניות, חלקן כעוסות. החדר מתמלא בניחוחות של שמפו, מרככי שיער וקרמים. על מיטה בקצה האולם, נטלי, חיילת שמנמנה בעלת שיער שחור ארוך, נוטלת בצנעה גלולה למניעת הריון. היא מבתקת חרישית את רדיד האלומיניום המכסה על תאי פלסטיק זעירים וסדורים המכילים הורמונים, בידה כוס פלסטיק צבאית מלאה במי ברז. היא מטה את צווארה לאחור, ומשליכה את הגלולה אל לועה בנקירה. במקלחת אני פוגשת כמה מהן, עירומות או עטופות במגבת, ממתינות לתורן במקלחת או סורקות את שערן, מורטות גבות, כפות רגליהן מפליגות על פני הרצפה הקרירה בכפכי פלסטיק, מדברות בקול רם, מצחקקות, שולפות מוצרים שונים מתיקי רחצה שקופים, אטומים, עשויים פלסטיק או בד, חיילות רבות עירומות בחדר אמבטיה קטן. על הקיר קבועות מראות ישנות כאילו באופן כפוי, לא מעוות להביט בפניהן של החיילות. כשמגיע תורי, אני מסירה את המגבת הגדולה מגופי וחומקת אל תא המקלחת. האינטימיות הכפויה לא נוחה לי. כשאני מסיימת להתקלח אני פוגשת באפרת, הקצינה מטורניר השש־בש. מגבת לבנה גדולה ורכה עוטפת את גופה וכפות רגליה נתונות בכפכי אצבע תכולים. היא מגביהה מעט את קומתה כדי לראות את מלוא פניה במראה השרוטה, ומתחילה להסיר את האיפור. על צווארה כתם מציצה טרי, כמעט שחור. איך הולך, היא שואלת, מוחקת מעיניה קו עיפרון שחור בצמר גפן טבול בחומר שמנוני. את עוד תתרגלי, היא אומרת כשאני מהססת לענות, אין כאן רגע משעמם. חוץ מזה, רענן, הקצין שהגיע איתך מהאוגדה, שאל אותי

היום אם יש לך חבר, היא אומרת וקורצת בפנים מאופרים למחצה, כמו ניגב מישהו את פניה כשם שמנגבים אדים מחלון.

ד.

באמצע הלילה, חיילת גופה מטלטלת אותי וקוראת, קומי. היא גוהרת מעלי ומתחננת, לכי במקומי, בבקשה, אני במחזור, כואבת לי הבטן. דמותה של הרוכנת מעלי מתחדדת, ואני מזהה את החיילת השמנמנה מקצה האולם. את רק צריכה ללכת עם החיילים ולהשיגח שהם לא נוגעים בנשים. מה למה הורסים בתיים, היא גוערת בי, אל תדאגי, לא הורסים בלי סיבה. אני מבחינה בפיה המעוקם מיבבות, בחנה הגדול המתנדנד מבעד לאימונית אפורה. כשאני נעתרת היא מסירה ממני את ידיה ואומרת, אין לך מה לדאוג, הם בפרכיות לא יגעו גם עם מקל.

מחוץ למבנה הממשל כבר עומדים חמישה גיפים פתוחים עם מנועים דולקים. קציני מילואים מורה לי לעלות ולשבת לצידו. אין לי קסדה בשבילך, הוא מתנצל. בגיפ הסמוך יושבת אפרת, רעננה עוד יותר משהיתה בערב במקלחת, שיער מסורק, מעיל דובון מהודק לגופה. כתם המציצה בולט בחושך על צווארה הבהיר: עגול, אלים, מעין תשליל של הירח הבוהק מעלינו. היא מיטיבה את קווצות שיערה תחת הקסדה, ומהדקת את הרצועה המרכזית תחת סנטרה החד. אנחנו נוסעים בכבישים ריקים, חשוכים. איש אינו מדבר. קר לי בגיפ הפתוח, הלסת כואבת מנקישות השיניים והפטמות מתקשות ומנקרות בכד הכותנה הגס של מדי. אחרי עשר דקות אנחנו עוצרים בצד הדרך, להשתעשע במכשיר לראיית לילה, בפנפן. רק עד שתגיע השעה לעלות על הכפר. רענן, קציני הממשל, ואני אחרונים. הוא מורה לי כיצד לגלגל את כפתורי המכשיר כדי שאחדור לראות את הלילה מבעד לחשיכה. אני מקרבת את הפנפן לעיני. מירקם התמונה גרעיני וצבעו ירוק זרחני. מבעד לעדשה אני מגלה את ערוות הלילה, את שיחיו הלחים בניעותיהם הפרטיות. יונק קטן חולף במרוצה, ועיני צוללות אחריו. את רואה את הכפר הזה, רענן אומר ומוכוון אותי דרומה בנגיעה קלה בכתפי, הולך להיות שם שמח.

ה.

"בוקר טוב יא ג'מאעה. יהוד באו אצלכם בכפר!", אני שומעת קציני מילואים מכריז בבית סמוך. בפנים, ילדים ונשים עדיין ישנים על מזרנים דקים וחשופים, ללא סדינים וכריות, גללים של ארנב סמוך למזרני הילדים. הבית גדול, חדריו מרובים. הגברים, כבר ערים, מקבלים פקודה לפנותו. הם מתחילים לרוקן את הבית: מזרנים, סירים, כיסאות, דבר לא נשאר במקומו,

אפילו אסלות, דלתות ומשקופים נעקרים ממקומם. הגברים יעילים, מעבירים חפצים ורהיטים מיד ליד, תפאורנים באסון של עצמם. אשה עטויה בכיסוי ראש יוצאת אל מעלה המדרגות ומייללת בקול רם, מייללת ומקללת את החיילים שמשגיחים על תנועת המפנים למרגלות הבית. גבר גדל גוף הנושא כוננית עצומה שמראה משובצת בדלתה פוקד עליה לשתוק. הוא לא רוצה שתבייש אותו בפני החיילים, מתרגם הקצין שעומד לידו. האשה ממשיכה לצווח, מטלטלת את ראשה ומניפה את ידיה אל השמים החשוכים. הגבר הגדול מניח במהירות את הכוננית על הרצפה, וסוטר לה בחוזקה. היא משתתקת באחת. בלי לומר מלה נוספת הוא מניף את הכוננית בחזרה על כתפו, ומיטיב את יציבתה. הוא יורד במדרגות, ובמראה שבדלת, המודעזעת לרגע כלפי מטה, משתקפים החיילים ואני, מביטים ללא קול במתרחש.

לפני שאחרוני הדיירים מפנים את הבית, ארנב לבן חומק מבעד לדלת הפתוחה. הוא מנתר במורד המדרגות וקופא. אפרת מבחינה בו ומזנקת עליו. היא אווזת בו בחוזקה, ומתיישבת על האדמה. היא כולאת את הארנב בין חזה לברכיה, ומעבירה את ידה על פרוותו כמעט במעיכה. יפהפה, היא מפנה אלי את דבריה ואת עיניה הכחולות. באור שנבהל החוצה מן הבית המרוקן אני מבחינה שעיניה כמעט שקופות. ילד יחף מופיע במעלה המדרגות. הוא כבן ארבע, ועל גופו תלויה פיג'מה גדולה ממידתו. הוא מצביע מטה ומייבב, אל-אַרְנֵב, רְגָ'עִי-לִי אֵינָה. אפרת אינה אומרת דבר, היא מחככת את לחינה בפרוותו של הארנב המבועת, ומגררת כחתול.

הבוקר מתחיל לעלות חיזור על הבתים וחושף את המדרונות הסוגרים על הכפר. תם הפינוי. מבעד לחלונות שבצד המזרחי, זקנה נראית כשהיא עוברת מחדר לחדר, נפרדת מכל קיר בנשיקה. בדרך חזרה אל הגיף אני עוברת ליד אחת מערימות החפצים שפוננו מהבתים. דמותי העיפה מוחזרת אליי מהמראה המשובצת בכוננית הענק. אני קרבה אל הזכוכית, המשקפת באור הבוקר את עיני. הן צורבות מעייפות ובקרומן הלבן כבר מתפתלים נימים דקיקים, תולעי גשם אדומות.

כשחיילי הנדסה קרבית מתחילים בהתקנת חומרי הנפץ, יונה שמנה נעה אל קצה הגג, מציצה מטה במתרחש. היא מקימה קול שקשוק גס בכנפיה, וחייל בעל אצבעות ארוכות ודקות במיוחד, מותח את צווארו ומרים את פניו אל היונה. עיניו מלבינות לרגע בשמש הרפה. הוא מוחה ממצחו זיעה בשרוול החולצה, ושב לרכון מעל פקעת חוטי חשמל. אפרת קמה ומנערת את האדמה מישבנה והארנב לרגע מפרפר באוויר, אחר מחליק על ברכיה ונחבט אל האדמה. הוא נמלט בניתורים, לובנו מהבהב לרגע על רקע קבוצת נשים לבושות שחורים. גם היונים מסתלקות לגגות אחרים. עוד מעט יעופו הבתים אל השמים.

ורד ריבקיין

חמישה שירים

אמי שומעת

הקירות הללו, מלבדם רק לילה.
הטבע טעה בריצתו, אנחנו טעינו
בהמתינו. לא השקט יחלוף.

הגוף לא ישרף. אם אש
תפרוץ נתחבא בלנו בולון-אמא. אמא,

אל תטעי, לא אשמע
טוב ממך את ההדים;
זה הנח בגדם שלך זומם
לסחוט את שמיצתי ממך.

הקירות הללו אינם. אני אינם.
אני כל שראיתי
וכוצתי לטבורי בסתר.
אהבתי את כל מה שקרה; פי שתק ולא הודה.

נדמה שאתה יכול להבין: הבכי
לא משרת אותי נאמנה.
אתעורר
ונשלים את כל מחסורנו
הנמשך ככר עשרים וכמה חרפים.
הרפה מאזני,
ואשמע את אמי שומעת.

אָשְׁמַע וְאֶקְרָא לָהּ.
אֶקְרָא לָהּ כְּמוֹ שְׁקוֹרְאִים לְעֶרְוַף־רֹאשׁ
לוֹחֲשִׁים כְּמוֹ לֹא יוֹדְעִים לְאֵן נוֹעַד הַקּוֹל
מֵאֲלִיו)

יומן

לְרִדּוֹף אַחֲרֵי בְּדַרְכֵי הַמְּרַחֵקָה
כּוֹלֵוֹן אַחַר רִוְחוֹ. אֲנִי שְׂכוּנָה בְּזִמְנָן
וְהוּא מְשַׁכֵּן קְרוֹשׁ וְרִיק
הַמְּבַהֵל מֵהִיּוֹתוֹ.

יֵשׁ שְׁחַדְרֵי פְתוּחַ מַעַט.
אֵין בּוֹ הֶרְבֵּה מְצִיאוֹת, אֵף לֹא הֶבֶל
פְּהוּק;

לֹא מִכָּאֵן תִּצָּא הַעֲשִׂיָּה.
יִנְיָחוּ לִי, בְּלֹא וּבִהְנֵהוֹן –
יִלְחָצוּ אֶת דְּלֹתַי חֲזָרָה לְמַקּוּמָהּ.

הֲרָאִי אֵינְנוּ נֶאֱנָס
מִשְׁעוֹת שֶׁל בְּהִיָּה.
מִשְׁמִיכְתֵי מְנַעְרִים שְׂכִיבָה וְאֵין־קֶסֶםִים.
עֵינֵי מְדַפְדְּפוֹת בְּיוֹמָן
נוֹשְׁפוֹת דְּבָר שֶׁרַק חֲשָׁדוֹ בּוֹ
שֶׁעָקְרוּ עוֹד לֹא נִבְרָא.

במציאותו אינו קפוא

כָּל הָאוֹרוֹת דּוֹלְקִים
בְּבֵית הַזֶּה שְׁלִי.
כָּל חוֹשְׁבֵי הָרְחוּב נוֹשְׁמִים.
לִי הָאוֹר. לָהֶם הָעִיר.
בְּכִיָּה שְׂקָטָה עַל כֵּר
לֹא תֵעִיר.

על אודות מה תיכתבי
 כְּשֶׁקָרָאָה בְּשָׂמִי?
 רְצִיתִי שְׂיִדְיָהּ יִרְעֶדוּ;
 רְצִיתִי לְצַחֵק בְּשִׂמְחָהּ
 יוֹצֵא מִי שְׂיִדְיוֹ
 אֲמִיצוֹת בְּרִכּוּתָן הַמְדַמָּה.

הַשִּׁירִים אֵינָם נְכוֹנִים מִתַּחַת הַכָּר
 אֲלֹא אִם הָאָדָם הַעוֹצֵם אֶת עֵינָיו
 יִשֵּׁן בְּלִי חֵלוֹם.
 בְּחֵלוֹמוֹ אֵינּוּ צָרִיף לָהֶם;
 בְּמַצִּיאוֹתוֹ כְּבָר אֵינְנוּ קוֹפֵא
 כְּבָר אֵינְנוּ מְקַדֵּשׁ.

מידת הכפור

אָדָם – יָדוּ עַל מַחְגָּ.
 מִחֲלִישׁ וּמַעֲמַעֵם רְאוּת עֵינַיִם
 כְּחֶפְצוֹ. עוֹרוֹנֵי הַקַּל נוֹלָד
 רְצוּא וְשׁוֹב עַד אֲשֶׁר נֶעוֹר
 הוּא מְרַבְצוֹ.

בַּחֲשׂוֹף הַרְגָּלִים קְרוֹת:
 מִמְשָׁשׁוֹת אֶת הַרְצָפָה כְּבֵית קְבָרוֹת
 הוֹמָה גּוֹפָה. כָּל רָגַע עֲלוּלָה
 לְקוֹם עָלֵי אַחַת
 לְמִשׁוֹף מָטָה לְטָרְפָה.

בְּקִיטוֹנֵי הָעוֹרֹתוֹת תּוֹפְסוֹת; אֲנִי מְפִיֶּסֶת
 רַק לְהֵרֵף רָגְעִים. הַתַּקְרָה לֹא תִפּוֹל
 עַד שְׂתַבְּחִין כִּי מִתַּחֲתֶיהָ יֵשׁ חַיִּים.

כְּשֶׁאֵינְנִי נִצְמַדֶּת לַמָּטָה כְּמוֹ לְאַבָּא,
מִתְרוֹמָמֶת יָדֵי לְגַעַת בְּקִיר
וּבֹדֶקֶת אֶת מִדַּת הַכִּפּוּר הַמִּתְחַדֶּשֶׁת.

אתמול

הִטְעִיזוֹת שֶׁהִטְבַּע מִתְעַקֵּשׁ עֲלֵיהֶן
כְּמוֹתֵן הָאֶתְמוֹלִים ; יָפִים
הוּא הַמְצָאָת הַמְחַשְׁבִּים לְהַשְׁבֵּר.

הָיוֹת שְׁאֶפְסַע לְאַחוֹר
עַד קֶצֶה הַתְּהוֹם,
הָיוֹת שְׁאֶפִיר
אֶת עֵתוֹי הָאֶבְדֵּן בְּפָרִיחָה ;
אֲשַׁמַּע אוֹתוֹ, אֶת הָאֶתְמוֹל, מֵאִמְלֵל אֶת שִׁירַת הַיְלָדִים ;
אֲשַׁמַּע אוֹתָם בּוֹרְחִים לְשִׁמְיָהּ.

רְצִיטִי לְגִדּוֹל מִחֲדָשׁ
עַד רֵאשֵׁי הַשָּׁנִי, הַמְקַסֵּם
מִשְׁטוֹת שֶׁל עוֹלָם ;
הָאֶתְמוֹל לֹא יָדַע לְעִשׂוֹתֵנִי
מֵאֲשֶׁרֶת.

לידור יעקב

חמישה שירים

עתה, מנקודת המרחק הזו

עתה, מנקודת המרחק הזו –
אני נצרכת כאחת הצפרים
שקפאו בכחל כנפיהן
על הטפט הרזה במטבת.

מחפשת סבה להתרחשות:
ידיך העולות במעלה ירכי,
פעולי רגל שזה מכבר אבדה בהם האמונה.
אינני מוצאת.

גם אתה,
כאבי,
לא תקננת את הכאב,
רק לטפת,
מגפף קצוות,
והפנים נותרו סגורות,
קרורות,
יפי אירופאי בתפארתו.

מבקשת שתטה את הראש
בזוית הנכונה, אבל
אתה מעולם לא למדת הנדסת המרחב, או
הנדסת הגוף.
אתה שותק, ואני התרגמנית קטנת המדות,

מִתְרַגְמֶת סִינִית לְסִינִית.
שְׁפוֹת זְרוֹת הֵן מְטָה חֲמָה יוֹתֵר,
הֵן מְקַבְּלוֹת אוֹתָנוּ בְּהִבְנָה,
שֵׁם אֲנַחְנוּ שְׁנַיִם,
וְחֵיק גְדוֹל רוֹבֵץ תַּחְתֵּינוּ,
מִמַּתִּין לְנִסְיָה אֲרָכָה.

הַיּוֹם הִבְחַנְתִּי כִּי תִמָּה
תְּנוּעַת הַסְפִּינּוֹת הַמְּבַקְּשׁוֹת לְהַטִּיל עָגֻן
בְּסִמוּךְ לֵלֵב.

שׁוֹם תִּפְלֶה כְּבָר לֹא תִצִּיל אוֹתָנוּ
גַּם לֹא הִהַתְפִּיּוֹת,
אָנוּ שְׁתֵּי יְבָשׁוֹת
אֲשֶׁר עִם תְּנוּדוֹת הָאֲדָמָה
רַק הוֹלְכוֹת וְרוֹחֲקוֹת זוֹ מִזוֹ,
שְׁאִיפְתֵן הַיַּחֲדָה:
אוֹטוֹנוֹמִיָּה

פניקס

ל.מ.ג.

עוֹף הַחוֹל שָׁב
מִן הַחוֹלוֹת וְתַבַּע אֶת שְׂכָרוֹ.
עֵתָה הוּא מְשִׁיב מְנוּחָה לְכַנְפָיו
הַכְּפוּיּוֹת לְגַדִּידָה.
זְקוּף וּמוֹרֵם מְעַפֵּר,
נוֹצוֹתָיו תּוֹכְעוֹת הַפֶּרֶה
בְּדַבַּר קִיּוּמוֹ,
וּבְמִקּוּרוֹ הַנִּבְדָּל – תְּבִיעָה
לְפִצּוּי עַל עֲגַמַת הַנֶּפֶשׁ
לְאֲרֵךְ הַדּוֹרוֹת כְּלָם.
הַצֶּדֶק עִמוֹ וְצַבְעֵיו נְכוֹנִים.

"הנה כאן עברתי בדרךכי,
 יגע מנקודת המבט המיקרוסקופית,
 כפוי לנדוי ודאיה
 ומותיר עדייות לחיי
 כפתיים בשבילים לשוב בהם.
 "חייתי כבוז מתייהם של אחרים,
 מגיח עם רדת ליל,
 נהגתי בעצמי כבזר נחשד לעולם,
 שללי וטרפי יעידו כי אף מטעמי פעלתי.

"אש מדברית בערה בי,
 בינות לענפי קנמון,
 זרותי היא שדברה בעדי.

"הרחק מעין כל
 בקעתי שנית מרחמה המהביל
 של אפא אדמה,
 מסיר מעלי מעטפת חיים אחת
 ומתעטף באחרת.

"עתה אני בא ביניכם
 אגדי ופנומנלי
 ועם זאת ממשית מתמיד,
 גדולתי – שתיקתי היא,
 ואברתי מטילות צל
 על מונוטוניות חייכם".

הגוף חוזר

הגוף חוזר אל קמדיו הטבעיים,
 מרדן שקט ומפלא,
 עצמאי בתנועתו
 וממתין
 לראות מה יבוא בסופנו.

באם יכלתי היית לי
 חול בְּהִיר מֵאֵד
 עַל פְּנֵי הָעוֹר.

אךְ שְׁהוּתְנוּ חֶסֶד אֹתְנוּ,
 חוֹלֶפֶת כְּעַנְנֵי כְּבֹשָׁה
 בְּשַׁעֲרוֹתֵינוּ.
 הַבְּקָרִים הַיְרֻדִים מְלֹאוּ
 מִדַּת הָעֲצָבוֹת הַמְדַיֶּקֶת
 שְׁנֹגְרָעָה מִמְּנֵי.
 וְרַעִיתְ בִּי,
 לְלֹא סִפְקוֹ,
 עֵדֶר שֶׁל חַיּוֹת שְׁחֵרוֹת,
 נִהְגְתִּי יָפֵה בְּשִׁבְלֵים הַמְתָּרִים,
 עֲתָה הַגִּיעָה הָעֵת
 לְפָרוֹא בְךָ,
 לְשֵׁאת עֲצָמֵי קִלְחָה
 מִן הָאָחוּ,
 לֹא לְהַפְנוֹת רֹאשׁ אֶל הַיָּרֵק שְׁמֵאָחוּר.

חורים תלויים

אֲנִי חוֹרִים תְּלוּיִים.
 אֲנִטוּמָיָה מוֹפְתִית,
 מְחֵלוֹת מְכִילוֹת וּמְחֵלוֹת
 נוֹתְנוֹת,
 הָעֶנֶג בְּהֵן יוֹצֵא וּבָא.
 בְּרִיאָה יְעוּדִית,
 פְּרוּצַת יָרְכִים,
 מִתְאַמֶּת לְפִי מִדָּה אִישִׁית.
 הוּ,
 גְנִי הַבְּהֵאִיִּים הָאֲרֻצִּיִּים, רְאוּ:
 אֲנִי חוֹר אֶסְתֵּטִי,
 תְּלוּ
 הָ

בְּנִגּוּנֵי הַרְצוֹן,
אֲנִי הִיא
יְרוּשָׁלַיִם שֶׁל מָטָה
וְלֹא שֶׁל חֵל,
קְדוּשָׁה קְדוּשָׁה, וְאֲנִי
מִבְקָשֶׁת מְכַל הַדָּם הַקְדוּשׁ הַזֶּה:
עֲשֵׂנִי לְיוֹקִים חוֹבֵק,
מִפְּשֵׁט וְלֹא תְלוּי,
כְּמוֹ אֶהְבֵּה

אני חיה בשלום עם המתים

אֲנִי חִיָּה בְּשָׁלוֹם עִם הַמֵּתִים.
שְׂכֵנוֹתָם סִימְפָתִית וּמִסְכִּינָה לְכֹל.
הַמֵּתִים מֵתִים וְאֲנִי
מְסַרְקֶת אֶת שְׁעָרֵי (תְּאִים מֵתִים מְצַמְחִים מְקַדְקָדִי),
מוֹשַׁחַת אֶת פְּנֵי בְּתוּחֵי לֵיבִים
וְאֶת גּוֹפֵי בְּשַׁעֲנָה חֲמָה,
מִחֲדָשֶׁת אֶת שְׂכָבוֹת הָעוֹר.

חֲדָרֵי אֲשֶׁר בְּקוֹמָה הַשְּׁלִישִׁית
פּוֹנָה לְעֵבֶר חוֹמַת אַבְנִים בְּהִירוֹת.

הַשְּׁקֵט מוֹפָחִי.
אִיכוֹת הַחַיִּים מַעַל לְמַמְצָע.
הָעֵשֶׁב מְדַשֵּׁן נַחַת וְדָמָן,
הַזְרִים מוֹנַחִים בְּעֶשְׂרוֹת, גּוֹנִיָּהֶם מַעֲלִים סֶמֶק בְּלַחֲזֵי.

קְרִירוֹת הָאֶבֶן מְצַנֵּנֶת
אֶת לֵהַט הָעוֹר.
בְּבִקְרָה נִמְן לְשִׁמוּעַ אֶת צְוִיחַת הַצְּפוּרִים
וְלֹא חֲרִיָּה הָרִיטוּאֵל הַקְּבוּעַ שֶׁל אֶסּוֹף הָאֲשָׁפָה.

כָּל שְׁנוֹתָר הוּא לְבַחֹר.

החיים לצד המתים מנחמים יותר.
הימים לוקחים אותי תחתייהם, ערכים כי אלו החולפים
לא ישובו עוד.
הנחמה לה גדולה:
על שפת הקיום הזה ממתנים חיים
שלוים יותר.
תחושת הבטחון מבשרת, כבכל בקר,
כי גם היום אבוא בין המתים
שאינם מתי
ונוכחותם השרירה מיטיבה את עונותי.

נעה ידלין

במחנה

1. בְּתָצִי

בת ציון, בְּתָצִי, נשלחת לאושוויץ. בְּתָצִי, חמישים ושבע קילו על מטרי־ששים־וארבע, עולה על מטוס ונשלחת לאושוויץ עם כל הילדים בכיתה. כפיר המפגר מ"א ארבע אומר שזה לא נחשב, אבל איך אמרה לו בתצִי, חו"ל? חו"ל. אז נחשב.

בת ציון קונה דיאט קולה במקדונלדס, בזה של השדה תעופה, ועולה על המטוס עם לוטם ומרב. שתי שורות מאחורה יושב רונן, המנהל והרכז שכבה. בתצִי רואה את רונן מקפיץ לתוך הפה שלו שלוה, רכון על המושב של איזו כתבת. הוא שואל אותה משהו, בתצִי לא שומעת מה. כי את יודעת מה אומרים על פולניות, היא שומעת שהוא אומר לכתבת אחר כך, והכתבת אומרת כן, אבל רונן אומר בכל זאת, שהן קרות במיטה.

בתצִי הולכת להשתין. המדריכה אומרת שכדאי מאוד לעשות את המאמץ, לנצל את הזמן ולראות במטוס את הסרט, כי רשימת שינדלר זה סרט מאוד מומלץ. בתצִי עומדת בתור, במעבר. קפל קטן, עטוף בחצאית של המדריכה, נוגע לה בגב פתאום, והיא מסתובבת. המדריכה פותחת את הפה למין חיוך מוזר, אבל בתצִי פתאום כועסת. היא בטח בת אולי חמישים, חושבת לעצמה בתצִי, והיא לא יודעת שום דבר. יש לה מיץ קארה שטני, ומצדו, בחלק שקרוב לאוזן, יוצאת שערה שחורה.

בת ציון עומדת ומחכה. בהדרגת הכנה המדריכה אמרה שלפעמים היו יורים להן בין הרגליים, ועוד כל מני דברים אבל את זה בת ציון במיוחד זכרה, ואחרי זה ביקשה מהם לעצום עיניים ולחשוב איך הם היו מסתדרים בתנאים כאלה. בתצִי התרכזה והתרכזה. המחשבה זיעזעה אותה באמת; זו היתה זוועה. אבל כעבור עוד רגע קצה בזוועה ובזעזוע, ופקחה עיניים וראתה את רונן הרכז מביט בה מהעבר השני של הכיתה. לא בה, בעצם, הביט, אולי – אחר כך חשבה על זה הרבה – אולי לא עצם עיניים בזכות השמורה למלווים, שאינם יכולים להזדעזע באותה מידה, שנה אחר שנה, ורק במקרה היתה שם

היא, שפקחה את העיניים ולא צייתה. ולא סתם לא צייתה, כי רבים ודאי פקחו עיניים, אבל כתצי גם הרימה את הראש. והאמת היא שבתצי כמעט שמחה לרגע, בהתחלה. כי לא רצתה לחלוק עם רונן מחשבה עצומת עיניים על יריות בין רגליים, זה היה מביך מדי, נורא, אבל כעבור עוד רגע או שניים תפסה שהם חולקים מבט פעור, שהפך פתאום סודי בעל כורחה, וזה הרבה יותר גדול והרבה יותר נורא, וביניהם מהדהדות יריות בין רגליים, שאינן מרפות ואינן שוככות, בין אם עוצמים עבורן את העיניים ובין אם גמרת לחשוב עליהן את כל מה שהיה.

עכשיו בת ציון צועדת בקרקוב. קודם מרב שאלה את המדריכה כמה בתי כנסת עוד יש, והמדריכה אמרה, כמה שנספיק. מהצד השני של הקבוצה כתצי רואה את רונן: הוא מרים קצת את הכתפיים, עיניו מופנות מעלה וראשו מוטה לצד, כאומר, אני יודע שזה קצת משעמם, אבל זה חשוב, אז בחיאת. כתצי מבינה שהוא משתיק מישהו בלתי נראה, והילד באמת מציית ושותק כנראה, כי רונן מייצב את ראשו והארשת הסחבקית הולכת מפניו. כתצי יודעת פתאום מה יקרה מיד: הוא יביט סביבו, ואז ילכוד אותה. לפעמים נדמה לה שהיא שולחת קרן, קורנת מדבר מה רע ומר, שרק הוא יכול לראות בכל העולם כולו. כתצי ממשיכה להביט בו. אבל הוא לא מסתכל, בסופו של דבר.

מרב אומרת לכתצי שחבל על הזמן כל הקטע הזה של הרובע היהודי, זה מה זה בזבזו זמן, ושאת הכוחות שלנו עדיף שנשמור למחנות. מרב מביטה בה. היא עטופה בדגל ישראל ענק. המדריכה ביקשה להשאיר את הדגלים באוטובוסים בינתיים, אבל אז קפצה שאולה, המחנכת של י"א 2, ואמרה, את החיים הם כבר לקחו לנו, אבל את האוויר הזה הם לא יכולים לקחת. המדריכה שאלה אותה למה היא מתכוונת אבל שאולה לא ענתה, ורק הוציאה מתא המטען את שלושת הדגלים, וחילקה אותם לשון ואביחי, שהיו אחראי-דגלים מלכתחילה, ולמרב. אז עכשיו מרב מסתובבת עם הדגל, שיוור מהכתפיים הצרות ועושה לה תחת מודגש, כתצי לא יכולה להוריד ממנו את העיניים.

ואז, פתאום, מתחת לדגל, באמצע משולש אחד, מתחיל להבהב מין אור קטן, מרטיט את המגן דוד ומאיר את הפסים הכחולים בגוון אדמדם. כתצי אומרת למרב, מרב, ומרב פותחת קצת את הדגל ושולפת את הטלפון שהיא השאירה פתוח כדי לצלם למזכרת, אבל מרוב רעב ומרוב בתי כנסת שכחה לצלם בינתיים, ובוודאו שבטלפון ממילא יש לה רק חצי דקה וכולם אומרים לשמור את זה לערימות של הנעליים. מרב קיבלה הודעה מאיתי (י"א 5 עד 8 יצאו הפוך, בבוקר מחנות ורובע אחרי הצהריים), הודעת תמונה, shoa14.jpg, ובתמונה רואים אותו שרוע על פסי רכבת בפרצוף רציני, סנטרו מורכן, והוא מחבק את ולאד מצד אחד ואת אדרת מצד שני. ומרב אומרת לבת ציון,

ארבע-עשרה תמונות היא כבר צילמה אתו, הזונה, ובתצי מסתכלת, ורואה שאדרת העבירה את השיער שלה קדימה, לצורך הצילום, ושגם השפתיים שלה משורבבות, במין שרכוב כמעט בלתי נראה, אבל את זה בתצי יודעת שרק היא רואה, ובכל מקרה היא לא אומרת שום דבר. ולוטם אומרת למרב, אה, תראי איזה קטע, ועל המסך של הטלפון של מרב באמת כתוב, סלקום, הלו, וולקאם טו פולנד.

2. עלית זילברבוים

זה הקטע האהוב על עלית זילברבוים.

הוא מתחיל באוטובוסים, 30 דקות בדיוק לפני שנכנסים לעיירה. התלמידים לאים – בעבר נהגה לומר לעצמה "עייפים", אחר כך הגיעה למסקנה שהם אינם עייפים – והיא עוברת בין המושבים ומתחילה לנער אותם. בהתחלה לאט, בעדינות, ואחר כך, ליד השלט שעלית זילברבוים קוראת אותו שנוצ'יק – היא יודעת שלא קוראים אותו ככה, אבל כך היא קוראת אותו כבר שמונה שנים, לא נדרשה לקרוא אותו בקול מעולם – במרץ, מהר יותר, בקול רם. אבל לעולם אינה נוזפת; אף פעם. זו טעות של מתחילים, לנזוף, בהדרכות ככה היא אומרת, אבל בעצם זו טעות של מטומטמים, של מדריכים אווילים ומדריכות כסילות, שלעולם לא יידעו ליהנות מהטעם. ואת הדבר הזה, היא יודעת, אי אפשר ללמד.

לא. עלית זילברבוים אינה נוזפת באיש, אבל ברגע הזה – רגע אחרון מתוק, מתוק כמו שהרגע שלפני מתוק יותר מן הדבר עצמו – עלית זילברבוים מביימת התלבטות קטנה. ראשית עלית זילברבוים מבקשת מעצמה לנזוף. לתלמיד מגיע. מגיע לו. למה, היא שואלת, והשאלה – שאלת תם, מוכרחה להישאל כך, מוכרחה כזו להיות, שאחרת מה שווה המשחק כולו. למה מגיע לו? תשובה: מגיע לו כי הוא בז. בז מטבעו. מפהק בבית כנסת בקראקוב, צריך לשירותים, להשתין, צריך להשתין באפוטקה, איפה שהיו מבריחים יהודים פולנים אל הדרור, דוחף במבה מתוקה וביסלי בדרך לאושווינצ'ים, עד שצונח בפה פעור על החלון, וחולפת על פניו ככה הדרך, ועל הדגל נקווית שלולית קטנה של מיץ, או ריר, או פירורים קטנים של במבה, כי מנגבים בו, בלי משים, את האצבעות.

אבל לא. אדרבא, שיישן. שיישן שינה שבעה, מלאה, לא אכפתית. יישן, וגם יקום, וכשיקום, עוד עשרים, עוד חמישה-עשר, עוד חמישה-קילומטר, וכל מה שהיה יתהפך פתאום, אבל את זה בינתיים יודעת עלית זילברבוים לבדה בכל העולם כולו. שיקום לאה ושבע, ואת כל מה שרצה לומר אמר כבר, ואת

כל שרצה לבזוז בו, ועכשיו הוא דומה למיין גוש גדול, שנראה מוצק וחסין מפגע, אבל בעצם הוא רך מאוד, מתמסר וכנוע, כלית ברירה מתמסר וכנוע, כי היה רעב ועייף, ואכל וישן, ולפי שעה אינו זוכר מדוע יש לבזוז כל כך לאלה שקמו להאכיל וליישן אותו. ונדמה לו שהוא אוגר אותם, את השינה והשובע, והוא רגוע כי תכף ייזכר, בקרוב. אבל לא. כי מי ילכוד אותו כך, שם, על קו התפר, אם לא עלית זילברבוים, שמעדכנת את קורות החיים שלה כל שלושה שבועות: ארבעים-ושניים, ארבעים-ושלושה, ארבעים-וארבעה מסעות.

ובכן יורדים מן האוטובוסים. עלית זילברבוים ניגשת אל הדלפק הצדדי, נותנת כמה שטרות ומחייכת בנימוס אחרון; מרגע שישוב הפולני אל הדלפק, לא תהיה חייבת עוד דבר לאיש. ובאמת הבחור חוזר, תמיד הוא חוזר אבל תמיד היא שואלת, ומה אם ייקח את הכסף ולא יחזור, ומושיט לה טייפ הדרכה שנראה כמו קיפוד פלסטיק אדום. ארבעים-ושלוש פעמים שאלה את עצמה, ומה אם הפעם לא יהיה אדום. מה אם מישוהו, מעודן פחות ממנה, הסב את תשומת לבם לאירוניה, לחוסר הטעם – טייפ מתגרה וחי במקום אפור ומת – וקיפוד הפלסטיק שתקבל הפעם יהיה פתאום חום, או גרוע מכך, שחור. מה תעשה אז? מה במקום מאיר הפנים, אבל מאיר בצנעה, בכבוד, יכשיר את הזעם הקטן שהיא זקוקה לו, כדי לצעוד פנימה ולשפוך אותו כמו שמן על המדורה של הזעם הגדול? לפעמים היא חושבת שבמובן מסוים, גרוע מכל עשוי להיות ירוק. ירוק אינו אומר לה דבר. שחור – שחור, אדום – אדום. אבל מה תאמר על ירוק?

כך או כך, עלית זילברבוים חוזרת אל נקודת ההתכנסות, וזהו רגע חשוב מאוד: רגע אחרי שקלטו התלמידים את האדום, אבל רגע לפני שיחזיר אותם הפרט המשונה אל עצמם שכבר אינו כנוע. שם תאמר להם עלית זילברבוים, חברים, ואז תתחיל לצעוד אחורה, באלכסון, מתוך למחנה, לכיוון צד שמאל, ותראה איך פניהם מתבלבלות לרגע, כי השער לפניהם פתוח, וכתוב עליו ארבייט מאכט פריי, בפירוש, אבל עלית זילברבוים הולכת שמאלה, אחורה, מתרחקת בכל זאת, ושלה, יותר מאשר הם שלה כרגע, אף אחד לא יכול להיות. עכשיו התלמידים צועדים מבובלים בשקט אחריה, אבל עלית זילברבוים יודעת שאל לה להתפתות: תחושת הניצחון היא עקרה וממיתה ומנכרת, והיא לא תתפתה. לא. תחת זאת היא נושמת עמוק, ומוציאה הכל ומנקה ומשחררת כפי שלמדה היכן שהוא, אינה זוכרת אבל תמיד אינה זוכרת ולא זכרה גם במסע הראשון, ואינה נותנת לדבר להיכנס פנימה, דבר מלבד רמזים דקים, הולכים ונשאבים ונשאפים פנימה של עלבון. עלבון על אי סדר, עלבון על אי כבוד, עלבון על סיפור שיסופר תכף, על המשפחה שלה, שאין איש כאן בינתיים יודע, אבל יידעו מיד, ואז יתקשרו בדין, בזכות, כל המעשים וכל

הבוזים לכל הסיפורים בכל הזמנים ובכל השעות. וכך צועדת לה עלית זילברבוים חמושה בעלבון, ומעלבון לצדק. היא רשאית לצדק. בני המשפחה שלה רשאים לצדק. רשאות לצדק. והצדק ייעשה פה.

עלית זילברבוים מרכינה את ראשה תחת תקרתו הנמוכה של תא הגזים, ונכנסת למבנה הבטון. כאן, במקום הזה, כך פותחת עלית זילברבוים, ואם מישהו עוד אומר דבר מה מאחור, אינה נוזפת כי אינה נוזפת. כאן, במקום הזה, היא אומרת. והם צועקים, נקודה, והם בוכים, נקודה, ואיש אינו שומע, פאזזה, ולכל "צועקים" ו"בוכים" ו"שומע" מוסיפה סלסול קטן של תוכחה בסוף. ואז עלית זילברבוים שותקת, ואחד אחד בוחנת חמישה-עשר פרצופים של בני תיכון, שלועסים מולה מסטיק בעיניים דומעות ואוחזים מצלמות קפואות בהיכון. איך אתם הייתם מרגישים במצב כזה, שואלת עלית זילברבוים, נסו לדמיין, ואחר כך מפרטת את המצב עד הסוף. ואיש אינו משיב דבר, ועלית זילברבוים מביטה בהם עוד קצת ושותקת עוד, ואז היא לוחצת על כפתור, ומהטייפ האדום בוקעים פתאום צליליו של שיר יידי, ומכתרים את לועסי המסטיק ומצמיתים אותם למקום. ועלית זילברבוים עוצמת עיניים.

3. נח זיגל

נח זיגל לא זוכר לאן מטיסים אותו, וגם לא אכפת לו. פעם, מזמן, הוא היה עומד בברגן בלזן, בדכאו או באשוויץ, מוסר את עדותו ומרגיש כמו שקרן: אמא שלו לא צעקה לו פה, צייצ'ו, אתה תזכור את הכתובת. צעקה במקום אחר. והמקום הזה, והמסילות האלה, והקירות והכתמים, זרים לו כולם. הם לא אותו דבר. הם לא בכל מקום, אותו דבר.

בהתחלה ניסה להסביר את זה: הוא נעמד ב"יד ושם" ואמר. שכל אחד ייסע למקום שבא ממנו. למה לא? ככה אמר. הוא זוכר אותם קמים באולם: חלקים קטנים של שואה אחת, שניצוליה ונספיה אחים כולם, שישמו אותם בברגן בלזן או ישימו אותם בגטו קובנה וייקשרו אל האדמה והאוויר והריח ואל אלה שאינם, בקשר של בן רגע, קשר שמעל לזמן. ונח זיגל חיכה שיאמרו קשר של דם, אבל לא אמרו. ועל כל פנים, הוא לא כך, ואין לו עניין במקומות ובשמות ובצלילים ובריחות אחרים, ובמספרים חרותים שאינם עוקבים לו, אפילו בשנים אחרות, '39, '40, אינו מעוניין, ולא בנושאי זיכרונות דביקים שמקיפים אותו כאן, ולא בסבים ובני דודים מתים ורחוקים לא לו, בלתי קיימים, סיפורים ריקים עבורו מתוכן, ושאינו יכול להעמיד פנים כאילו הם קשורים בו גם. והאחראי אמר אז, נו, אבל התלמידים יודעים בדיוק, בדיוק אנחנו אומרים להם, מהיכן הגעתם ולאן, והתכוון לומר, זה אינו שקר, אבל נח זיגל אמר, זה

שקר, זה שקר מחורבן. זה היה יום השואה, אז, אבל נח זיגל חשב שהיו מביטים בו כך, כפי שהביטו, בכל יום, כי יום השואה אף פעם לא נחשב במיוחד בעיני מי שהיו שם. ואולי הוא טועה, על כל פנים הלך משם ושנה אחר כך לא חזר, וישב בבית ולא יצא לשום מסע. וכעבור שנה אחת חזר. ובעצם שנה ועוד חודש, בכוונה פספס את התאריך המדויק, שירגישו בחסרונו ויראו כולם, וגם להראות שיום השואה לא נחשב במיוחד בעיני מי שהיו שם.

עכשיו נח זיגל יושב על מטוס, לימינו איזה צבי משהו, ראש העירייה. נח זיגל יושב ופניו קדימה, אינו קורא, אינו עוצם עיניים, ידיו לצדי גופו, 31 שנה ומעולם לא נתן דעתו על היושב מימין, משמאל, שאולי גם הוא רוצה להניח יד על המשענת, ואיש גם לא אמר לו מעולם דבר. והנה פתאום מרפק עירום נדחק אל זרועו של נח זיגל, ונח זיגל שומט את ידו בבהלה, ומסב את פניו ימינה, וראש העירייה יוסקה אומר לו, אתה ניצול? ונח זיגל מביט בראש העירייה, ומביט סביבו, בליל של פרצופים וקוקיות וחולצות בטן שהביא ראש העירייה אתו, וראש העירייה אומר, כי זה ילדים שהכבוד מאוד חשוב להם, ונח זיגל מבין שהוא מקשיב לסוף.

נח זיגל יושב ופניו קדימה. אינו קורא, אינו עוצם עיניים, ידו האחת על ברכו. הדיילות הלכו. יש ספר בתיק, יש אוכל. נח זיגל חוכך בדעתו לרגע, או משים עצמו חוכך, 31 שנה לא טעם ולא קרא אות, ונאנח בשקט כאילו לא ציפה לבאות, ואז עוצם עיניים כנכנע ובאמת נכנע. אני נח זיגל, מדקלם נח זיגל, ואמי כך ואחותי היא זאת. ובאו, ונלקחנו, ושמו על הרכבות, ובגדר היינו עומדים כולנו, ואמא צעקה כך, ואמא מתרחקת – נח זיגל פוקח את עיניו – ואמא מסתובבת, ואמא מעיפה בי מבט אחרון.

מבט אחרון. איזו קלישאה, כמה עליבות בצירוף ריק אחד. פעם נזף בנכדו שכתב כך בחיבור, לא כך אבל אותו הדבר, בעצם, כתב "עולם ומלואו", ונזף בו על הביטוי השחוק בגסות ובגסות מוצדקת, אבל שנים אחר כך חשב שאולי כך נזף בו כדי לשלם ולפדות את חטאו שלו. ורק מחילה אחת היתה לו, ומחילה גרועה כי מביאה איתה פשע יותר גדול: שהמשפט כולו נולד אינו יודע מתי ואינו יודע כיצד, ואולי תמיד היה שם, אבל נח זיגל מפקפק בו, ותמיד פיקפק בו. תמיד ככל שהוא יכול לזכור.

ולא רק במשפט פיקפק, אלא בכל הגוש הדביק והמשונה הזה, בן חורג בן שורה אחת לסיפור נקי. פיקפק בתחביר ופיקפק במלים ופיקפק בדברים עצמם. כי יודע שאמו כך ויודע שאחותו זאת. יודע שבאו, יודע שנלקחנו, ששמו על הרכבות. יודע שעמדו בגדר, יודע שאמא צעקה, יודע וכן הלאה שנלקח לשם ואירע לו כך ושקרה לו כזאת, אבל אמא מסתובבת ומעיפה מבט אינו יודע. ובמבחן הזיכרון אין תוחלת, כי הוא זוכר הכל. והכל סרט נע, פלקט אחד של

אירועים ודמויות, שווים כולם בערכם ובכוחם עליו, וגם אמא מסתובבת וזוכר, וממילא מעיפה בו מבט, והמבט לפיכך הוא מבט אחרון. ובכל זאת. ולא שלא היו פני הדברים יכולים להיות כך. יכולים היו. אבל הם לא, או אולי הם לא. משהו לקוי בהם, לכל הפחות. ונחשפו וחשפו את עצמם בקלונם שאינו יודע את טיבו בפניו של נח זיגל, כשהתנחלו בגסות כזו בעדותו, שנצצה תמיד, מדי שנה, מדי מסע, בהירה ותמירה בים של מעידים ועדויות. עדויות שהן כולן מבוכה, שהיא כאילו רצויה, מבורכת, מבוכה שבמקום, ולכולם נעים יותר לאחריה, והם עולים על האוטובוסים מרוצים, קיבלנו ניצול טוב. לא: עדותו שלו ישרה, העדות שלו לא מתחנפת. איש אינו דומע, מלבד אותן נערות שדומעות תמיד. העדות שלו אינה מרגשת, לכל הפחות לא אותו; היא מה שהיא, והיא נקיייה והיא אמת. או לכל הפחות היתה פעם כזו, עד שבא אותו זיו של כיעור וסתמיות וטינף אותה, ואינו יודע אם הוא הביא אותו לשם ואם הביא מדוע הביא, או אם היה שם מעצמו.

הכל היה יכול להיות פשוט יותר. היה יכול להעיף משם, לעקור ולברא את המשפט הארוך, אלמלא בחר ללפף עצמו סביב אמא. המשפט נראה היה לו זדוני יותר, שטני כמעט, משום שבחר בדרך הזו. הוא בז לעצמו על שהוא נופל לכזו מין מלכודת דביקה ועלובה, שקופה, אבל יותר מכך בז לאמו, שזכר אותה חלשה כל כך, עד שלא יכול היה לסמוך עליה שהמשפט הזה כזב כולו. כי אולי באמת כזו היתה אמא, והיתה מישרה מבט אחרון במה שנהוג לכנות איזה תום. אולי זה מה שלקח ממנה. סחב ששים שנה אתו. לפעמים חשב שאולי לקח אותו אפילו מעצמו, שפעם אי פעם הוא היה אדם כזה, או היה בו רגע, שאת הדבר הזה ניסח כך הוא עצמו. ועל כל פנים אינו יכול לוותר ולהשמיט אותו מעדותו. ניסה בכל מסע, ולא יכול.

העיתונאית ניגשת אל נח זיגל. האם במסע הזה יש משהו מיוחד בשבילו? נח זיגל רוצה להגיד לא. אלף רשעויות קטנות סיפר ודאי לאלף עיתונאיות, אלף רשעויות שעברו בדעתו, והוא אינו חושב פעמיים ולעולם אחר כך אינו רואה אותן בעיתון. אבל נח זיגל אינו מספיק לומר דבר, כי לעברם ניגשת ילדה אחת. היא והחברה שלה חשבו על זה, היא אומרת, ויש להן תשובה לגבי ממה הן הכי מפחדות. נח זיגל מסתכל על הילדה, אבל אז העיתונאית אומרת לה תכף. תכף אני איתך. ממילא לא התכוון לענות.

אבל הילדה נשארת לעמוד שם. נח זיגל מבחין שהיא שמנה, הוא הבחין בכך כמובן כבר במבט ראשון. ובכל זאת נח זיגל מתעניין בה. הרבה ילדות שמנות ראה כבר בחמש-עשרה שנים של מסעות, הרבה ילדות שכפו עליו תלים דביקים של רגשות, שחשבו שהן מיוחדות כל כך, מיוחדות לו. אבל הילדה הזו שמנה אחרת.

נח זיגל מביט בשערה, שצבוע בצבע שונה לגמרי בחלקו העליון ומאחור, ומסתכל לה על הנעליים, ועל הרגליים, שבחלקן התחתון הן רזות, ומסתכל על כל זה, ומסתכל סביבו, על ראש העיר צבי, ועל בליל של פרוצופים וקוקיות וחולצות בטן, ומסתכל שוב על הילדה הזו, אינו יודע כמה זמן חלף מאז הביט כך בפעם האחרונה בילד, והילדה הזו שחורה לגמרי, כך בדיוק אומר לעצמו נח זיגל פתאום. שחורה כמו פחם, הוא ממהר ללעוג לעצמו, שחורה משחור.

נח זיגל מתיק ממנה את עיניו, ומסתכל לימינו. עכשיו כבר אינו זקוק לה; הם כולם כמותה. הם – כולם – כמותה, הוא אומר במין מקצב חגיגי, ועל שפתיו מתפשט כבר הטעם הטוב: דבר מה שאסור להגיד נפל לחיקו, אבל הוא יגיד הכל. אמנם איש לא ישמע אותו. לפעמים נח זיגל חשב לעצמו שיש בכך משום בזבוז, שעוד מעט כבר לא יישארו יותר אנשים שמותר להם להגיד כרצונם והכל נמחל להם. ובכל זאת אינם אומרים דבר אף פעם.

נח זיגל פותח את הדרך הצהוב שמונח על ירכו. "גם השנה מסבסדת חברת הנסיעות אתאסי מסע מקוצר לפולין ליותר ממאתיים ילדים נזקקים מבית שאן וטבריה. המסע נועד לספק לתלמידים הזדמנות 'להציץ' אל אתריה המרכזיים של השואה (והעם היהודי כולו). אתאסי, חברת הנסיעות המובילה בישראל". נח זיגל שולף עט מכסו, מוחק את הנקודה ומוסיף בכתב ידו: רואה זכות בהזדמנות שניתנה לה, להוביל את ילדי בית שאן למחנות.

הוא עובר בדעתו על השעות האחרונות. איש לא ניגש אליו כדי "לשוחח" על עבודת "גמר", בשני סגולים, כמו שמר, נעמי שמר, נח זיגל לא ידע מי חניך דור שלם של תלמידים מצטיינים, נדמה לו שהם כולם היו מצטיינים תמיד, לכל הפחות מנומסים מאוד, לומר ככה "גמר", ואיש לא ביקש "לשוחח" על סבו או על סבתו, או על התנדבות שעשה עם ניצול. ובכלל הכל שונה מאוד, גם אם נח זיגל אינו יודע בדיוק במה. ופתאום הצטער מאוד, שאף פעם לא נתן דעתו יותר על שעות ארוכות מאוד כפול חמש-עשרה מסעות, כפול ילדים רבים כל כך. ועכשיו אפילו אינו יודע אם באמת ניגשו לשוחח רבים כל כך, או אולי כמה ותו לא. אבל נדמה לו שניגשו בכל זאת, ועל כל פנים, היום לא.

הוא מנסה לדמיין את השעות לפני שעלו כולם על המטוס, או את הימים האחדים אחרי שישבו לבית שאן, אבל בדעתו עולות רק עוד ועוד תמונות עלובות, קלישאות נבובות. ילדים מבית שאן. מבית שאן ומטבריה. נח זיגל מצטער על שאינו יכול לעצום את עיניו. האם הם דומים לו יותר? יותר או פחות מאותם ילדים מנומסים, משוחחים, של מסעות? נח זיגל חושב על העלון המטומטם, בצבע צהוב. האם גם לתלמידים מבית שאן ומטבריה חילקו אותו? הוא מניח שכן. ואם כן, הם מבינים כבר ודאי להיכן נקלעו. הם כבר בזים, ודאי, לארץ הזו של הסוגריים וסימני הקריאה וחוסר הטעם, שיצוק, שפוך,

זרוק בגסות כזו, בחוסר אכפתיות שמתחזה לחסד, על המלים ועל הרווחים ועל הדבר כולו. למדו ודאי להכיר, ברגע, מכורח ההיגררות הזו שנגררו לפה. ואם לא למדו, ילמדו מיד, בעוד יום או יומיים, כשיפתחו את העיתון ויקראו על עצמם, ממלאים בחיות מדומה, מחוסר דעת ובחוסר רצון את הצירופים שעל הדף, שהיו ריקים עד כה. אבל חוסר הרצון וחוסר הדעת לא יעברו בעיתון, והתלמידים הנזקקים מבית שאן ומטבריה יניחו אותו, ומררה קטנה תתיישב פה. ואחריה יבואו עוד מררה ועוד אחת, ויבואו כי הם כמותו: נבדלים בעל כורחם, חיצוניים לדבר עצמו. ואם ייקח הדבר שנים רבות, ייקח.

4. נח זיגל

נח זיגל חולם: ובחלום הוא עולה על הפודיום, ומאתיים פרצופים מבית שאן ומטבריה מביטים בו, ומורים ורכזות ועיתונאים ואחראי דגלים ויחצנים ונכדות, ונח זיגל נואם, וממלא את הנאום באלף קלישאות, ומשליך אותן לילדים מבית שאן על הפופיק החשוף שעולה ויורד, ושבר עמום של קלות כמעט ועובר בנח זיגל, ובעצם למה לא, ואומר מבט אחרון והמלים נופלות ממנו כמו משא, והילדים מבית שאן ומטבריה מביטים בו או לא, ומוכנים להיות בשבילו כל דבר שיבקש, להקשיב ולזכור ולנצור סוד, או ללעוס באדישות ולבהות ולתעב, ואם ירצה שיזכרו יזכרו ואם ירצה שישכחו ישכחו הכל, ויסכימו גם להשתנות בדעתו של נח זיגל ויעשו שם כרצונו גם להבא, משיזמן את בני דמותם אל המחשבות.

נח זיגל חולם: חולם בפאתוס, חולם שטויות. אתה חתיכת קלישאה, נח זיגל. ולנח זיגל מתחשק לצחוק.

גילי חיימוביץ'

שישה שירים

החלון

"החיים שלנו פה הם אשליה",
 אומר החלון בחדר השנה, עינו פקוחה תמיד.
 מסרבת להעצם,
 אנחנו ישנים בתוכה.
 מבעד לעינינו המאגרות
 אור השמש מסמא.

פעם הייתי הזהר שלך,
 ואני דוהה עכשו
 בחדר השנה שלנו
 (שהוא בעצם לא שלנו.
 גם לא השנה).

אפר

החלון קורע את הקיר
 חושף אותנו במערמינו,
 אין אפלו אפק לסוכך.
 את העיר בלע חרף
 אנחנו שני זרים בתוך האין,
 כמו דמיות צבעוניות שנגזרו
 מתמונת מגזין מבטיחה.
 תכף נדהה
 כמו העיר שנצצה
 בהבטחה
 לפני שנגסנו ממנה בים גדול מדי.

הלב

למרגלות האבק,
אנחנו משמחים את לבנו,
אנורקטי ומפתה כמו דגמנית,
במשחקי שנה.
בכיס הפופיק שלך,
כמו קנגורו,
אניץ בד.
אולי יגדל לסנדר,
ויהיה בן מגוון על אביו המזדקן.

סודה

אני שותה סודה
כמו
שעשנתי
פעם
במקום מעשה של זעם
אני בולעת, לוקחת עוד וכולעת.

אלדין

אתה משפוף את הזין
כמו אלדין.
מה אתה מבקש?
שתצא לך ג'יני אחרת?

הילדים עם החינוך הטוב

אני רוצה לגור בשכונות של הילדים עם החינוך הטוב.
שם אהיה בטוחה
גם כשאני פרוצה.

אני רוצה לגור בשכונות של הילדים עם החינוך הטוב.
אלה שרקע שלהם
מתעל.

אני רוצה לגור בשכונות של הילדים הפחות רעים,
קל יותר להתנקם בהם.

אבי לובין

הוואלס האחרון

מחול הפרידה המגושם של אהרן ברק נוכח החיסולים

לאחר כחמש שנים למן מועד הגשתה, התפנה בית המשפט העליון, לקראת פרישתו של הנשיא אהרן ברק, לדון בעתירה נגד מדיניות החיסולים (בג"צ 769/02), מדיניות אותה מכנה המדינה "סיכולים ממוקדים", ובית המשפט הגדירה עכשיו כ"פגיעה מונעת הגורמת למות מחבלים, ולעתים גם של אזרחים תמימי לב." הנשיא ברק, במה שכנראה נתפס על-ידו כפעולת איזון רגישה ומדוקדקת, הסביר בפסק הדין כי "כוחה של המדינה אינו בלתי מוגבל" ו"לא כל האמצעים כשרים", וכי "העיקרון הבסיסי הינו שהאוכלוסיה האזרחית ואזרחים יחידים מוגנים מפני סכנות הפעילות הצבאית ואינם מטרה להתקפה", "ואולם, "הגנה זו ניתנת לאזרחים אלא אם ולמשך אותו זמן בו הם נוטלים חלק ישיר במעשי האיבה" (הערפול הסגנוני, במקור). האיזון בפסק הדין של הנשיא ברק מתרכז בקביעה לפיה כדי להכריע בדין (בהתאם לאמנת האג) יש לאזן בין שני צירים: "האחד – הבטחת האינטרסים הביטחוניים הלגיטימיים של התופס; האחר – הבטחת צרכיה של האוכלוסיה האזרחית בשטח הנתון לתפיסה לוחמתית." קביעה זו, שבוודאי תילמד בפקולטות למשפטים כמופת של איזון, מעוררת תמיהה אם אכן מאמינים בית המשפט וברק עצמו בשלל האמירות הריקות שהנשיא מפזר בפסק-הדין.

כך תיאר ברק את הרקע למדיניות: "החל מסוף ספטמבר 2000 מתרחשים באזור יהודה, שומרון וחבל עזה פעולות לחימה וטרור נגד ישראל. עקב פעולות אלה נהרגו בשנים 2000-2005 מעל לאלף אזרחים ישראלים. אלפים נוספים נפצעו." בנקודה זו מטעה הנשיא ברק לפחות בפרט אחד, אפילו לשיטתו. לא ברור אם השימוש במלה 'אזרחים' נועד להבהיר כי הם אינם לוחמים (על הבחנה זו עוד אעמוד בהמשך), או שמא הכוונה לפגיעה במי שאזרחותו ישראלית (לוחם ושאינו לוחם). ברק ממשיך ומתאר את הרקע על פי הבנתו: "כחלק מהפעילות הביטחונית אשר נועדה להתמודד עם פיגועי הטרור, מפעילה המדינה את מה שהיא מכנה 'מדיניות הסיכולים הממוקדים'.

לפי נתונים שמסרו העותרים, מאז החלו פעולות אלה ועד סוף שנת 2005 נהרגו קרוב לשלוש מאות פעילים בארגוני טרור בתקיפות אלה. למעלה משלושים ניסיונות סיכול ממוקד נכשלו. כמאה וחמישים אזרחים אשר שהו בקרבת מקום ליעדים של סיכולים ממוקדים נהרגו במהלך פעולות אלה. מאות אזרחים נפצעו.¹ כאן כבר ברור שהשימוש במלה "אזרחים" (לגבי הפלסטינים) נועד להבחין בין "פעיל בארגון טרור" לבין מי שאינו פעיל כזה. חשוב גם לשים לב כי הבחנה זו אינה מפרידה, למשל, בין פעיל שהוא "פצצה מתקתקת" או שמהווה סיכון לבין פעיל שאיננו כזה.

העותרים ביקשו מבית המשפט להורות למדינה לבטל את מדיניות החיסולים. בפרשה קודמת קבע בית המשפט העליון כי "ברירת אמצעי הלחימה, בהם פועלים המשיבים [כלומר – המדינה, א"ל] במטרה לסכל מבעוד מועד פיגועי טרור רצחניים, אינה מן הנושאים שבית-משפט זה יראה מקום להתערב בהם" (בג"צ 5872/01 חבר הכנסת מוחמד ברכה נ' ראש הממשלה אריאל שרון ואח', מיום 29.1.02). ואכן, בתשובתה הראשונה, המקדמית, ביקשה המדינה גם כאן מבית המשפט לפעול ברוח זו ולא להתערב ב"ברירת אמצעי הלחימה", שכן מבחינתה אלו עניינים בעלי אופי מבצעי מובהק, שאינם שפיטים מבחינה מוסדית. ואולם, לאור שינוי הנסיבות במשך התקופה ובשל הזמן הרב שעבר בין דיון לדיון, הגישו הצדדים כתבי טענות נוספים (כתבי טענות משלימים) בשלוש הזדמנויות שונות.¹ באופן מפתיע, לא חזרה המדינה בכתבי טענות אלה על טענת חוסר השפיטות המוסדית. מדוע פעלה המדינה בצורה זו? קשה להניח כי המדינה חזרה בה מן הגישה לפיה בית המשפט איננו המסגרת הראויה לדון בסכסוך וכי ראוי שזה יימנע מהתערבות בשיקולים המבצעיים. קשה גם להאמין שמדובר בטעות וכי הוותור על הטענה מקורו בהיסח הדעת. אפשר להעניק לצעד הזה הסבר ציני, לפיו המדינה יודעת, מניסיונה, כי בית המשפט ממילא לא יתערב בשיקוליה, אך היא מבינה כי רטוריקה של ביקורת שיפוטית תעניק למדיניות החיסולים לגיטימציה משפטית, ואולי אף לגיטימציה בינלאומית. כך או כך ראוי להעמיק בשיקוליו של בית המשפט בבואו לאזן בין שני הצירים המוזכרים.

1 בפעם הראשונה הגישו הצדדים כתבי טענות משלימים, שכללו התייחסות לשאלות שהציג בית המשפט. בפעם השנייה הגישו, לבקשתם, כתבי טענות משלימים לאור דחיית בקשת עותרים להוציא צו ביניים שיוורה על הפסקת מדיניות החיסולים עד שתינתן הכרעה בעתירה. הפעם השלישית היתה לקראת כתיבת פסק-הדין. קדמה לכך תקופה של כחצי שנה במהלכה נדחה הדיון בעתירה מאחר שהמדינה הודיעה כי השעתה את השימוש במדיניות החיסולים.

אפנה לציר הראשון של האיזון: "הבטחת האינטרסים הביטחוניים הלגיטימיים של התופס." האם על בית המשפט לבחון את אופי האינטרסים הביטחוניים או שנושא זה אינו שפיט ועל בית המשפט לקבל את עמדת המדינה כלשונה? כאמור, המדינה לא חזרה בכתבי הטענות המשלימים על הטענה של חוסר שפיטות מוסדית, ולכן בית המשפט לא היה צריך להכריע בה. למרות זאת, בחר הנשיא ברק להתייחס לטענת חוסר השפיטות וקבע כי "אין לה תחולה בעתירה שלפנינו" – כלומר, ברק קבע כי העניין שפיט. לכאורה, ביקש הנשיא ברק להיכנס ולבחון גם תחום זה של ברירת אמצעי הלחימה. למעשה, הוא דן בציר זה של האיזון בלי להעלות לדיון שאלות מרכזיות העומדות בבסיסו. מפסק־הדין ניתן להסיק כי הנשיא ברק וחבריו מזהים, ככל הנראה, את מדיניות החיסולים עם הצורך הצבאי הלגיטימי. השופטים אינם מעלים אפילו על דעתם כי מדיניות החיסולים יכולה להיות מנוגדת לאינטרס הביטחוני הלגיטימי (למשל, בכך שתביא להגברת פיגועי הנגם; למשל בכך שתחריף את הסכסוך); אולי דווקא מדיניות זו היא המסכנת את הציבור יותר מהימנעות מחיסולים?

ואולם, הנשיא ברק הוא, כידוע, שופט מאוזן. הוא אינו מתכוון להניח למדינה להרוג כל אחד רק משום שהצרכים הביטחוניים מצדיקים זאת. הוא אינו מבקש לאתר סתם צרכים ביטחוניים. השופט ברק מבקש לראות אם יש כאן צרכים ביטחוניים לגיטימיים. לכן, עוד בטרם יעבור לציר השני, הוא נדרש להבחנה הבינארית שעושה המשפט הבינלאומי בין לוחמים (combatants) לאזרחים (כאן המונח אזרחים אינו מתייחס למי שיש לו אזרחות אלא למי שאינו לוחם לפי ההגדרה).

המדינה ביקשה בטיעוניה, בכתב ובעל־פה, לוותר על החלוקה הבינארית לוחמים/אזרחים ולהכיר בקטגוריה (שלישית) נפרדת של לוחמים בלתי חוקיים (תרגום למונח unlawful combatants). הנשיא ברק מסביר את עמדת המדינה: "אלה הם אנשים הנוטלים חלק פעיל ומתמשך בסכסוך מזוין, ועל כן דינם כדין לוחמים במובן זה שהם מהווים מטרה לגיטימית לתקיפה, ואין הם זכאים להגנות הנתונות לאזרחים. עם זאת, אין הם זכאים לכל הזכויות וההגנות הנתונות ללוחמים, שכן הם אינם מבחינים עצמם מאזרחים, והם אינם מקיימים את דיני המלחמה. כך למשל, אין הם זכאים למעמד של שבוי מלחמה." במלים אחרות – הם מחויבים בחובותיהם של הלוחמים, אך אינם נהנים מזכויותיהם של הלוחמים או של האזרחים. אפשרות ההכרה בקטגוריה כזאת אינה מוכרעת בידי בית המשפט, מאחר שעל פי המצב הקיים של המשפט הבינלאומי, "אין בפנינו מספיק נתונים המאפשרים לנו להכיר בקיומה של קטגוריה שלישית זו", דברי הנשיא ברק.

לכן שואל הנשיא לאיזו משתי הקטגוריות הקיימות לפי המשפט הבינלאומי משתייכים "הלוחמים הבלתי-חוקיים" – לוחמים או אזרחים. את הבדיקה הוא מתחיל באפשרות שמדובר בלוחמים. אילו ראינו בהם לוחמים (כהגדרתם במשפט הבינלאומי), על פי הנשיא ברק, היתה ישראל זכאית לפגוע בהם. במקרה כזה הצורך הביטחוני הוא לגיטימי, סבור הנשיא. בקביעתו זו שכח, כנראה, ברק, כי מטרתה של הלחימה, לפחות על פי המשפט הבינלאומי, היא הכנעת האויב, ולא דווקא הריגתו. הוא מתעלם מן העובדה שגם הריגתו של "לוחם" מוצדקת רק כאשר הוא מהווה איום. הריגה לשם הריגה אינה מגשימה את מטרת הלחימה. הוא גם מתעלם מן העובדה שמדיניות של "פגיעה מונעת הגורמת למות מחבלים, ולעתים גם של אזרחים תמימי לב" רלוונטית רק כאשר מדובר במה שמכונה על-ידו "לוחמים בלתי חוקיים" (כתיאור, לא כקטגוריה נפרדת) ואינו טורח אפילו לשאול מדוע אין היא מופעלת כלפי חיילים סדירים של מדינות אויב, אם היא אכן לגיטימית.

כך או כך, את האפשרות כי מדובר בלוחמים, שולל הנשיא ברק: "המחבלים וארגוניהם, עימם יש למדינת ישראל סכסוך מזוין בעל אופי בינלאומי, אינם נופלים לקטגוריה של לוחמים (combatants). אין הם משתייכים לאנשי הצבא (armed forces) ואין הם נופלים ליחידות להן מעניק המשפט הבינלאומי המנהגי מעמד הדומה לזה של לוחמים." כל זאת, מאחר שהם אינם ממלאים אחר התנאים של סעיף 1 לתקנות הנספחות לאמנת האג הרביעית מ-1907, הקובעות כי "הדינים, הזכויות והחובות של המלחמה חלים לא על הצבא בלבד, אלא אף על מיליציה ועל יחידות מתנדבים הממלאים אחרי התנאים הבאים: (1) מפקד עליהם אדם האחראי לפקודיו; (2) יש להם סימן היכר קבוע שאפשר להבחין בו מרחוק; (3) הם נושאים נשק בגלוי; וכן (4) הם מנהלים את פעולותיהם בהתאם לדיני המלחמה ומנהגיה."

לכאורה, מוכן הנשיא ברק להקל עם הלוחמים הבלתי חוקיים ולהתייחס אליהם כאל אזרחים. זאת, כמובן, בהסתייגות: הלוחמים הבלתי חוקיים הם אזרחים אשר אינם מוגנים מתקיפה כל עוד הם נוטלים חלק ישיר במעשי האיבה. הם נהנים מזכויותיהם של אזרחים, שאינם לוחמים בלתי חוקיים, ובלבד שאין הם משתתפים באותה עת באופן ישיר במעשי האיבה.

אם כן, אזרחים אינם מוגנים "למשך אותו הזמן בו הם נוטלים חלק ישיר במעשי האיבה". מה הכוונה במונח "למשך אותו הזמן"? בית המשפט סבור כי "יש להימנע מהתופעה של 'הדלת המסתובבת' (revolving door), על פיה יש לכל מחבל מעין 'קרנות מזבח' או 'ערי מקלט' אליהם הוא פונה למנוחה ולהתארגנות, תוך שהם מעניקים לו הגנה מפני תקיפה". האיזון בו נוקט הנשיא הפורש מחייב אותו, כמובן, לבחון כל מקרה לגופו, אבל מקריאה

של פסק הדין דומה שהנשיא ברק מבקש להעניק פרשנות כה רחבה למונח "למשך אותו זמן", עד שקשה להבין מתי אפשר לומר כי אין מדובר ב"אותו זמן" (מלבד מקרים בהם אדם "נטל חלק ישיר במעשי איבה באופן חד פעמי או ספורדי, ולאחר מכן מנתק עצמו מפעילות זו"). מעניין לשאול אם ברוח דומה היה הנשיא ברק מכיר בזכותה של ישראל לחסל "לוחם חוקי" של מדינת אויב, כאשר זה נמצא בחופשה בביתו. האם דיני הלחימה היו מצדיקים לגישתו פגיעה כזאת? קשה להניח שהנשיא ברק היה רואה בכך הריגה מותרת.

למעשה, למרות שהלוחמים הבלתי חוקיים לא חדלו להיות אזרחים, הרי לגישתו של הנשיא ברק "בפעולותיהם הם שללו מעצמם אותה נפקות של אזרחותם המעניקה להם הגנה מפני תקיפתו של הצבא". לכן, אזרח המשתתף במעשי איבה עשוי להיות – כמו לוחם, לפי השופט ברק – אובייקט לתקיפה הגורמת מוות. זוהי, על פי גישתו, הריגה מותרת. כאמור, מאחר שאלה אינם לוחמים, הם גם אינם נהנים, כמובן, מזכויותיהם של לוחמים, כמו, למשל, מעמד של שבויי מלחמה בעת שבייתם. עניין לא פעוט, אם מניחים שבתי הסוהר של ישראל גדושים באסירים המוגדרים "ביטחוניים" היושבים בבית הסוהר ללא משפט. ניתן אם כן לראות כי בפועל מכיר הנשיא ברק, על אף דבריו המפורשים, בקטגוריה שלישית של לוחמים בלתי חוקיים, שאינם נהנים, לא מזכויותיהם של אזרחים ולא מזכויותיהם של לוחמים, אך מהווים אובייקט לגיטימי לתקיפה, כמו לוחמים ואף יותר.

הנשיא ברק מסביר כי "אם ניתן לעצור טרוריסט הנוטל חלק ישיר במעשי האיבה, לחקור אותו ולהעמידו לדין, יש לנקוט בצעדים אלה". זאת, מאחר שכזכור מדובר באזרחים (להבדיל מלוחמים) וכיוון ש"משפט עדיף על שימוש בכוח". ואולם, לדבריו "המעצר, החקירה והמשפט אינם אמצעים שניתן לנקוט בהם תמיד. לעתים אפשרות זו אינה קיימת כלל; לעתים היא כרוכה בסיכון כה גדול לחיי החיילים, עד שאין נדרש לנקוט בה". זוהי קביעה מעוררת תמיהה שכן באמירה זו הוא מכיר למעשה בכך שמדיניות החיסולים מהווה תחליף להליך משפטי, ולמעשה מהווה ענישה – ולא סתם ענישה, אלא גזר דין מוות – ללא משפט וללא קיומו של הליך ראוי בו יכול ה"נאשם" להשמיע את דבריו.

לאור כל האמור, אם בית המשפט סבור כי "פגיעה מונעת הגורמת למות מחבלים" היא אינטרס ביטחוני לגיטימי (גם אם בית המשפט לא באמת שאל את עצמו אם מדיניות כזאת תואמת את האינטרס הביטחוני של ישראל, אלא יצא מנקודת הנחה כזאת), הרי כל שנתור לעשותו הוא לאזן אינטרס זה עם הציר השני הבא לידי ביטוי באמנת האג.

הציר השני, כזכור, דן ב"הבטחת צרכיה של האוכלוסייה האזרחית בשטח הנתון לתפיסה לוחמתית." לצורכיהם של המועמדים להוצאה להורג, או לסיכול ממוקד – אשר כזכור, יש לראות בהם אזרחים, על פי בית המשפט – הנשיא ברק אינו מעניק חשיבות רבה, שהרי כמו לוחמים, הם עשויים להיות מושא של תקיפה הגורמת מוות. למעשה, ניתן לומר כי כאשר הנשיא ברק מתייחס לציר השני הוא מתייחס, כהגדרתו, רק לאזרחים תמימי הלב (ולא לאלה שהינם "לוחמים בלתי חוקיים") שמותם נגרם בשל פגיעה מונעת הגורמת למות מחבלים, או במינוח שלו – ל"אובדן (הנזק) הנלווה".

הפצצת בית המאוור והריגת עשרות דיירים ועוברי אורח (תמימי לב) אינה מוצדקת מבחינתו של ברק, אם נועדה להרוג צלף היורה ממרפסת בית על חיילים ישראלים. ואולם, הנשיא ברק בודה מקרה בו הוא מצליח לתאר "חיסול מוצדק": ירייה לעבר הצלף היורה על חיילים או על אזרחים ממרפסת ביתו תהיה מוצדקת ומידתית, גם אם היא כרוכה בפגיעה באזרחים תמימי לב בקרבתו. הדוגמה הזאת מופרכת, מבחינת מה שאנחנו מכירים מן העיתון או הטלוויזיה על הליקופטרים וטילים והפגזות וירי ללא הבחנה, לתוך מקומות הומים אדם. לא ברור מדוע משתמש ברק דווקא בדוגמה זו. האם ירי לעברו של הצלף הבדוי הוא "סיכול ממוקד"? לא. תהא זו היתממות לומר שהחיסולים מופעלים נגד אדם בשעה שהוא "יורה ממרפסת". מדיניות החיסולים, כידוע, לא מתמודדת עם אדם בשעת ירי. הדוגמה של ברק היא במידה רבה דמגוגית. בנוסף, ניתן כמובן לשאול את השופט ברק אם היה מצדיק בכזו קלות פגיעה באזרחים ישראלים (תמימי לב) המצויים ליד צלף, היורה ממרפסת ביתו. או למשל את חיסולו של טרוריסט המחזיק בני ערובה יהודים, כאשר ברור שחיסולו יגרום גם למותם של בני הערובה. ייתכן שבנסיבות מסוימות היה מצדיק בית המשפט פגיעה באנשים כאלה, תוך הריגה של אזרחים תמימי לב, אך קשה להניח שהיה קובע כלל כזה בצורה גורפת וללא דיון מעמיק בנסיבות הפרטניות. בכל מקרה, בין שתי נקודות הקיצון אותן מציג השופט ברק, ישנו תחום ביניים רחב. מה קורה בתחום זה לפי גישתו? כאן נדרשת בדיקה מדוקדקת של כל מקרה ומקרה, ולכן, בלשון בית המשפט, "אין בידינו לקבוע כי פגיעה מונעת היא תמיד חוקית כשם שאין בידינו לקבוע כי היא לעולם אינה חוקית." ובשביל להגיע למסקנה הזאת הוא כתב את עשרות העמודים שקדמו לה? בשביל זה חיכו השופטים הנכבדים כל כך הרבה שנים? כדי לכתוב "אין בידינו לקבוע כי פגיעה מונעת היא תמיד חוקית כשם שאין בידינו לקבוע כי היא לעולם אינה חוקית."?

באופן קצת מוזר, בית המשפט סבור כי החלטתו זו מקשה על כוחות הביטחון. השופט ברק מסביר כי הוא וחבריו השופטים "מודעים... לכך כי בטווח הקצר פסק-דיננו אינו מקל על המאבק של המדינה כנגד הקמים עליה. ידיעה זו מקשה עלינו. אך אנו שופטים. כאשר אנו יושבים לדין אנו עומדים לדין." הוא אף מצטט פרשה אחרת, דומה, שגם בה פסק הדין לא הקל על המדינה והיה ביקורתי כלפי פעולת כוחות הביטחון. שם (לכאורה) אסר בית המשפט על השב"כ לענות עציצים בעת חקירותיו. בפועל, נכתב בפסק הדין: ההוא כך:

אנו מצהירים כי אין לשב"כ סמכות "לטלטל" אדם, להחזיקו בתנוחת "שבאח" (הכוללת את שילוב האמצעים, כאמור בפסקה 30), לחייבו ב"כריעת צפרדע" ולמנוע ממנו שינה באופן שאינו מתחייב מצרכי החקירה. כן אנו מצהירים, כי סייג ה"צורך" שבחוק העונשין אינו יכול לשמש מקור סמכות לשימוש בשיטות חקירה אלה וכי אין בו בסיס לקיום הנחיות לחוקרי השב"כ, המאפשרות שימוש בשיטות חקירה מעין אלה. בה בעת, אין בהחלטתנו שלילת האפשרות כי סייג 'הצורך' יעמוד לחוקר שב"כ, בין במסגרת שיקול דעתו של היועץ המשפטי לממשלה אם יחליט להעמיד לדין ובין אם יועמד לדין פלילי, במסגרת שיקול דעתו של בית המשפט. [ההדגשות הן שלי, א"ל]

מלים כדרבנות? לא ממש. בפרשת העינויים, ממש כמו בפרשה שלפנינו, מאמין בית המשפט כי פעל בצורה הרואית והתייצב מול רשויות הביטחון, בשעה שבפועל השאיר אותנו, בפרשת העינויים כמו בפרשת החיסולים, עם קביעה ריקה מתוכן, לפיה אי אפשר לומר דבר על הפעולה שנדונה בעתירה – לפעמים היא מותרת ולפעמים היא אסורה. מעבר לכך, קריאה של פסק הדין (ולא רק של השורה התחתונה) מובילה למסקנה כי הנשיא ברק מתייצב בכל כובד משקלו לצד הזכות של ישראל להוציא להורג. פסק הדין שלו, אם תרצו, ניתן לאחר שהנידונים למוות כבר הומתו, אבל הוא מכשיר את עונש המוות הסיטוני הזה, בדיעבד.

ג'ון דוגארד בדרך לאפרטהייד

השטח הפלסטיני הכבוש מקץ 40 שנות שלטון ישראלי¹

א. מבוא

1. ביקרתי בשטח הפלסטיני הכבוש ובישראל בין 1 ל-8 בדצמבר 2006 כדי לאסוף מידע ועמדות לכתיבת דוח זה. בעת שליחותי ביקרתי בירושלים, עזה, יריחו, בקעת הירדן, ג'נין וראמאללה. כאשר נהגתי בגדה המערבית ניצלתי את ההזדמנות כדי לבקר בכפרים בילעין וביר נבלה, שבניית החומה השפיעה עליהם; וכן בג'יפטליק ובאל עקבה, כפרים שבהם מתגלות הבעיות העוברות על בקעת הירדן. נסיעה בגדה המערבית חושפת את הנוסע באורח בלתי נמנע לכמה ממאפייני החיים הגרועים ביותר באזור: החומה, הכבישים הפלסטיניים, המחסומים (הקבועים והניידים) וההתנחלויות. ברצועת עזה ביקרתי בבית חנון, בבית לאהיה, בג'בליה בעיר עזה ובדיר אל בלח.

2. בביקורי נפגשתי עם קשת רחבה של אישים – פלסטינים, ישראלים, דיפלומטים זרים ופקידים של האו"ם. בירושלים השתתפתי בשני כנסים: אחד על עינויים, אותו אירגן "הוועד הציבורי נגד עינויים בישראל" ואמנסטי אינטרנשונל; והאחר – על טרור וזכויות אדם, אותו אירגן מרכז מינרווה לזכויות אדם.

3. ממשלת ישראל אינה מכירה במנדט שלי. כתוצאה מכך, כמו בעבר, לא היה לי קשר עם פקידי ממשל ישראלים. חבל. כך נמנעת גישה למקורות מידע ועמדות. מצד שני, ממשלת ישראל סייעה לביקורי וציידה אותי במכתב

1 דוח זה הוגש למזכ"ל האו"ם ב-29.1.2007, בידי פרופ' ג'ון דוגארד, שליח מיוחד מטעם העצרת הכללית של האו"ם. הדוח מובא כאן בקיצורים קלים.

שהסביר לפקידיה את מטרת הביקור וביקש מהם לאפשר את התנועה שלי. עניין זה הקל על המעבר במחסומים. אני מודה לממשלת ישראל על שיתוף הפעולה.

4. בדוח הנוכחי משמש המונח "חומה" במקום "מחסום" או "גדר". מונח זה שימש את בית הדין הבינלאומי בחוות דעתו על "ההשלכות החוקיות של בניית החומה בשטח הפלסטיני הכבוש" ב-9 ביולי 2004.

5. מתחילה יש להדגיש את היקף המנדט שלי ואת מגבלותיו. עלי לדרוש על הפרות ישראליות של זכויות האדם ושל החוק ההומניטארי הבינלאומי בשטח הפלסטיני הכבוש. פירושו של דבר כי דיווח על הפרת זכויות האדם של ישראלים בידי פלסטינים, או על הפרת זכויות האדם בידי הרשות הפלסטינית, או על הפרת זכויות האדם בשטח הפלסטיני הכבוש, שלא נגרמו בידי ישראל – נמצא מחוץ למנדט. אין פירוש הדבר שאיני מוטרד מהפרות כאלו. בדוח שלי אתייחס לעובדה שירי רקטות הקסאם מרצועת עזה לתוך ישראל מפר את החוק הבינלאומי ובשל כך יש לגנותו. אתייחס גם לשביתה בגדה המערבית, שהזיקה לחינוך ולמערכת הבריאות והביאה להתגברות הפשיעה בתחומי השטח הפלסטיני הכבוש כתוצאה מאי העברת כספים לרשות הפלסטינית מצד ישראל. לא אתייחס להפרת זכויות האדם כתוצאה מן העימות בין הפתח לחמאס בשטח הפלסטיני הכבוש. עניינים אלה מעוררים בי דאגה עמוקה אבל המנדט שלי מונע ממני לבחון אותם.

ב. רצועת עזה

6. באוגוסט 2005 פינתה ישראל את מתנחליה ואת כוחותיה המזוינים מעזה. הכרזותיה של ממשלת ישראל כאילו שמה הנסיגה קץ לכיבוש של רצועת עזה הן בלתי מדויקות עד מאוד. עוד לפני תחילת "מבצע גשמי קיץ", בעקבות שבייתו של רב"ט גלעד שליט, נשארה הרצועה תחת שליטה ישראלית מעשית. שליטה זו באה לידי ביטוי בכמה דרכים. ישראל השאירה בידיה את השליטה במרחב האווירי של רצועת עזה, בשטח הימי של הרצועה ובגבולותיה. מעברי הגבול ברפיח (לבני אדם) ובקרני (למוצרים) הינם בסופו של דבר בידי ישראל והם נותרו סגורים למשך תקופות ארוכות. למעשה, בעקבות הנסיגה הישראלית, היתה רצועת עזה לשטח כבוש, כלוא ואטום.

7. ב-25 ביוני 2006 תקפה קבוצה של לוחמים פלסטינים בסיס צבאי סמוך לגבול הישראלי-מצרי. בנוסגתם, הם שבו את רב"ט גלעד שליט. בתמורה לשחרורו, הם דרשו את שחרור הנשים והילדים מבתי הכלא של ישראל. בעקבות פעולה זו, ובעקבות המשך הירי של רקטות קסאם לתוך ישראל, נקטה ממשלת ישראל תגובה חריפה שכונתה בשם "מבצע גשמי קיץ". בעקבותיה באה מתקפה נוספת בנובמבר שכונתה "מבצע ענני סתיו". למבצעים, שלבשו צורה של חדירות חוזרות ונשנות לתוך רצועת עזה, התלוו הפגזות ארטילריות כבדות, והשאלה אם רצועת עזה היא שטח כבוש היתה לעניין אקדמי בלבד. המשך התקיפה הישראלית והמצור על עזה במשך מבצעי "גשמי קיץ" ו"ענני סתיו" מתואר בפסקאות הבאות.

I. פעולה צבאית

8. בין 25 ביוני 2006 והפסקת האש שנכנסה לתוקף בנובמבר 2006 נהרגו יותר מ-400 פלסטינים ונפצעו כ-1,500. יותר ממחצית ההרוגים והפצועים היו אזרחים. בין ההרוגים היו 90 ילדים. 300 ילדים נפצעו. בפרק זמן זה נהרגו שלושה חיילים ישראלים ו-18 נפצעו; כמו כן נהרגו שני אזרחים ישראלים וכ-30 נפצעו בשדרות וסביבתה כתוצאה מירי רקטות קסאם בידי פלסטינים מרצועת עזה.

9. במהלך המבצעים "גשמי קיץ" ו"ענני סתיו" ביצע צה"ל 364 חדירות צבאיות לחלקים שונים של רצועת עזה, אשר לוו בהפגזה ארטילרית ממושכת ותקיפות של טילי אוויר-קרקע. טילים, פגזים וכולדוזורים הרסו או גרמו נזקים ניכרים לבתי מגורים, בתי ספר, בתי חולים, בנייני ציבור, גשרים, קווי מים ומערכות ביוב. ב-27 ביוני 2006 הרס חיל האוויר את כל ששת השנאים של תחנת הכוח היחידה ברצועת עזה, המספקת 43% מאספקת החשמל היומית. כתוצאה מכך איבדו כמחצית מאוכלוסי רצועת עזה את אספקת החשמל שלהם למשך כמה חודשים. (בעת כתיבת הדוח, תוקנה תחנת הכוח בחלק גדול שלה, הודות למימון מצד ממשלות מצרים ושוודיה וביכולתה לספק עכשיו 85% מכמות החשמל שסיפקה בעבר.) פרדסים ושדות נהרסו באמצעות בולדוזרים ובשלב הראשון של "גשמי קיץ" עברו מטוסי F-16 במטסים נמוכים מעל רצועת עזה, שברו את מחסום הקול ויצרו בהלה המונית בקרב האוכלוסייה. אלפי פלסטינים גורשו מבתיהם כתוצאה מהמבצע הצבאי של ישראל. ישראל הצדיקה את המתקפה על הרצועה בשלושה נימוקים: החיפושים אחר רב"ט שליט, עקירת קבוצות הלוחמים החמושות, ומעל לכל הפסקת ירי הקסאם

שנמשך בהתמדה ובאופן חוזר מצפון הרצועה לאזורים אזרחיים בדרום ישראל.

10. בית חנון בצפון הרצועה, על 40,000 תושביה, נתונה היתה להתקפה פראית במיוחד בחודש נובמבר בעת "מבצע ענני סתיו". במשך חדירה שנמשכה ששה ימים הרג צה"ל 82 פלסטינים, לפחות מחציתם אזרחים (כולל 21 ילדים). יותר מ-260 בני אדם, כולל 60 ילדים, נפצעו ומאות גברים בגילים 16 עד 40 נאסרו. 40,000 התושבים רותקו לבתיהם כתוצאה מעוצר, בעוד טנקים וبولדוזרים ישראליים משתוללים בעיירה והורסים 279 בתי מגורים, מסגד בן 850 שנה, בנייני ציבור, רשתות חשמל, בתי ספר ובתי חולים, ובעודם עוקרים פרדסים וכבישים, קווי מים ורשתות ביוב. באפריל 2006 הצר צה"ל את "אזור הביטחון" לירי ארטילרי, ואיפשר להפגזי קרוב יותר לבתי מגורים ולאזורים מיושבים. צעד זה, ביחד עם אש ארטילרית כבדה, תרמו באורח מהותי לעלייה באבדן חיי אדם ובנזק לרכוש. נמצאו גם ראיות לשימוש בנשק חדש וחיג בבית חנון, כמו גם במקומות אחרים ברצועה, וכתוצאה ממנו חלה עלייה במקרי קטיעות הגפיים. נשק זה הוא ככל הנראה טילי DIME (Dense Inert Metal Explosive, "חומר נפץ מתכתי דחוס לא פעיל").

11. המתקפה הישראלית על בית חנון הגיעה לשיאה ב-8 בנובמבר 2006 בהפגזה על בית מגורים, הפגזה בה נהרגו 19 בני אדם ונפצעו 55. הבית, הנמצא במרכז של שכונה צפופה, היה ביתה של משפחת אל-עתאמנה ששכלה 16 מבניה ביום הקטלני ההוא. מתוך 19 הרוגים, שבע היו נשים ושמונה – ילדים. ביקרתי בבית ההרוס ב-3 בדצמבר ושוחחתי עם גב' סעד אללה מוח'אל-עתאמנה, ששלושה מבניה נהרגו; בעלה ובן אחד שלה נפצעו קשה. ההסבר של ישראל כאילו "טעות טכנית" במערכת המכ"ם של הארטילריה היא האשמה הוא הסבר מפוקפק מכמה סיבות. ראשית, בין 12 ל-15 פגזי ארטילריה כבדה נורו בתוך פרק זמן של 30 דקות. שנית, הבית נמצא בסמוך לשדה פתוח שישראל חשדה כי הוא משמש לירי טילי קסאם. שלישית, הבית הזה נתפס בידי חיילי צה"ל למשך שלושת הלילות שקדמו להפגזה; החיילים ערכו רשימת מצאי מלאה של יושבי הבניין. למרבה הצער דחתה ישראל כל חקירה בינלאומית בעניין זה. היא סירבה לאפשר למשלחת מטעם מועצת הביטחון בראשותו של הבישוף דזמונד טוטו להיכנס לישראל ולשטח הפלסטיני הכבוש, ובעת כתיבת הדוח הזה עדיין מוטל עליה להשיב על החלטת העצרת הכללית שהתקבלה ברוב של 156 נגד 7 ובהימנעות 6, החלטה הדורשת מהמזכיר הכללי לשגר משלחת לאיסוף נתונים לאזור. ב-11

בנובמבר הטילה ארצות הברית וטו במועצת הביטחון על טיוטת החלטה שקראה להקמתה של משלחת כזאת לחקר אירועי בית חנון מן ה־8 בנובמבר. סירובה של ישראל להתיר חקירה בינלאומית לגבי הריגתם של 19 בני אדם בבית חנון או לבצע חקירה נטולת פניות משל עצמה מצער, משום שנראה כי הירי חסר האבחנה לתוך שכונה אזרחית וללא כל מטרה צבאית נראית לעין הוא פשע מלחמה, אשר עליו צריכים גם המפקד וגם אלו שהשתתפו בהתקפה בת שלושים הדקות לשאת באחריות פלילית. הסירוב לקבל אחריות למעשה הזוועה מדגים את תרבות הפטור מעונש השלטת בצה"ל.

12. ישראל הצדיקה את ההתקפה על בית חנון כמבצע הגנתי שכוון למנוע ירי קסאם לתוך ישראל. נכון שיותר מאלף רקטות מתוצרת ביתית נורו לתוך אזורים מיושבים באזרחים בישראל ללא כל מטרה צבאית וכי שני ישראלים נהרגו ויותר מ־30 נפצעו. אין מחילה על פעולות כאלו והן מהוות פשע מלחמה. ואולם, התגובה של ישראל היתה בלתי מידתית וחסרת אבחנה באופן קיצוני, והובילה לביצוע פשעי מלחמה מרובים.

13. בחודשים האחרונים עברה ישראל למדיניות טרור באמצעות הטלפון. פעילים פלסטינים מקבלים שיחות טלפון מסוכני מודיעין ישראלים המזהירים אותם כי ביתם עלול להתפוצץ בתוך שעה. לפעמים מתבצע האיום ולפעמים לא. נראה כי יותר ממאה בתים נהרסו לאחר איומים כאלה. בנובמבר התלכדו פלסטינים להגן על בני אדם שקיבלו איומים בדרך זו על ידי כך שנאספו על גג בית, או ברחוב, מחוץ לבית. קשה לכלול התנהגות כזאת תחת קטגוריה של פשע מלחמה, כפי שהוצע בתחילה על ידי *Human Rights Watch*. פעולה קולקטיבית, רצונית, מסוג זה יכולה להיכלל תחת קטגוריה של התנגדות אזרחית נגד שלטון כיבוש.

II. המשבר ההומניטארי

14. רצועת עזה היתה לשטח נצור וכלוא כתוצאה מהעיצומים הכלכליים שהשיתו ישראל והמערב על השטח הפלסטיני הכבוש, אחרי הצלחת החמאס בבחירות של ינואר 2006 והמתקפה על השטח בעקבות שבייתו של רב"ט גלעד שליט. הגבולות החיצוניים נסגרו ברובם ונפתחו רק כדי לאפשר ייבוא וייצוא ולמעבר של נוסעים זרים. כך נוצר משבר הומניטארי, והוא מנוהל בקפידה בידי ישראל, המענישה את תושבי החבל בלי שפעמון אזעקה כלשהו מצלצל במערב. זהו חנק מבוקר, המתיישב ככל הנראה עם המגבלות הנדיבות של הסובלנות הבינלאומית.

15. ישנם ששה מעברים לתוך רצועת עזה, כולם בשליטה ישראלית. מעבר ארז, בו משתמשים דיפלומטים, פקידים של האו"ם, עובדים מחו"ל, עיתונאים מורשים ומספר מוגבל של מטופלים, הנוסעים לבתי חולים ישראליים; מעבר נחל עוז מיועד לייבוא דלק הפועל הרבה מתחת ליכולתו; מחסום סופה המשמש לייבוא של חומרי בנייה ואספקה הומניטארית מסוימת של רשויות האו"ם, אשר היה פתוח רק למשך 60% מהימים שיועדו לו; מעבר כרם שלום, שהיה בדרך כלל סגור מאז 25 ביוני, נפתח כדי לאפשר ייבוא של כבלים וכלים ממצרים לתיקון תחנת הכוח של רצועת עזה שנהרסה ב-27 ביוני 2006 וכן לסיוע הומניטארי.

16. מעבר רפיח, נקודת המעבר של העזתים למצרים, ומעבר קרני, המשמש לייבוא וייצוא של טובין, הינם השערים העיקריים. הם כפופים להסכם על תנועה וגישה (AMA) שנכנס לתוקף בין ישראל לרשות הפלסטינית ב-15 בנובמבר 2005, והוא מאפשר לעזתים מעבר חופשי למצרים דרך רפיח ותגבור מהותי של מספר המשאיות העובדות דרך קרני. מאז 25 ביוני 2006 מחסום רפיח נפתח רק למשך 14% מהימים שנועדו לפתיחתו כתוצאה מסירובה של ישראל לאפשר לחברי משלחת סיוע הגבול האירופית, European Border Assistance Mission האחראית לתפעול מחסום רפיח לעבור לרפיח דרך כרם שלום. סגירתו של מחסום רפיח גרמה למצוקה גדולה. החולים והפצועים לא יכלו לנסוע בלי הגבלה למצרים; אלה שביקשו לצאת מן הרצועה נאלצו להמתין בסבלנות, לפעמים שבועות, עד שנפתח המחסום; עזתים ששבו הביתה נאלצו, בדרך כלל, להמתין במשך שבועות במצרים עד אשר נפתח מחסום רפיח. סגירת מחסום רפיח הוצדקה כגמול על שבייתו של רב"ט שליט. המצב בקרני איננו טוב יותר. במונחים של AMA, מספר מטעני המשאיות בקרני היה אמור להגיע ל-400 ביום עד סוף 2006. תחת זאת, נסגר המעבר מאז אפריל למשך 54% מזמן התפעול המתוכנן (למשך 71% של ימים כאלה מאז 25 ביוני), ובממוצע רק מטען בן 12 משאיות של מצרכים הותר לצאת. לכך היו השלכות נוראיות על כלכלת הרצועה. התוצרת החקלאית מההתנחלויות-לשעבר ניזוקה במיוחד משום שהיא נהרסה כאשר המתניה לייצוא דרך מחסום קרני. בסופו של דבר רוב התוצרת הזאת נתרמה או הושמדה ברצועה. גם הייבוא סבל חמור ומוצרי מזון בסיסיים רבים לא הגיעו לשווקים המקומיים. ב-22 בדצמבר 2006 הבטיחה ממשלת ישראל להתיר ל-400 משאיות לעבור בכל יום במחסום קרני. הבטחה זו טרם קוימה.

17. למצור היתה השפעה משמעותית על התעסוקה. פועלי בניין איבדו את עבודתם כתוצאה מההגבלות על ייבוא חומרי בנייה, חקלאים (בעיקר אלה המועסקים בחממות של ההתנחלויות הישראליות לשעבר) מובטלים כתוצאה מהאיסור על ייצוא של תוצרת פלסטינית; הדייגים חסרי עבודה כתוצאה מהאיסור על הדיג לאורך כמעט כל חופי הרצועה; חנוונים רבים נאלצו לסגור את חנויותיהם כתוצאה מהעדר כוח קנייה של העזתים; בתי חרושת קטנים המעסיקים כ-25,000 פועלים נאלצו להיסגר; ועובדי השירות הציבורי, בעודם עדיין מועסקים בתיאוריה, אינם זוכים ברובם לשכר, כתוצאה מכך שישראל מעכבת את העברת הכספים המגיעים לרשות הפלסטינית וכתוצאה מסירובו של האיחוד האירופי וארצות הברית להעביר תרומות לרשות הפלסטינית. כתוצאה מכך, כ-70% מכוח העבודה הפוטנציאלי של רצועת עזה הינו מחוסר עבודה או משולל שכר. סימני האבטלה ניכרים בבירור. עבודות בנייה ננטשו; חממות שתוצרתם פרוחה כאשר ביקרתי שם ב-2005 ניצבות ריקות מגידולים; הדייגים שביקרתי בדיר אל בלח יושבים באפס מעש על החוף, מנועים מלצאת הימה.

18. העוני נפוץ. יותר מ-80 אחוזים מהאוכלוסיה חיים מתחת לקו העוני הרשמי. 1.1 מיליון עזתים מתוך אוכלוסיה בת 1.4 מיליון מקבלים סיוע בתחום המזון מסוכנות הסעד והתעסוקה של האו"ם. נתמכי המזון מקבלים קמח, אורז, סוכר, שמן חמניות, אבקת חלב ועדשים. מעטים יכולים להרשות לעצמם בשר ודגים – אלה בלאו הכי כמעט בלתי ניתנים להשגה כתוצאה מהאיסור על הדיג – או ירקות ופירות. חנוונים נותנים אשראי ביד רחבה אבל אפשרותם לעשות זאת כבר מגיעה עד קצה יכולתם. (ביקרתי חנווני בג'בליה שנתן ללקוחותיו סך של 20,000 דולר בהקפה). יתר על כן, כמה מצרכים בסיסיים אינם ניתנים עוד להשגה והמחירים מאמירים כתוצאה מסגירתו של מחסום קרני.

19. אף על פי שתחנת הכוח של עזה שוקמה והיא מפיקה 85% מיכולתה הקודמת (הודות למצרים ושוודיה, ולא הודות לישראל האחראית לאספקת חשמל לעם הכבוש) אסור לשכוח כי במשך כמה חודשים בעקבות הפצצת תחנת הכוח הזאת, ב-27 ביוני 2006, סבלו אנשי רצועת עזה בכל ההיבטים של חייהם מהפסקות החשמל: תאורה, מקררים, מעליות, אספקת המים והביוב ניזוקו, בתי חולים לא הצליחו לתפקד כראוי וכו'. הפצצת תחנת הכוח תוארה כראוי כפשע מלחמה שעליו ישראל וצה"ל חייבים לקבל אחריות.²

2 בצלם, "מעשה נקם: הפצצת תחנת הכוח של רצועת עזה והשלכותיה", דוח מצב, ספטמבר 2006.

20. תנאי החיים ברצועת עזה קודרים: זוהי חברה שעוני, אבטלה ותקיפות צבאיות שולטים בה. אף על פי שבתי החולים לא סבלו משביתות, כפי שאירע בגדה המערבית, נפגע השירות הרפואי כתוצאה מהפשיטות הצבאיות וסגירת המעברים. במשך חודשים נדרשו בתי חולים להשתמש בגנרטורים לצורך ביצוע ניתוחים; הפניית חולים אל מחוץ לרצועה עוכבה כתוצאה מסגירת מעבר רפיח; תרופות חיוניות חסרות. מרפאות אינן מסוגלות לפעול בגלל פעילות צבאית; חברי צוותים של אמבולנסים של הסהר הפלסטיני האדום נהרגו בפעילות צבאית. גם האנמיה גברה כתוצאה ממצב התזונה. בריאות הנפש במצב קשה, בעיקר בקרב ילדים, כתוצאה מטראומות שנגרמו בחדירות הצבאיות, מוות ופציעות של חברים ובני משפחה. מערכת החינוך ניזוקה כתוצאה מהתקיפות הצבאיות: בתי ספר נסגרו ומבנים של בתי ספר נהרסו. אלימות במשפחה ופשע יומיומי גברו. ב־2006 כמעט 200 פלסטינים נהרגו ו־1,000 נפצעו בסכסוכים פנימיים ואלימות בין־סיעתית. המוראל ירוד. המצור מאיים על רקמת החיים של החברה העזתית. [...]

ג. הגדה המערבית ומזרח ירושלים

23. חלק גדול מהמדיניות והפרקטיקה הישראליות בגדה המערבית פוגע בזכויות האדם של הפלסטינים. החומה הנבנית כעת על הטריטוריה הפלסטינית, המחסומים ומכשולי הדרכים, ההתנחלויות, שיטת רשיונות המעבר השירותית, הפרקטיקה המתפשטת של הריסת בתים, ההתנקשויות, המעצרים והמאסר מפרים שורה ארוכה של זכויות אזרחיות ופוליטיות. העלייה החדה בחדירות צבאיות לתוך הגדה המערבית עודד החמירה את המצב. הזכויות החברתיות והכלכליות סבלו אף הן מהמשבר ההומניטארי, כתוצאה מן הכיבוש. ההערכה היא כי 56% מהאוכלוסיה בגדה המערבית חיים תחת קו העוני הרשמי ותלויים בסיוע של מזון. [...]

I. החומה

25. החומה מתוכננת להתפתל לאורך 703 ק"מ. כאשר תסתיים הקמתה, כ־60,500 פלסטינים מהגדה המערבית, ב־42 כפרים וערים, יחיו בשטח סגור בין החומה לקו הירוק. יותר מחצי מיליון פלסטינים נוספים חיים בטווח של קילומטר אחד ממזרח לחומה אבל צריכים לחצות אותה כדי להגיע לאדמותיהם או לעבודתם וכדי לקיים קשרי משפחה. 80% מהחומה נבנתה בתוך הטריטוריה הפלסטינית וכדי לכלול בתוכה את התנחלות אריאל היא

הוארכה בעוד 22 ק"מ לתוך הגדה המערבית. האזור הסגור כולל הרבה ממקורות המים החשובים ביותר של הגדה המערבית.

26. לחומה יש השלכות חמורות על הפלסטינים החיים בשטח הסגור, כלומר בשטח שבין החומה לקו הירוק. הם מנותקים ממקורות התעסוקה, בתי הספר, האוניברסיטאות והמרכזים הרפואיים, וחיי הקהילה שלהם מרוסקים בצורה מדאיגה. יתרה מזאת, אין להם גישה של 24 שעות ביממה לשירותי חירום רפואיים. הפלסטינים החיים בצד המזרחי של החומה, ואדמתם נמצאת בחלק המגודר, ניצבים נוכח קשיים כלכליים חמורים כתוצאה מן העובדה שאין הם יכולים להגיע לאדמותיהם כדי לקטוף, למסוק ולקצור יבולים או כדי להאכיל את הבהמות בלי אישורים. אישורים אינם ניתנים בקלות. שורה של קשיים נערמים בדרכם להשגת האישור, הכוללים הליכים בירוקרטיים משפילים והערמה של מכשולים. לשכת התיאום של האו"ם (OCHA) העריכה כי כ-60% מהמשפחות שיש להן אדמה ממערב לחומה אינן יכולות עוד להגיע אל אדמתן.³ ומה שמחריף עוד את המצב, הוא העובדה שוויסות פתיחתם וסגירתם של השערים המוליכים לשטחים הסגורים נעשה בדרך שרירותית מאוד. בנובמבר 2006 ערכה לשכת התיאום סקר בקרב 57 קהילות סמוכות לחומה. על פי הסקר רק 26 מתוך 61 שערים בחומה נפתחו לפני הפלסטינים לשימוש משך כל השנה וגם אלה היו פתוחים רק במשך 64% מהזמן שיועד להם באופן רשמי.⁴ הקשיים אותם עוברים הפלסטינים החיים בתוך השטח הסגור ובאזורים הסמוכים לחומה כבר הביאו לעקירה של כ-15,000 בני אדם ממקומותיהם, אבל קיים חשש כי עוד יעזבו את האזור משום שהצבא והמתנחלים הופכים את החיים שם לבלתי נסבלים.

II. ירושלים והחומה

27. הקילומטרים של החומה שנבנו במזרח ירושלים הינם מכשיר של תכנון חברתי המיועד להשיג ייחוד של ירושלים באמצעות הפחתת מספר הפלסטינים החיים בעיר. החומה נבנית בתוך שכונות פלסטיניות, מפרידה פלסטינים מפלסטינים, הפרדה שאי אפשר להצדיקה באופן סביר בנימוקים של ביטחון. יש לה, מכל מקום, השלכות חמורות על זכויות האדם של כ-230,000 פלסטינים החיים בירושלים.

3 OCHA Special Focus, November 2006.

4 Ibid.

28. פלסטינים חיים בצד המערבי של החומה יורשו לשמור על מסמכי הזהות הירושלמיים שלהם, ואלה מעניקים להם כמה יתרונות, בעיקר במה שקשור לביטוח סוציאלי, ואולם, יקשה עליהם יותר ויותר לנסוע לערים בגדה המערבית, כמו ראמאללה ובית לחם, שם רבים מהם עובדים. יתרה מזו, אם הם בוחרים להתגורר בגדה המערבית, כדי להישאר קרובים למקום עבודתם, הם מסתכנים באיבוד מסמכי הזהות הירושלמיים שלהם ואת הזכות להתגורר בירושלים, משום שתחת מה שמכונה בישראל המדיניות של "מרכז חיים", על הפלסטינים להוכיח כי הם חיים כעת במזרח ירושלים כדי לשמור על זכות המגורים שלהם בעיר. אלה שעברו לגדה המערבית כתוצאה מבניית החומה – כרבע מהאוכלוסייה הפלסטינית של העיר – מאבדים את מסמכי הזהות הירושלמיים שלהם ואת היתרונות הנלווים אליהם. הם נזקקים גם לאישור כדי להיכנס לירושלים והם יכולים להשתמש רק בארבעה מתוך 12 המעברים בחומה. כך ניזוקים חיי הקהילה שלהם ונמנעת גישתם לבתי ספר, אוניברסיטאות, בתי חולים, אתרים דתיים ומקורות תעסוקה.

29. האבסורדיות של החומה בירושלים ניכרת במקרה של א-ראם. כ-60,000 פלסטינים חיים בפרוור של א-ראם מחוץ לשטח המוניציפאלי של ירושלים. כמחציתם הינם ירושלמים שעזבו את ירושלים בגלל ההגבלות שהוטלו על הבנייה הפלסטינית בתוך העיר. הם תלויים לחלוטין בירושלים – לעבודה, חינוך ובתי חולים. כדי להגיע לעבודה, לבית ספר או לבית חולים עליהם לנסוע במסלול עוקף של כמה קילומטרים ולעבור מחסום דמוי מעבר בינלאומי בקלנדיה. הם יכולים לעשות כן רק אם יש להם האישור הנכון. נסיעה אשר קודם ארכה דקות נמשכת כעת שעות.

30. בניית החומה בירושלים שמה לצחוק את המחויבות הישראלית לחופש הדת. בגלל החומה מנועים מוסלמים ונוצרים פלסטינים מתפילה במסגד אל אקצה ובכנסיית הקבר הקדוש בהתאמה – אם הם מסווגים כתושבי הגדה המערבית. החומה מונעת גם מפלסטינים נוצרים במזרח ירושלים את המעבר לכנסיית המולד בבית לחם.

III. המיני-חומה של דרום חברון

31. ב-2005 נטשה ממשלת ישראל את תוכניתה לבנות חומה בשטח של דרום הר חברון כתוצאה מפסיקה של בית משפט, ובמקום זאת הסכימה לבנות חומה לאורך הקו הירוק. מכל מקום, לאחר מכן בנתה מיני-חומה לאורך המסלול

המקורי וזו השפיעה לרעה על חייהם של אלפי פלסטינים, החיים מדרום למיני-חומה או שאדמותיהם נמצאות מדרום למיני-חומה. ב-14 בדצמבר 2006 פסק בג"ץ כי יש לפרק את החומה הזאת משום שהיא פוגעת באופן לא מידתי בחופש התנועה של הפלסטינים ושל משק החי שלהם.

IV. התנחלויות: הקולוניאליזם החדש

32. ההתנחלויות היהודיות בגדה המערבית הן בלתי חוקיות. הן מפרות את סעיף 49, פסקה 6, של אמנת זינווה הרביעית ואי החוקיות שלהן אושרה בידי בית הדין הבינלאומי בחוות הדעת שלו על החומה. למרות אי החוקיות של ההתנחלויות, ממשלת ישראל ממשיכה לאפשר להן לצמוח. לפעמים התרחבותה של התנחלות מתרחשת בגלוי באישור מלא של הממשלה. בדצמבר 2006 אישרה ממשלת ישראל באופן רשמי בנייה של התנחלות חדשה – משכיות – בצפון בקעת הירדן. לעתים תכופות יותר מתרחשת ההתרחבות בחשאי, תחת מסווה של "גידול טבעי", שכתוצאה ממנו יש להתנחלויות הישראליות גידול ממוצע של 5.5% בהשוואה לגידול טבעי של 1.7% בערי ישראל. לפעמים מתרחבות התנחלויות באורח לא חוקי במונחי החוק הישראלי, ואולם שום ניסיון אינו נעשה לאכוף את החוק. מאחזים נבנים לעתים קרובות והאיזמים לפנותם אינם מוצאים אל הפועל. כתוצאה מההתרחבות, אוכלוסיית המתנחלים בגדה המערבית מגיעה ל-260,000 וזו של מזרח ירושלים ל-200,000. כמצוין לעיל, החומה הנבנית גם במזרח ירושלים וגם בגדה המערבית נועדה להבטיח שרוב ההתנחלויות ייכללו בתוך החומה. יתר על כן, שלושת גושי ההתנחלויות הגדולים, גוש עציון, מעלה אדומים ואריאל, מחלקים למעשה את הטריטוריה הפלסטינית לקנטונים, וכך הורסים את השלמות הטריטוריאלית של פלסטין.

33. באוקטובר 2006 פירסמה תנועת "שלום עכשיו" מחקר⁵ שהראה, על בסיס מפות ונתונים ממשלתיים, כי כמעט 40% מהאדמה המוחזקת בידי התנחלויות ישראליות בגדה המערבית היא בבעלות פרטית של פלסטינים. הנתונים מראים כי לדוגמה 86% מההתנחלות הגדולה ביותר, מעלה אדומים, נמצאת על רכוש פלסטיני פרטי, ש-35% מאריאל הם על אדמה פרטית, ויותר מ-3,400 בניינים בהתנחלויות נבנו על אדמה שבבעלות פלסטינית פרטית. ממשלת ישראל

5 שלום עכשיו, "עבירה גוררת עבירה: בניית התנחלויות על קרקעות בבעלות פרטית פלסטינית, צוות מעקב התנחלויות", נובמבר 2006.

גורסת כי היא מכבדת בעלות פלסטינית פרטית בגדה המערבית וכי היא נוטלת קרקעות לצורכי ביטחון רק באורח זמני. יתרה מזו, סעיף 46 של תקנות האג מ-1907, שבהן ישראל מכירה כמחייבות, אומר כי "יש לכבד... רכוש פרטי" ו"אי אפשר להפקיעו". הגילויים של "שלום עכשיו" הסבו מבוכה לממשלת ישראל אבל לא סביר כי זו תיענה בחיוב, כיוון שזו דחתה, דחה וחזור, את תלונות הקהילה הבינלאומית, לפיהן ההתנחלויות נבנו בניגוד לסעיף 49, פסקה 6 של אמנת ז'נווה הרביעית. הגילוי החדש הזה מדגיש שוב את אי חוקיותה של האימפריה הקולוניאלית של ישראל – ההתנחלויות – בגדה המערבית.

34. ההיסטוריה של הקולוניאליזם מלמדת כי ישנם מתנחלים "טובים" וישנם מתנחלים "רעים". כזה הוא העניין עם המתנחלים הישראלים. רבים מהם הינם ישראלים רגילים שנמשכו להתנחלויות בגלל תמריצי מס ואיכות חיים. מן הצד השני ישנו מיעוט פנאטי הנחוש בדעתו לממש את עליונותו על האוכלוסייה הפלסטינית באמצעים אלימים. בכל רחבי הגדה המערבית ישנן ראיות לאלומות של מתנחלים, אשר בדרך כלל לובשת צורה של הרס כרמי זית פלסטיניים או הפרעה לעבודות המסיק. בלי ספק, ההתנהגות המרגיזה ביותר של מתנחלים מתרחשת בחברון, שם תלמידי בית ספר פלסטינים מותקפים ומושפלים בדרכם לבית הספר, חנוונים מוכים ותושבים חיים בפחד מפני טרור המתנחלים. למרות פסיקות בג"ץ כי מחובתו של צה"ל להגן על הפלאחים הפלסטינים מפני המתנחלים,⁶ ישנן ראיות לכך שצה"ל עוצם עיניים נוכח אלימות המתנחלים ולפעמים משתף איתם פעולה בהטרדה ובהשפלה של פלסטינים. אני עצמי הייתי עד להתנהגות כזאת מצד צה"ל בחברון.⁷

V. בקעת הירדן

35. ישראל ויתרה על תוכניות מוקדמות לבנות את החומה לאורך גב ההר של השטח הפלסטיני הכבוש וכך לנכס פורמאלית את בקעת הירדן. מכל מקום היא עומדת על שליטתה באזור זה, הכולל 25% מהגדה המערבית, בדרך דומה מאוד למה שעשתה בשטחים הסגורים בין החומה לקו הירוק בגבול המערבי של פלסטין. כוונתה של ישראל להישאר תמיד בבקעת הירדן ברורה

6 בג"ץ 9593/04 ראשד מוראר נ' מפקד כוחות צה"ל ביהודה ושומרון. פסק הדין ניתן ביום 26.6.2006 וטרם פורסם.

7 יש דין, "מראית חוק: אכיפת החוק על אזרחים ישראלים בגדה המערבית", יוני 2006.

מהצהרות הממשלה, ומופגנת, ראשית בהגבלות שהוטלו על הפלסטינים שם, ושנית בהפעלת השליטה הישראלית ובגידול במספר ההתנחלויות בבקעת הירדן.

36. על הפלסטינים החיים בבקעת הירדן להחזיק בתעודות זהות עם כתובת בבקעת הירדן. רק אנשים אלה זכאים לנוע בתוך בקעת הירדן ללא אישורים ישראלים. פלסטינים אחרים, כולל בעלי אדמות שאינם מתגוררים בבקעה ופועלים, חייבים להשיג אישור כדי להיכנס לבקעת הירדן, ולמעשה אישורים כאלה אינם תקפים לשהות לילה, והם מחייבים נסיעה יומית ועיכובים במחסומים המחברים את בקעת הירדן עם יתר חלקי הגדה המערבית. צעדים אלה הולילו לבידודה של בקעת הירדן. הגבלות על נסיעה מקשות על הפלאחים של בקעת הירדן להגיע לשווקי הגדה המערבית משום שתוצרתם מעוכבת באורח תדיר במחסומים, בעיקר באל-חמרה, שם היא נרקבת.

37. דיור בבקעת הירדן הינו בעיה חמורה, משום שרוב הבקעה מוגדר כשטח C, אשר פירושו כי יש להשיג מן הישראלים אישורי בנייה, ובידם הסמכות להרוס מבנים שנבנו בלא אישור – האישור מושג רק באורח נדיר. בשליחות זו ביקרתי בשני כפרים בבקעת הירדן, שם יש מבנים המועמדים להריסה בידי צה"ל. הראשון הוא ג'יפטליק, בו ביקרתי בבית ספר תיכון המתפקד בתנאים קשים – מורים אינם מקבלים שכר ואין שמשות בחלונות – שם דווח לי כי בית הספר פועל תחת צו הריסה. הכפר השני היה אל-עקבה, הנמצא על רכס בין בקעת הירדן לשורת ההרים של צפון הגדה המערבית. בכפר, שאין בו מים זורמים ואת החשמל מספקים גנראטורים, יש 35 בתים, מהם נגד 16, כולל מסגד, מרפאה וגן ילדים, יש איום בהריסה. בגן הילדים העליון, בו ביקרתי, יש 85 ילדים מהקהילות השכנות. מאז 1967 אוכלוסיית אל-עקבה פחתה ב-85%, מ-2,000 ב-1967 ל-300 בני אדם כיום. איזה תרגיל ציני בתכנון חברתי יכול להניע הריסה של כמעט מחצית המבנים בכפר?

VI. חופש תנועה? מחסומים

38. מספר המחסומים, כולל חסימות דרכים, תלי עפר, ותעלות, גדל מ-376 ב-2005 ל-540 בדצמבר 2006. המחסומים הללו מחלקים את הגדה המערבית לארבעה אזורים נפרדים: הצפון (שכם, ג'נין וטול-כרם), המרכז (ראמאללה), הדרום (חברון) ומזרח ירושלים. בתוך האזורים הללו ישנם עוד כיסים שנוצרו בעזרת מערכת המחסומים וחסימת הדרכים. יתר על כן, כבישים לשימוש של

ישראלים בלבד מפצלים עוד יותר את הגדה המערבית, לכדי 10 קנטונים קטנים או בנטוסטנים. ערים מנותקות זו מזו, שכן יש להצטייד באישורים כדי לנסוע מאזור אחד למשנהו, והאישורים קשים להשגה. ב-22 בדצמבר 2006 הודיעה ממשלת ישראל כי תפרק 27 מחסומים כדי להקל על חיי הפלסטינים.

39. הכללים להנפקת אישורי מעבר דרך המחסומים משתנים בהתמדה. בדרך כלל גברים בגילים 18 עד 35 אינם רשאים לעזוב את צפון הגדה המערבית, ואולם אין כלל ברור בעניין זה. צווים צבאיים לגבי המחסומים אינם מתפרסמים, ועל הפלסטינים לברר בשיטה של ניסוי וטעייה אם יורשו לעבור ביום מסוים דרך מחסום. וכאילו לא די בכך, ישנה רשימה סודית של כ-180,000 שמות של "סיכונים ביטחוניים", שאינם מורשים לעבור דרך מחסומים, אך שום הודעה אינה נמסרת לאדם כזה עד הגיעו אל המחסום. התנהגותם של החיילים במחסומים היא בדרך כלל קשוחה. יש ונמנע מעברו של אדם במחסום רק משום שהתווכח עם חייל, או ניסה להסביר את מסמכיו. עקרון החוקיות הדורש מן החוק להיות בהיר, עקבי ולהתפרסם מראש, לחלוטין אינו ידוע ואין שום יחס לעיקרון זה במחסום. תחת זאת שולט במחסומים משטר שרירותי וקפריזי.

40. מחסומים ודרכים צדדיות עלובות, שהפלסטינים חייבים לנוע בהן כדי להניח את הכבישים הראשיים לשימוש המתנחלים, גורמים לכך שנסיעות, אשר ארכו קודם לכן 10 עד 20 דקות, אורכות כיום שעתים עד שלוש שעות. ישראל מצדיקה את האמצעים הללו, כמו גם את התנהגות החיילים במחסומים, בסיבות ביטחוניות וטוענת כי הצעדים הצליחו לסכל מעבר של מתאבדים-פוטנציאליים רבים. מכל מקום, ישנה זווית ביטחונית אחרת. הפלסטינים רואים בצעדים הללו צעדים שנועדו, קודם כל, לנוחות המתנחלים, כדי לאפשר את תנועתם ברחבי הגדה המערבית, ללא צורך במגע עם הפלסטינים; ושנית, כדי להשפיל את הפלסטינים תוך התייחסות אליהם כאל בני אדם נחותים. התוצאה היא זעם עצור, המבטיח בטווח הארוך איום גדול עוד יותר על ביטחונה של ישראל. בדרום אפריקה של האפרטהייד, נועדה שיטה דומה להגביל את התנועה החופשית של השחורים – "אישורי התנועה" הידועים לשמצה – וידוע כי הם יצרו יותר זעם ואיבה כלפי משטר האפרטהייד מכל אמצעי אחר. כדאי לישראל ללמוד מניסיון זה.

41. ב-19 בנובמבר פירסם מפקד כוחות צה"ל בגדה המערבית צו האוסר על פלסטינים בגדה המערבית לנסוע עם ישראלים בכלי רכב ישראליים ללא

אישור. פעילים ישראליים של ארגונים לא ממשלתיים רואים בכך ניסיון להגביל את פעילותם והודיעו כי יסרכו לכבד את הצו.

VII. פשיטות צבאיות

42. מאז בחירת ממשלת החמאס בינואר 2006 הגביר צה"ל את פשיטותיו הצבאיות לתוך הגדה המערבית. בנובמבר 2006 בלבד נערכו 656 פשיטות לתוך הגדה המערבית. בפשיטות הללו נהרגו כ-150 פלסטינים, נערכו חיפושים ומעצרים שהביאו להרס רכוש, נפצעו פלסטינים רבים (בממוצע 179 לחודש) ובוצעו מאסרים (ממוצע של 500 לחודש). רוב הפעולות הללו של צה"ל בוצעו בצפון הגדה, בעיקר בג'נין ובשכם.

ד. אסירים

43. ישנם כ-9,000 אסירים פלסטינים בבתי כלא ישראליים, אסירים שהורשעו או הואשמו בעבירות ביטחוניות, הנעות למן פעולות אלימות נגד צה"ל עד פעילות פוליטית אנטי-ישראלית. מספר זה כולל 400 ילדים ויותר מ-100 נשים. בנוסף, ישנם יותר מ-700 עצירים מינהליים, כלומר עצירים המוחזקים ללא אשמה או משפט, פשוט משום ששלטון הכיבוש רואה בהם סיכון ביטחוני.

44. ישנן תלונות רציניות על אופן הטיפול, המשפט והמאסר של אסירים. מעצר לפני משפט מלווה בבידוד ממושך וחקירה ארוכה בתנחות כואבות. איומים, הטעיות ומניעת שינה הינם חלק מהותי מהליך זה.⁸ ההליך התקין של החוק מופר באמצעות משפט לפני בתי משפט צבאיים ומכשולים הנערמים בפני פרקליטי ההגנה. תנאי הכלא עלובים וביקורי משפחה נדירים. ישראל מחזיקה אסירים פוליטיים בבתי כלא בישראל ולא בשטח הפלסטיני הכבוש, תוך הפרה של סעיף 49 באמנת ז'נווה הרביעית, וכך היא מונעת ממשפחות של רבים מן האסירים את הזכות לבקר אצלם.⁹

8 Antonio Marchesi, *Getting Around the International Prohibition of Torture: Responsibilities of the Israeli Government and the Palestinian National Authority*, (December 2006), p. 27.

9 בצלם, "ביקורים אסורים: הפגיעה בזכות לביקורי משפחה של פלסטינים הכלואים בישראל", ספטמבר 2006.

45. מאז 1967 הוחזקו יותר מ-650,000 פלסטינים בבתי סוהר ישראלים. לכן אין כמעט משפחה פלסטינית שלא באה במגע עם מערכת הכליאה הישראלית. באופן בלתי נמנע יוצאים רוב האסירים מבתי הסוהר כשהם מלאי מרירות נגד שלטונות הכיבוש.

ה. הריגות ממוקדות

46. [...] שמה של ישראל כמדינה שביטלה את עונש המוות נשחק באמצעות מדיניות ההתנקשות או ה"הריגה החוץ-שיפוטית", בה משתמש צה"ל בהרחבה מאז תחילתה של האינתיפאדה השנייה ב-2000. על פי הוועד הציבורי נגד עינויים, 500 פלסטינים לערך נהרגו באמצעות מדיניות ההתנקשויות, כולל 168 אזרחים חפים מפשע. [...]

ו. הפרדת משפחות

48. החוק והמדיניות הישראלים מגלים מעט כבוד לחיי משפחה. פלסטינים מישראל הנשואים לפלסטינים מהשטחים הכבושים אינם יכולים לחיות יחד בישראל. פלסטינים מהשטחים הכבושים אינם יכולים לחיות עם בן זוג או בת זוג זרים.¹⁰ מאז שנת 2000, לא נשקלו כלל 120,000 בקשות לאיחוד משפחות. ירושלמים עם תעודות זהות ירושלמיות אינם יכולים לחיות יחד עם בני זוגם או בנות זוגם המחזיקים בתעודות זהות של הגדה המערבית. בניית החומה בירושלים הפרידה 21% מהמשפחות הפלסטיניות במזרח ירושלים בדרך זו.¹¹ כעת התעוררה בעיה חדשה: ישראל החלה לסרב לבקשות לחידוש אשרות שהייה לפלסטינים בעלי דרכון זר. ישראל אינה מרשה לזרים לא-יהודים לקבל זכויות תושב בשטחים הכבושים, אף שקודם לכן הרשתה לבעלי דרכון זר – רבים מהם נולדו בפלסטין – לחדש את ויזות התייר שלהם מדי שלושה חודשים.

בשל האפליה הגלומה במדיניות זו, מאז בחירת ממשלת חמאס, מנועים אנשים, שחיו בשטחים הכבושים במשך שנים, מקבלת ויזה ומכניסה-מחדש לשטח הפלסטיני הכבוש.

10 דוח משותף של בצלם עם המוקד להגנת הפרט, "משפחות בהקפאה: האיסור שישראל מטילה על איחוד משפחות בשטחים מאז פרוץ האינתיפאדה השנייה", יולי 2006.

11 Badil, *Displaced by the Wall* (September 2006).

כתוצאה מכך מופרדות משפחות באמצעות הדרה של בני משפחה בעלי דרכונים זרים מן השטח הפלסטיני הכבוש. אנשי עסקים, סטודנטים, מרצים, עובדי בריאות וסיוע הומניטארי נפגעים אף הם. בני זוג "לא חוקיים" רבים ממשיכים לחיות בשטח הפלסטיני הכבוש, אבל הם עושים זאת בפחד מתמיד מפני מאסר וגירוש. מדוע החליטה ישראל לנקוט מדיניות נקמנית, זהו עניין לספקולציה. מסיבות של ביטחון או דמוגרפיה? עונש על בחירת חמאס, או רצון לסלק מבקרים ברורים שלה?

ז. אפליה גזעית ואפרטהייד

49. סעיף 1 של האמנה הבינלאומית "בדבר ביעור כל הצורות של אפליה גזעית" מ-1966 מגדיר כ"אפליה גזעית" "כל הבחנה, הוצאה מן הכלל, הגבלה או העדפה המיוסדים על נימוקי גזע, צבע, ייחוס משפחתי, מוצא לאומי, או אתני, שמגמתם או תוצאתם יש בהן כדי לסכל את ההכרה, ההנאה והשימוש, או לפגום בהכרה, בהנאה או בשימוש, על בסיס שווה, של זכויות האדם וחירויות היסוד בחיים המדיניים הכלכליים, החברתיים, התרבותיים, או בכל תחום אחר בחיי הציבור." אמנה זו דורשת מהמדינות רק לאסור ולבער אפליה גזעית. אמנה אחרת, "האמנה הבינלאומית לדיכוי של פשעי אפרטהייד וענישה בגינם" מ-1973, מרחיקה לכת וקובעת כעבירות פליליות פרקטיקות של הפרדה גזעית ואפליה, שבין היתר כוללות גרימת סבל גופני או נפשי, יחס משפיל או לא אנושי, מעצר שרירותי, או יצירתם המכוונת של תנאים המונעים את התפתחותה המלאה של קבוצה גזעית באמצעות שלילת זכויות אדם בסיסיות וחירות, כולל הזכות לחופש תנועה, מקבוצה זאת, כאשר פעולות כאלה ננקטות למטרת כינון וביסוס שליטה של קבוצה גזעית אחת או קבוצת בני אדם, על כל קבוצה גזעית אחרת של בני אדם ודיכויים השיטתיים."

50. ישראל דוחה בתוקף יישום של האמנות נגד אפליה גזעית ואפרטהייד ביחס לחוקיה ולמדיניות שלה בשטח הפלסטיני הכבוש. למרות ההכחשה, קשה לא להסיק את המסקנה שרבים מהחוקים והפרקטיקות שלה מפרים את אמנת 1966 לביעוריה של כל אפליה גזעית. ישראלים רשאים להיכנס לשטחים הסגורים בין החומה לקו הירוק ללא רישיון בעוד הפלסטינים נזקקים לרישיון כדי להיכנס לאזור סגור; הריסת בתים בשטחים הפלסטינים הכבושים ובירושלים המזרחית מתבצעת באופן המפלה פלסטינים; בכל רחבי הגדה המערבית, ובעיקר בחברון, זוכים מתנחלים ליחס מועדף על פני הפלסטינים בכל הקשור לתנועה (כבישים ראשיים נשמרים רק למתנחלים), זכויות בנייה

וחסות צבאית; החוקים השולטים באיחוד משפחות (סעיף 48) מפלים ללא בושה את הפלסטינים [...] צה"ל גורם נזק גופני ונפשי לפלסטינים בעזה ובגדה המערבית; יותר מ-700 פלסטינים מוחזקים ללא משפט; אסירים נתונים ליחס משפיל ולא אנושי; פלסטינים בכל רחבי השטח הפלסטיני הכבוש מנועים מחופש תנועה. כלום אפשר ברצינות להכחיש כי פעילות כזאת מבטיחה ומבססת שליטה של קבוצת גזע אחת (יהודים) על פני קבוצת גזע אחרת (פלסטינים) ובאופן שיטתי מדכאת אותם? ישראל מכחישה כי זוהי כוונתה או מטרתה. ואולם, אפשר להסיק כוונה או מטרה כזאת מהדוח הזה.

ה. המשבר ההומניטארי ועצירת המימון מהרשות הפלסטינית

51. קיים משבר הומניטארי גם בגדה המערבית וגם ברצועת עזה. בעזה, יותר מ-80% של האוכלוסיה חיים מתחת לקו העוני הרשמי העומד על הכנסה של 2.1 דולר ליום, בעוד שבגדה המערבית 56% ממשקי הבית סובלים מהכנסה שמתחת לקו העוני, תלויים בסיוע מזון ואינם מסוגלים לכלכל את צרכיהם הבסיסיים. השירות הרפואי והחינוך בגדה המערבית ניזוקו קשות כתוצאה משביתה הנמשכת כמה חודשים – שביתה נגד אי תשלום משכורות בידי הרשות הפלסטינית, מאז חודש מארס (2006), אבל גם כמחאה נגד הקהילה הבינלאומית על כך שהיא מונעת את המימון מהרשות הפלסטינית. במצב כזה אין זה מפתיע שאלימות בקרב המשפחה ופשעה נמצאים בעלייה.

52. במידה רבה, המשבר הוא תוצאה של הפסקת מימון הרשות הפלסטינית, מאז ניצח החמאס בבחירות. ממשלת ישראל הפסיקה את העברת כספי המע"מ בסך 50 עד 60 מיליון דולר לחודש, אותם היא גובה בשם הרשות על מוצרים מיובאים לשטח הפלסטיני הכבוש. מבחינת חוקית, אין לישראל כל רשות לסרב להעביר את הכסף, השייך לרשות הפלסטינית על פי הפרוטוקול מ-1994 המסדיר את היחסים הכלכליים בין ממשלת ישראל לארגון לשחרור פלסטין (הסכם פאריס). כצפוי, מצדיקה ישראל את פעולתה בסיבות ביטחוניות, אבל הסיבה האמיתית נראית כהחלטתה הנחושה להשפיע על שינוי המשטר ברשות. בתהליך זה מפרה ישראל את התחייבותה כשלטון כיבוש כלפי רווחתו של העם הכבוש. בהכבדה המכוונת של תנאי החיים, במטרה להקשות ככל האפשר על הפלסטינים, תוך עצירת המימון והשלטה של אמצעים אכזריים נגדם, החלה ישראל במדיניות של ענישה קולקטיבית תוך הפרה של סעיף 33 באמנת ז'נווה הרביעית. גרוע מזה, היא מייצרת מדינה כושלת (failed state) על גבולותיה שלה, המבשרת רעות לשטח הפלסטיני הכבוש ולישראל עצמה.

53. לא רק ישראל אשמה במשבר בשטח הפלסטיני הכבוש. מאז בחירת החמאס בינואר 2006, הפסיקו האיחוד האירופי ואף מדינות אחרות את העברת הכספים לרשות הפלסטינית משום שזו אינה מכירה בישראל, אינה מגנה אלימות ואינה מקבלת על עצמה מחויבויות קודמות כלפי ישראל. גרוע מכך, החלטת האוצר האמריקאי לאסור על העברות בנקאיות לרשות הפלסטינית הביאה לכך שבנקים מסרבים להעביר כספים לרשות הפלסטינית. וכאילו לא די בכך, מדינות ה"רביעייה" הלכו בעקבות מדיניות הבידוד הפוליטי והכלכלי. כדי להקל על המשבר, הקים האיחוד האירופי מנגנון בינלאומי זמני, בהמלצת ה"רביעייה", כדי להקל על הפלסטינים העובדים בסקטור הרפואי ולהקל על אספקה שוטפת של השירותים הציבוריים, כולל דלק והקצבות בסיסיות, כדי לענות על צורכי החלק העני ביותר של האוכלוסיה.

אף כי האיחוד האירופי שילם בדרך זו ב-2006 865 מיליון דולר לפלסטינים – גידול של 27 אחוזים בהשוואה למימון ב-2005 – לא היה בכך כדי לשלם משכורות לרוב הפלסטינים העובדים בסקטור הציבורי. מכל מקום, בגלל עצירת כספי המסים המגיעים לרשות הפלסטינית מישראל, רוב עובדי הממשלה נשארו ללא שכר והם מתקשים במימון ההוצאות הבסיסיות שלהם, כמו שכר דירה וחשמל.

54. למעשה, העם הפלסטיני נתון לסנקציות כלכליות – זו פעם ראשונה שעם כבוש זוכה ליחס כזה. את זה קשה להבין. ישראל מפרה את החלטות מועצת הביטחון והעצרת הכללית של האו"ם הנוגעות לשינויים טריטוריאליים בלתי חוקיים ולהפרת זכויות אדם, ומסרבת לציית לחוות הדעת המייעצת מ-2004 של בית הדין הבינלאומי, ובכל זאת היא חומקת מהטלת סנקציות עליה. תחת זאת, העם הפלסטיני, ולא הרשות הפלסטינית, נתון למשטר המחמיר ביותר אולי של סנקציות בינלאומיות שהושלטו בעידן המודרני.

ט. חברה אזרחית וההגנה על זכויות אדם

55. החברה האזרחית – הפלסטינית, הישראלית והבינלאומית – ממלאת תפקיד מרכזי בהגנה על זכויות האדם של העם הפלסטיני באמצעות חינוך ציבורי, תביעות משפטיות, סיוע הומניטארי, ופעולה מונעת. ארגונים לא-ממשלתיים אוספים, מנתחים ומפרסמים מידע על פגיעה בזכויות אדם בשטח הפלסטיני הכבוש. במקום שאפשר, הם עותרים לבית המשפט העליון כדי לבקש סיוע. כל החלטות בית המשפט העליון של ישראל – כמה מהן היו מועילות לעניין זכויות האדם וכמה בלתי מועילות בעליל, ואלהן התייחס דוח

זה – החלו מארגונים לא ממשלתיים, בעיקר מתוך ישראל. ארגונים לא ממשלתיים הפועלים בשטח הרפואה, החינוך והרווחה מבצעים שירותים רכי ערך. לעתים מתערבים פעילים של החברה האזרחית כדי לגונן על הפלסטינים מפני צה"ל או המתנחלים, או כדי להגיש סיוע בעמידה על זכויות. ארגון הנשים הישראלי, "מחסום WATCH", עוקב אחר התנהגותם של חיילי צה"ל במחסומים ומרכז בכך את התנהגותם של כמה מן החיילים. פעילי שלום ישראלים סייעו במסיק הזיתים והגנו על הפלאחים הפלסטינים מפני אלימות המתנחלים. פעילים ישראלים ופלסטינים מפגינים דרך קבע נגד בניית החומה במקומות כמו הכפר בילעין. יש לזקוף לזכותה של החברה האזרחית את הפחתת הסבל של העם הפלסטיני.

י. נשיאה באחריות ואחריות בינלאומית

[...]

57. אחריות פלילית אישית אינה תחליף לאחריות מצד מדינה. מדינה המפרה את החוק הבינלאומי והורסת רכוש של מדינה אחרת, רכוש המשמש למטרות הומניטאריות בשטח הכבוש, צריכה לתת את הדין לפני המדינה הנפגעת, בהתאם לעקרונות המסורתיים של אחריות מדינה. יתרה מזו, מדינה המפרה בשיטתיות נורמה חמורה של החוק הבינלאומי הכללי עשויה להביא על עצמה אחריות לפני הקהילה הבינלאומית ככלל בגלל התנהגות כזאת, ולהיות נתונה לתביעה בינלאומית לפיצויים לפני כל מדינה המוכנה לתבוע תביעה כזאת.¹² מדינות רבות, בעיקר אירופיות, סבלו מנזקים בעקבות התקפות של ישראל על מיזמי הסיוע ההומניטארי בשטח הפלסטיני הכבוש. יתר על כן, ישראל הפרה בשיטתיות נורמות תקפות של החוק הבינלאומי בשטח הפלסטיני הכבוש, למן צורת השלילה של ההגדרה העצמית עד פשעים חמורים נגד האנושות. מדינות בהחלט יכולות לשקול להעלות תביעות נגד ישראל בהתאם לכללים של אחריות מדינה, כדי להמריצה לקיים את התחייבותיה בשטח זכויות האדם והחוק ההומניטארי.

12 Draft articles on the Responsibility of States for Intentionally Wrongful Acts (arts. 40 and 48 (2) (b)), *Official Records of the General Assembly, Fifty-sixth Session, Supplement No. 10*.

י"א. כיבוש, קולוניזציה ואפרטהייד: יש צורך בחוות דעת מייעצת נוספת?

58. הקהילה הבינלאומית, באמצעות האו"ם, זיהתה שלושה משטרים עוינים לזכויות האדם – הקולוניאליזם, האפרטהייד והכיבוש. החלטות רבות של העצרת הכללית של האו"ם מעידות על כך. הכיבוש הישראלי של הגדה המערבית, של עזה ושל מזרח ירושלים כולל יסודות מכל שלושת המשטרים ואלה הופכים את השטח הפלסטיני הכבוש למקור מיוחד לדאגה של הקהילה הבינלאומית.

59. אי אפשר לחלוק על כך שהשטח הפלסטיני הכבוש בידי ישראל נשלט באמצעות כללים השייכים למשטר המשפטי של הכיבוש. בית הדין הבינלאומי אישר זאת בהתייחסו לגדה המערבית ולמזרח ירושלים בחוות הדעת שלו על "ההשלכות המשפטיות של החומה בשטחים הפלסטיניים הכבושים", וקבע כי אמנת ז'נווה הרביעית, בהתייחסה להגנת אזרחים בעת מלחמה (1949), ישימה בשטחים. מועצת הביטחון, עצרת האו"ם ומדינות החתומות על אמנת ז'נווה הרביעית הכריזו כי האמנה הזאת ישימה לגבי כל השטח הפלסטיני הכבוש. יתר על כן, אי אפשר לטעון ברצינות, כפי שישראל ניסתה לעשות, שישראל חדלה מלהיות הכובש של רצועת עזה מאז אוגוסט 2005, כאשר פינתה את מתנחליה ואת צה"ל מהרצועה. אפילו לפני תחילתו של "מבצע גשמי קיץ", קיימה ישראל שליטה מעשית על השטח באמצעות שליטה על גבולותיה החיצוניים של הרצועה, המרחב האווירי והשטח הימי. מאז תחילת המבצע מימשה ישראל את כוחה הצבאי בתוך הרצועה באמצעות חדירות צבאיות והפגזה, בנסיבות המכוננות בבירור כיבוש.

60. כיום ישנם יותר מ־460,000 מתנחלים בגדה המערבית ובמזרח ירושלים. יתר על כן, ישראל ניכסה לעצמה אדמות ומקורות מים בגדה המערבית לשימושה-שלה. הניצול הישראלי את הגדה המערבית נראה כצורה של קולוניאליזם מהסוג שהוכרז כשלילה של זכויות אדם בסיסיות ובניגוד למגילת האו"ם, כנזכר בהכרזה של העצרת הכללית על הענקת עצמאות לארצות קולוניאליות מ־1960. (החלטה XV1514).

61. המדיניות והפרקטיקה של ישראל בשטח הפלסטיני הכבוש מושוות לעתים קרובות לאלו של האפרטהייד בדרום אפריקה (ראו למשל את ספרו של ג'ימי קרט "שלוש, לא אפרטהייד" [2006]). למראית עין, כיבוש ואפרטהייד הינם שני משטרים שונים. הכיבוש אינו אמור להיות משטר דכאני ארוך טווח אלא אמצעי ביניים, המקיים חוק וסדר בשטח, בעקבות סכסוך מזוין עד להסדר

שלום. אפרטהייד הוא מערכת של אפליה גזעית ממוסדת, ששימש את המיעוט הלבן בדרום אפריקה כדי לשמור את שליטתו על הרוב השחור. הוא התאפיין בשלילת הזכויות הפוליטיות מן השחורים, פיצולה של הארץ לאזורים לבנים ולאזורים שחורים (שנקראו בנטוסטאן) והשלטה של אמצעים מגבילים שנועדו להשיג עליונות לבנה, הפרדה גזעית וכיטחון ללבנים. חופש התנועה הוגבל באמצעות "שיטת האיטורים" ("pass system") שניסתה להגביל את כניסתם של השחורים לתוך הערים. האפרטהייד נאכף בעזרת מנגנון ביטחוני ברוטאלי שבו מילאו העינויים תפקיד משמעותי. אף כי שני המשטרים שונים זה מזה, החוקים של ישראל והשיטות שהיא מפעילה בשטחים הפלסטינים הכבושים מזכירים בוודאות היבטים של האפרטהייד [...]

62. קולוניאליזם ואפרטהייד מנוגדים לחוק הבינלאומי. כיבוש הוא משטר חוקי, הנסבל בעיני הקהילה הבינלאומית הגם שאינו מקבל את אישורה. במשך שלושת העשורים האחרונים, במלותיו של החוקר הישראלי אייל בנבנישתי, הכיבוש "זכה לקונוטציה שלילית".¹³ מה התוצאות החוקיות של משטר כיבוש המתמשך ארבעים שנה? ברור שאף אחת מן המגבלות המוטלות על שלטון כיבוש אינה מתמעטת כתוצאה מכיבוש ממושך כל-כך.¹⁴ ואולם, מהן התוצאות המשפטיות כאשר משטר כזה סיגל לעצמו כמה מן המאפיינים של הקולוניאליזם ושל האפרטהייד? האם הוא ממשיך להיות משטר חוקי? או שמא הוא מפסיק להיות כזה בעיקר ביחס ל"אמצעים המכוונים לאינטרסים של הכובש עצמו"?¹⁵ אם זה המצב, מהן ההשלכות המשפטיות לגבי העם הכבוש, שלטון הכיבוש ומדינות שלישיות? כלום אין להפנות שאלות כאלה לבית המשפט הבינלאומי לקבלת חוות דעת נוספת?

נכון שלחוות הדעת של 2004 על "ההשלכות המשפטיות של בניית החומה בשטחים הפלסטינים הכבושים" לא היתה די השפעה כדי לחייב את האו"ם לנקוט פעולה מוצקה יותר נגד בניית החומה. מצד שני, יש לזכור כי האו"ם ביקש ארבע חוות דעת מבית הדין הבינלאומי כדי להדריכו ביחסו לכיבושה של דרום-מערב אפריקה/נאמיביה בידי דרום אפריקה. בנסיבות כאלה, כדאי בהחלט לשקול ברצינות בקשה לחוות דעת מייעצת נוספת.

13 *The International Law of Occupation* (1993), p. 212.

14 A. Roberts, "Prolonged Military Occupation: The Israeli-Occupied Territories Since 1967" (1990) 84, *American Journal of International Law* 44, 55-57, 95.

15 Benvenisti, op. cit (note 13), p. 216.

י"ב. מסקנה: ישראל, פלסטין ועתיד זכויות האדם

63. השטח הפלסטיני הכבוש הוא בעל חשיבות מיוחדת לעתידן של זכויות האדם בעולם. זכויות האדם בפלסטין היו על סדר היום של האו"ם במשך 60 שנה; ובעיקר במשך 40 השנים שעברו מאז כיבוש מזרח ירושלים, הגדה המערבית ורצועת עזה ב-1967. במשך שנים, התחרו הכיבוש של פלסטין והאפרטהייד בדרום אפריקה על תשומת הלב של הקהילה הבינלאומית. ב-1994 בא אל קצו משטר האפרטהייד ופלסטין היתה לארץ המתפתחת היחידה בעולם תחת שעבוד של משטר הקשור למערב. הנה כאן מונחת המשמעות לעתיד זכויות האדם. ישנם משטרים אחרים, בעיקר בעולם המתפתח, המדכאים זכויות אדם, אבל אין אף מקרה של משטר הקשור למערב השולל את הזכות להגדרה עצמית, ואת זכויות האדם מעם מתפתח ועושה כן במשך כל-כך הרבה זמן. הנה משום כך השטח הפלסטיני הכבוש הפך להיות מבחן למערב, מבחן שאת מחויבותו לזכויות האדם יש לשפוט.

ג'ודית באטלר

אדוארד סעיד, עמנואל לוינס והתביעה האתית: משימה בלתי אפשרית, נחוצה מאין כמוה

פתרון המדינה האחת במצבים של רב-לאומיות הוא יעד בלתי ניתן ליישום – כך סבורים כיום אפילו מי שמחזיקים באידיאל הרב-לאומיות, או הדר-לאומיות, ממניעים טהורים; אך בה-במידה ברור שתרבות הפוסלת מכל וכל את עצם המחשבה על רב-לאומיות, תביא לדלדול רדיקלי של עולמנו. אותו עיקרון תקף, לדעתי, ביחס לפציפיזם: אפשר להשמיצו כלוקה בתחומי השכל הישר והריאל-פוליטיק – אבל מי ירצה לחיות בעולם שאין בו פציפיסטים? איזה מין עולם יהיה זה?

מטעמים אלה שמחתי כל כך לקרוא את אחד מספריו האחרונים של אדוארד סעיד, 'פרויד והלא-אירופאי'¹, וזאת, לא רק בשל החזרה המרעננת לעיסוק בדמותו של משה, אלא משום שמה שמשמש את סעיד כקולב לניסוחן של שתי תיוות ראויות לתשומת לבנו. התיוה הראשונה מדגישה את מצריותו של משה, מייסד הלאום היהודי, וממנה עולה שהיהדות לא היתה קיימת אלמלא המקור הזר הזה, הערבי. נקודת היסוד הזאת פירושה מקור גלותי ליהדות, המקנה מעמד עקרוני להגדרת היהודי בידי הלא-יהודי וביחס אליו ולהבנת גרעין היהדות כדו-קיום עם הלא-יהודי. מהלך כזה של היתלות במקורות מעורר כמובן חשד, אבל סעיד נדרש למקור כדי לעורר עניין בהיסטוריה חלופית של הלאום היהודי, כזו שמצביעה על ה"קצוות" הקדם-ציוניים והפוסט-ציוניים (ואולי גם על הציונות המוקדמת, אם נזכור את אמונתו העיקשת של מרטין בוכר בדו-קיום של שני העמים בארצם). הממד השני של הטקסט נמשך מהראשון, מאחר שחיבורו של סעיד הוא מעין עצומה, גילוי-דעת תועמלני, קריאה לחשוב את הגלות והעקירה כמכנה המשותף להיסטוריות של הפלסטינים והיהודים כאחד, ומשום כך גם כבסיס לברית אפשרית, מיוחלת, ביניהם.

בחיבור מאוחר זה של סעיד לא נמצא הרבה מן הריאל-פוליטיק. מגמתו הרטורית חזונית משהו: ייתכן שדר-לאומיות אינה אפשרית – אבל זו אינה סיבה מספקת לצאת נגדה. דו-לאומיות איננה רק חזון לעתיד לבוא, משאת-נפש שתונהג אולי בעתיד אידיאלי – אלא ברית פוטנציאלית, שאת

סימניה אפשר למצוא באורחות היומיום של החיים יחד (כמובנו של המונח "תעאיוש"). להשקפתו, יהודים ופולסטינים הם "בני־דודים" – עמים "שמיים", הקשורים אלה לאלה (במונחים היסטוריים) מראשיתם. משה הוא המטען המזין את שני העמים הללו, צירוף נסיבות חי. ומאחר שמשה היה לא־אירופאי – הרי שהיהודי הלא־אירופאי, היהודי הערבי, עומד במקור הבנתו את היהדות. לעובדה זו יש השלכות עכשוויות, הניכרות לא רק בחשיבה על ההיסטוריה של היהודים מכיוונים שאינם מניחים מקור אירופי, ולפיכך כוללים בה את המזרחים והספרדים – אלא גם בהבנה ש"היהודי הערבי", כצירוף נסיבות וכצומת של דו־קיום, הוא עקרון היסוד של החיים היהודיים ככלל.

סעיד מדגיש, אם כן, שמנקודת מבטו של היהודי האשכנזי – הלא־אירופאי מהותי להגדרת היהדות. כמי שנשענת על רעיונותיו של סעיד בנושא, אני אסירת תודה לו על שהביאני להבנת יהדותי־שלי באופן שלא הייתי זוכה לו בלעדיו. כך הוא־עצמו ממלא תפקיד כ"לא־אירופאי", וכאילו "מייסד" את הלאום היהודי פעם נוספת. אפשר, כמובן, להבין זאת כהיבריס, אבל אני מוצאת כאן קריאה מרגשת לזכור ולהעלות על לוח לבנו ברית קדומה וניצחת. סעיד לא היה מעולם חסיד של הפוסט־סטרוקטורליזם ושל ביקורת הסובייקט (בספרו 'אוריינטליזם', למשל, הוא מזהיר מפורשות מפני הביקורת על ההומניזם של פוקו) – אך ברור שעניינו בהתעקשות של פרויד לתאר את משה כמצרי הלא־אירופאי שהיה למייסד הלאום היהודי, נעוץ באתגר אשר דמותו מציבה לנוקשות של פוליטיקת הזהות. אם נתבקש לזהות את משה עם נטיית־לב פוליטית עכשווית, תהיה זו ההתנגדות למסגרות המאורגנות באופן בלעדי על בסיס עקרונות של זהות לאומית, דתית או אתנית, וההספּנה עם אי־טוהר וערכוב כתנאי לחיים חברתיים. נועזת מכך היא תוכנתו של פרויד, שאפילו בזהות הקהילתית המוגדרת, המזוהה והעיקשת ביותר – ולגבי דידו של פרויד זו הזהות היהודית – מובנים סייגים, המונעים ממנה להתאחד לפני ולפנים לכלל זהות מונוליתית ואחדותית, אחת שאין בלתה. סעיד כותב:

אי־אפשר לחשוב על זהות או לכנות זהות מתוך עצמה בלבד; אין ביכולתה של זהות לכונן או אפילו לדמייין את עצמה בלי אותו שבר רדיקלי או פגם קדמון שאין להדחיקו, שהרי משה היה מצרי, ולפיכך יישאר תמיד מחוץ למסגרת הזהות שבבבולותיה עמדו רבים כל כך במבחן, וסבלו, ולימים אף התהלכו כמנצחים

(“פרויד והלא אירופאי”, עמ' 51).²

הנקודה המרתקת כאן היא שסעיד פונה אל מקורות היהדות – ודווקא במקום הזה, של המקור, הוא מוצא אי־טוהר, תערובת עם אחרות (פילוסופים קונטיננטלים עשויים לקרוא לה אחרות פנימית, בלתי ניתנת לשירוש),

שהופכת ליסוד מכונן של כל העתיד להיות "יהודי". הכוח של המחשבה הזאת, אומר לנו סעיד, הוא יכולתה לדבר אל זהויות מכותרות אחרות ולהתנסח במונחי המצור שלהן, כפצע חילוני מטריד, משתק, מערער (עמ' 51). הוא שואל: האם אפשר לקחת את המחשבה הזאת הלאה ולהחילה על שני עמים גלותיים החיים יחד? האם אפשר לראות בגלותיות, המובנת כאן כדרך להגדיר זהות רק באמצעות האחר ומבעד לו, בסיס לדו-לאומיות מסוימת? האם המחשבה הזאת מכוונת לפוליטיקה של חיי גלות? האם תוכל להפוך אי-פעם, בארצם של היהודים והפלסטינים, ליסוד הלא-כה-שברירי של מדינה דו-לאומית, שישראל ופלסטין לוקחות בה חלק במקום להיות יריבות זו להיסטוריה ולמציאות הקיומית של האחרת? (עמ' 52) והייתי רוצה להמשיך ולשאל: האם מתוך פוליטיקה המכירה בחוסר היכולת להתיך זהות בתבנית אחת מוצקה, תהפוך הדו-לאומיות לחזון שאפשר להעלותו על הדעת? בעתיד בכוונתי לטפל בשאלת הפוסט-ציונות כתופעה אינטלקטואלית ופוליטית עכשווית, שההיסטוריה שלה אינה רק "ארכאית" (משה) אלא כזו שגיישה את דרכה, בנוסחים בלתי מוכרים, לאורך תולדות היהדות במאה ה-20. הפוסט-ציונות הותירה עקבות היסטוריים לפני הציונות ואף בציונות המוקדמת. אך באורח מוזר, למרות שהפוסט-ציונות עוטה צורות רבות ושונות, העמדה הליברלית הקלאסית היא זו שמזוהה איתה כיום. ישראלי שיצהיר היום בפומבי כי ברצונו לחיות במדינה חילונית, הדוחה כל אפליה על בסיס דת, מוצא או גזע – ימצא את עצמו לא-פעם מותקף בטענה שעמדו מעודדת את "השמדת" המדינה היהודית. ואם פלסטיני (ישראלי או אחר) ינקוט אותה עמדה ויטען שאין להתנות אזרחות בשייכות דתית או אתנית – זה כבר ייחשב כפסע מפעולת טרור. מעניין לברר כיצד זימנה ההיסטוריה, בדרכה המזוהה, את ההשוואה הזאת בין עיקרי הליברליזם הקלאסי לטרורזם בראשית המאה ה-21.

המלה "השמדה" טעונה כל כך משום שברקע מהדהד כמובן הצירוף "השמדת העם היהודי" – תכליתו המוצהרת של רצח העם שביצע היטלר. לכן כששומעים כיום את המלה "השמדה", הפעם כתולדה הרת-האסון של אימוץ ההשקפה הפוסט-ציונית, הדהודיה מגויסים מיד נגד האדם המחזיק בהשקפה זו. מיד עולים לנגד עינינו אלימות קשה, הישנות של קטסטרופה שאין מלים לתארה, שיתוף פעולה בלתי נתפס עם מדיניות היטלראית. וברגע שאסוציאציה זו קונה לה אחיזה במחשבה – ובדרך כלל זה קורה כהרף עין – השיחה מגיעה לסיומה והעמדה הנדונה מודרת מתחום השיח הפוליטי המקובל. על רקע זה, מאחר שהפוסט-ציונות מבקשת להעמיד מבנה פוליטי חדש על בסיס העקרונות שפותחו במסורת הליברליזם הקלאסי (למשל, הפרדה חד-משמעית

של הדת מהמדינה וממסגרות האזרחות), ומאחר שהפוסט-ציונות נתפסת כסכנה לקיומה של מדינת ישראל – הרי גם הליברליזם הקלאסי נתפס כאסון המאיים על מדינת ישראל ועל ה"יהודים". הדיון מתחדד אפוא ומתמקד בשאלה אם יישומם של עיקרים כמו הפרדת הדת מהמדינה, או ויתור על עקרון הבלעדיות הנהוג במדינת ישראל בקביעת הזכאות לאזרחות, אפשרי בכלל באזור זה של העולם. ובכל זאת, ברור שחיפוש אחר תנאים שיאפשרו ליהודים לחיות בשלום ובשגשוג לצד לא-יהודים, ובחינה של צורות ממשל העשויות להביא לשינוי המשטר הנוכחי – אינם שקולים לתמיכה בהשמדה אלימה של המדינה או לאלימות נגד תושביה. האלימות מגויסת להקשרים אלה בעצם השימוש במלה "השמדה". אדרבא, חלקה הראשון של המשוואה המופרכת הזאת חוזה מוצא מן האלימות ככלל, לסוגיה השונים.

מתן ביטוי פומבי להשקפות אלה יש בו כדי לקדם את הדיון בנושא, שבעקבותיו יבואו אולי מהלכים פורמליים העשויים להוביל ליישום מחודש של עקרונות השוויון ולמיגורן של צורות האפליה, האלימות הסלקטיבית וההטרדה הננקטות כיום נגד העם הפלסטיני. יש בו קריאה להעלאה-מחדש של השאלה מיהו אזרח, להעמדת המדינה על בסיס חוקתי ראוי, להתנוויה מחודשת של הגבולות, הבעלות על האדמות והקצאת המשאבים, ואפילו, בהיקף מצומצם אמנם, לרכיבתיות מסוימת, שתחול על תושבי האזור היהודים, הערבים והנוצרים כאחד. יהיה מי שיטען כי אלה הצעות בלתי סבירות – אבל גם אז נידרש לשאול אם הסירוב להרחיב את תחולת השוויון, הערבות ההדדית והצדק בחלוקת האדמות אינו מבוסס על שאיפה (מובלעת או מפורשת) לעליונות דמוגרפית יהודית, שבבסיסה מושגים של טוהר תרבותי ודתי. נדמה לי שבנקודה זו, סכנות השלהוב הלאומני מסיגות באלימות את גבולות השיח הפוליטי המקובל.

ברוח דומה, כששואלים פלסטיני "האם אתה מכיר בזכות הקיום של ישראל?", נתפסת הפנייה לא-פעם כזהה לשאלה "האם אתה בעד השמדת ישראל", כש"ישראל" מובנת כ"החיים, הרכוש והמוסדות הישראליים והשלמות הטריטוריאלית של מדינת ישראל". אבל שאלת ה"זכות" להתקיים היא מסדר אחר, משום שכל כוונתה לברר אם התביעה הטריטוריאלית והמנגנון המדינתי של ישראל מיוסדים על בסיס לגיטימי. אפשר, למשל, לטעון שייסודותיה של מדינת ישראל אינם לגיטימיים – ובה-בעת להבין שהפוליטיקה המעשית מחייבת לשאת-ולתת איתה ולהגיע לאופנים של שיתוף פעולה, או למצוא דרכים קונקרטיות לפצות על גזל האדמות וגירוש האוכלוסין מאז 1948. במלים אחרות, אין זה מתחייב שהעמדת הלגיטימיות של ייסוד המדינה ותביעותיה על שטחים מסוימים בסימן שאלה, פירושה

תמיכה בהשמדתה האלימה של מדינת ישראל העכשווית. אדרבא, משתמעת מכך החובה לטפל סוף-סוף בסוגיות של אי-צדק חוקתי מתמשך ואלומות של מדינה, ולהעמיד את המדינה על בסיס לגיטימי שיותאם לתנאי האזור. הקביעה האחרונה, עם כל היותה פוליטית, אינה שקולה לנשק ארטילרי המכוון אל חיפה או אל תל-אביב. נהפוך הוא: עצם העיסוק בשאלות של יסודות ולגיטימיות מניח שחילוקי דעות כאלה עשויים לבוא על פתרונם במסגרת משא-ומתן מדיני. רק כאשר עצם ההעמדה בסימן שאלה מובנת כהכרזת מלחמה – העניין כולו מורחק מהספירה הפוליטית והמלחמה נדמית כאופן הביטוי הבלעדי של ההשקפה הנדונה.

חנה ארנדט בוודאי לא הניפה חרבות כאשר בסוף שנות הארבעים ובראשית שנות החמישים דיברה נגד ייסודה של מדינת ישראל על מושגים של ריבונות יהודית. כיום נחשבת ארנדט לאחת ממבשרות הפוסט-ציונות, אף על פי שעקבות המגמה הפוסט-ציונית ניכרים הרבה לפני הורתה ההיסטורית. ארנדט היתה אולי, מבין היהודים החילונים, המבקרת התקיפה ביותר של הציונות במאה העשרים, משום שידעה לאבחן את בעיית הלגיטימיות המחלחלת ביסודות המדינה בלי לקרוא בתוך כך למלחמה נגד מדינת ישראל. מכל מקום, עניין הגדרתה של ארנדט כיהודייה חילונית גם הוא מורכב ביותר, משום שגרסת החילוניות בה החזיקה ניתנת להבנה רק על גבי היהדות הדתית ולעומתה: היא לא היתה, למשל, נוצרייה חילונית, שכן החילוניות שלה מובנת רק ביחס לדתיות הספציפית שאותה דחתה. במלים אחרות, דרכה כחילונית עוברת דרך היותה יהודיה, והייתי אף אומרת שארנדט הקפידה על אוריינטציה יהודית מובהקת ביחסה לחילוניות שלה-עצמה. לכן אין זו חילוניות השוללת את היהדות אלא כזו המכוננת אורח חיים משל עצמה, ולכן הצירוף "יהודי חילוני" אינו דבר והיפוכו בהקשר זה אלא תיאור היסטורי, ההולם אינדיווידואלים רבים מאמצע שנות השמונים של המאה ה-19 ואילך.

דברי הביקורת הנוקבים שכתבה ארנדט על יסודותיה של מדינת ישראל כונסו בספרה 'היהודי כמנודה' (שמו"לים מתקשים משום-מה להדפיסו במהדורות חדשות).³ למרות היותה יהודיה בעצמה, התעקשה לטעון כי אל לה לישראל להתגדר כמדינה יהודית, וחשבה שהמאמצים להצדיק את תביעות הבעלות על הארץ באמצעים של אלימות מדינתית עשויים להוביל רק לצורות גזעניות של קולוניזציה ולסכסוך מתמיד. היא גם התנגדה לתפקיד שמילאו מעצמות העל ברקירתם של הסכמי 1948, מתוך הבנה שמערך פוליטי מעין זה לא יוכל להתכונן ולהתקיים לאורך זמן בלי יישום שוויוני של עקרונות החירות הדמוקרטי. אדרבא, מהלכי 1948 – כפתרון שנאכף על קהילת תושבי הארץ על-ידי מעצמות שמחוצה לה – היו ההפך הגמור ממהפכה דמוקרטית, שאת

קווי המיתאר שלה התוותה ארנדט בספרה "על המהפכה",⁴ דהיינו: פעולה מתואמת של החברים בקהילה עצמה לייסוד סדר חוקי ההולם את צרכיה. ארנדט לא היתה ציונית, והסתייגותה מהציונות היתה, בחלקה, השלכה ישירה של ביקורת הקולוניאליזם. מרטין בובר, לעומתה, לא היה "חילוניסט" אלא ציוני מטעמי תרבות, שהאמין בכל לבו באידיאל של צורת החיים השיתופית. גרסת הציונות שלו נדחקה במשך השנים אל מעבר לסף, עד שבנקודת הזמן הנוכחית היא נתפסת כ"פוסט-ציונית" ממש. גם את העמדה הפוליטית שלו שמה לאל ההכרזה על הקמת ישראל כמדינה יהודית ב-1948, מעשה שבובר הבינו כלא פחות מחתירה תחת אושיות הציונות. באותה תקופה נחלקו הוא וחבריו בתנועת "איחוד" (גלגולה של "ברית שלום") בשאלת הלגיטימיות של הצהרת הריבונות המדינית של ישראל כ"מדינת היהודים", כפי שניסח זאת בן-גוריון בהכרזת העצמאות מ-1948. תוכניותיו של בובר, שקרא לדו-לאומיות ולמדינה פדרלית, סוכלו כאשר בסוף שנות הארבעים הגבילו ארצות הברית ובריטניה את מכסות ההגירה היהודית, וכפי שידוע לנו כיום מהמקרה המפורסם של האונייה 'אקסודוס' – בן-גוריון עצמו ביקש מהמעצמות לסגור את שעריהן בפני היהודים שהתדפקו עליהן, כדי להבטיח זרם רציף של יהודים לפלסטין, במספרים שדי בהם כדי לכונן בה רוב דמוגרפי.

השקפותיו של בובר נפסלו בדרך כלל כאידיאליסטיות, גם אם עדיין זוקפים לזכותו את גיבושו הראשוני של אתוס התנועה הקיבוצית. אבל העיוורון העקבי ביותר בעמדתו היה אי-יכולתו להבחין בחוסר האפשרות לטפח אידיאלים של שיתופיות בתנאים שהתכוננו על-ידי קולוניאליזם התיישבותי. בובר, כך נראה, לא הבין שמפעל ההתיישבות הקולוניאלי, המבוסס על תפיסת אדמות וניצול של פועלים פלסטינים, מטרפד את אפשרות מימושם של האידיאלים השיתופיים. בעבודתו המוקדמת דיבר אמנם בשבחה של ציונות רוחנית, שתימנע מתביעות על הארץ ומהרעות החולות של מדינת הלאום – אך בהבעת נטה להאדרה של עבודת האדמה, המהדהדת את הרציונל הניאו-לוקיאני של אדמה נקנית בעבודה. יישוב הארץ הובן בעיניו כהגשמת הציונות גם כאשר התנגד למהלך של תביעת ריבונות מדינית לעם היהודי. עם זאת, לא בלי כאב, תיאר את ההתיישבות היהודית (במונחים נייטרליים) כקולוניזציה שיתרוניתה בצדה. עם כל הפרדוקסליות שבדבר הוא חתר לצורות הומניות של קולוניזציה, בעודו מבחין בין קולוניאליזם ריכוזי (הומני) לקולוניאליזם התפשטותי. למונח "ריכוזי", בשנות הארבעים המוקדמות, היו מן הסתם הדהודים מחרידים בהתחשב באסוציאציה המתבקשת למחנות הריכוז הגרמניים – אבל היום יש בו כדי להדאיג ממש, כשחוזים ב"הצלחת"

הקולוניאליזם הריכוזי בגדה המערבית ובאופן בוטה אף יותר ברצועת עזה, שתנאי החיים בה, על הצמצום הקיצוני בהם, כמעט שאינם מתוארים על-ידי אמצעי התקשורת המרכזיים.

אף על פי שבובר מעולם לא תמך במבקר הקולוניאליזם, לזכותו נזקפת תמיכה באופציה של מדינה פדרלית, אמונה על אוטונומיה תרבותית ליהודים ולפלסטינים כאחד – מדינה שבה הרוב לא יזכה לעולם בעמדה שתאפשר לו לנגוש במיעוט. על רקע זה קרא בבובר ליוזמות כלכליות משותפות ולהחזרת האדמות הערביות שנתפסו ב-1948 וחולקו באופן לא חוקי בשנות החמישים. הוא המשיך והזהיר את הציבור הישראלי מפני עתיד של עימותים אלימים עם הפלסטינים, אשר ברור, כי יבואו כתגובה על הפרת אמונם בעצם הבחירה – המבטאת אי-הכרה בהומניות של הערבים – שלא להנהיג ממשל עצמי משותף, חלוקה הוגנת של האדמות ומשפט צדק בשאלת זכויות הקניין.⁵ בעיני רוחו דימה בבובר (ואני מודה שלרגעים הצטרפתי אליו), כי אופני השיתוף האזרחיים והכלכליים יובילו באורח אורגני לצורת ממשל מבוססת על חיים משותפים בין יהודים וערבים. תהליך השלום, הוא חשב, יתחיל במישור התרבות והארגון של חיי היומיום, במשימת החיים המשותפים – "החיים בצוותא" – בלי כפייה מלמעלה. מבנה מדינתי כלשהו – צורת ממשל פדרלית מורכבת, ההולמת את מורכבותם של תנאי האזור – עשוי לצמוח מאליו מתוך ההדדיות שבחיים המשותפים הללו.

אם נחזור לאדוארד סעיד, נוכל לראות כי דמותו של משה מציעה תפיסה אחרת של דו-קיום, שונה מזו הגלומה בשיתופיות הבוברית. משה מְזַמֵן בדמות אחת מסורות נבדלות, יהודיות ולא-יהודיות. אם היהודי כבול ללא-יהודי, בבחינת תנאי של חיים יהודיים, אזי היהודי והלא-יהודי הם בלתי נפרדים: על היהודי, לפחות, אי-אפשר לחשוב בלי הלא-יהודי (איננו יודעים אם גם ההפך נכון). היות יהודי פירושו חיים ביחס ללא-יהודי, תוך סירוב זה או אחר להסתגרות הזהותית המוכרת. מבחינה זו סעיד קרוב אולי לעמדה האתית של עמנואל לוינס יותר מאשר לזו של בבובר. אחרי הכל, בהגותו של לוינס הסובייקט מכונן על-ידי האחר, וגם אם לפעמים הוא מתכוון לאחר ה"אינסופי" – ברור מדבריו שהאינסוף מתגלה לנו דרך הפנים, פניו של אדם אחר הנושאת תביעה אינסופית. האדם האחר נמצא "שם", הוא "לא אני", וזו "אחרות" קלה לזיהוי; אבל בהיבט האחר הזה גם מכונן אותי: אני נקרע מבפנים על-ידי התביעה האתית הזאת, שהיא "שם" ו"כאן" בעת ובעונה אחת, כתנאי מכונן של העצמי.

העמדה הזאת נבדלת מה"אני-אתה" של בבובר, המתעקש על זהויות נפרדות, נבדלות מבחינה תרבותית, שבכל זאת נרתמות לדו-שיח של המפעל

השיתופי. שכן העמדה הלוינסית מניחה יחס א-סימטרי בין הסובייקט לאחר; היא גם מניחה שהאחר הזה הוא אני – לא בבחינת מה שנטמע והיה ל"חלק" ממני, אלא בבחינת מה שאינו ניתן להטמעה, מה שמפריע להמשכיות שלי ומסכל כל אני אוטונומי, הנתפס במרחק כלשהו מאחר אוטונומי. העמדה הלוינסית מביסה את תפיסת הדו-שיח הפילוסופי של בובר, למרות ההדהוד השטחי ביניהן. הייתי רוצה להציע שה"הפרעה" הזאת אותה יוצר האחר, הדרך שבה האונטולוגיה של העצמי מתכוננת על בסיס התפרצות קודמת של האחר בלב-לבו של העצמי, מבליעה ביקורת על הסובייקט האוטונומי – ובה-בעת גם על נוסח הרב-תרבותיות, הרואה תרבויות כמחוזות אוטונומיים נרתמים לדו-שיח. להשקפתו של לוינס, הטרוגניות הקודמת להייתי מביאה לערעור צנטריפוגי של הסובייקט האוטונומי שאני מדמה להיות. היא גם מסבכת דרך קבע את שאלת המקום והגבולות: היכן "אני" מתחיל ונגמר, ולפי איזה פרמטרים נאתר את ה"אחר"? באורח מוזר, העמדה הזאת מתקשרת עם סעיד יותר מאשר עם בובר. הפוליטיקה של נישואי התערובת, המובלעת בדבריו של סעיד על משה, היא החלופה הרדיקלית מביניהן.

אצל לוינס ביקשתי לפיכך למצוא אמירה יהודית נחרצת בעניין המחויבות האתית לאחר, בהנחה שאצלו מחויבות כזאת לא תהיה קונטינגנטית אלא תנבע ישירות מכינונו של הסובייקט על-ידי האחרות ובתוכה. במונחים פילוסופיים, לוינס מתווה מעמד אתי שבו אנו מחויבים (ברוב המצבים) לשמור על חיי האחר, מתוקף האחרות שאנו פוגשים שם. ואולם, בבחינה קרובה יותר מתברר כי המעמד הזה, שלכאורה מחייב אותנו באופן אוניברסלי, מוגבל אצלו במונחים תרבותיים וגיאוגרפיים. המחויבות האתית כלפי פניו של האחר אינה כזו שאפשר להרגיש כלפי פניו של כל אחד ואחד.⁶ ואם כך הוא הדבר, אזי התביעה האתית אינה קודמת למושגי האוטונומיה התרבותית, אלא ממוסגרת ומוגבלת מראש באמצעות תפיסות מסוימות של תרבות, אתניות ודת. לגישה זו יש השלכות קונקרטיות על הבנת הדיבר "לא תרצח": בשביל לוינס, האיסור על האלימות מוגבל לאלה שפניהם מפנות אלי תביעה אתית – אבל ה"פנים" הללו מתבחנות מתוקף הרקע הדתי והתרבותי שלהן. ממילא נשאלת השאלה, אם יש מחויבות כלשהי לשמור על חיייהם של אלה שנראים כ"חסרי פנים", להשקפתו – ואולי, אם נדייק, אינם נראים כלל.

רתימת לוינס לפוליטיקה של השמאל תהיה, כמובן, קריאתו נגד נטייתו הציונית המוצהרת והתעלמות מסירובו להתייחס לפלסטינים כ"אחר" המציב תביעה אתית. ובכל זאת, העובדה שהפלסטינים נותרים חסרי פנים בשבילו (ואולי הם הפרדיגמה של חסר הפנים) יוצרת בעיה לא קטנה, מאחר שלוינס מספק לנו סיבות רבות כל כך לחפור בכתביו בחיפוש אחר מטמונים פוליטיים

שעניינם האיסור על ההרג. למשל: המסורת המשיחית, לגבי דידו של לוינס, יוצאת במפורש נגד הפוליטיקה של הנקמה, והקורא הסביר עשוי לשרשר מכך מתכון של פוליטיקה אל-לאומית ותפריט של מינימום אלימות. לוינס טוען כי אין כל צדק בהריגת אלה שהרגו בקרוביך, או באלה הקמים להורגך, מאחר שכל אלימות, גם כזו המבוצעת בשם הצדק, מייצרת סבל שלעולם לא יתפקד כצדק אחרון. סבל, גורס לוינס, אינו "סימן" לצדק ואף אינו אמצעי להנהגת צדק, ולכן אין להבין את סבלו של מאן־דהוא כדין צדק, או לגרום למישהו לסבול בהנחה שאין בכך אלא תוצאת לוואי בלתי נמנעת של מטרה צודקת. תהיה זו טעות לחשוב שקורבנות של אלימות עוללו בהכרח עוול כלשהו. הנחה זו של הטרגדיה היוונית מוזמת על־ידי תפיסת הסבל היהודית: פשעי ההיסטוריה לא תמיד מכים בצדיק; אכן, לפעמים הם פוגעים באשמים ובפושעים – אבל גם במקרים כאלה מדובר בקונטינגנטיות בלבד, מאחר שסדר הצדק וסדר הסבל, שהוא גם סדר ההיסטוריה, נבדלים מיסודם. כשפושעים סובלים ו"מוכים", אין יד אלוהים מאחורי ה"מכות" הללו. אירועים היסטוריים אינם אותות משמים המעבירים מסרים אלוהיים, ואף אינם התגלמות של צדק מוסרי הנחקק במהלך ההיסטוריה. אם נפגעת – אין להסיק מכך שנשפטת על עשיית עוול ושהפגיעה היא הוצאה לפועל של גזר הדין. "הלל ידע שההיסטוריה אינה שופטת" (DL, 41), שההיסטוריה אינה בוחנת כליות ולב. אירועים, מחושבים ככל שיהיו, הם "חסרי מחשבה" – ובמובן זה גם חסרי צדק.

מבחינת לוינס, המשיחיות נקשרת אפוא בהנחה שדין צדק אינו מתרחש בהיסטוריה, שסדר מוסרי אינו מתגלה ברצף אירועים כלשהו הנגלל במהלך ההיסטוריה, ושלא נוכל להתייחס לאירועים היסטוריים, נוראים או ברוכים, כהתגלמות או התגלמות של שיפוט מוסרי מסוג זה או אחר. ואולם, יש משפט אחד שלפניו נקרא אדם להתייזב, העוטה את צורת הזימון שאין עליו עוררין – זימון שאינו ממין האירועים המפורטים בדברי־הימים או בהיסטוריה. זימון זה בא ממודאליות זרה לזמן ההיסטורי וקודמת לו. אדם נקרא להיענות באופן מוסרי, והקריאה הזאת היא פעולתה האפקטיבית של המשיחיות על בני האדם. אם נתפוס משיחיות כאופן ציפיה, כהמתנה למשיח הכרוכה בציפיה לצדק – הרי ציפיה מעין זו אינה יכולה להתגשם בזמן ההיסטורי. אבל זו בדיוק הנקודה המבחינה את המשיחיות מהאמונה האסכטולוגית באחרית הימים, שכן אדם המצפה לבואו של יום הדין בגבולות הזמן – מחכה למה שלא יבוא לעולם. אם יש מובן כלשהו למשיחיות, הרי הוא עצם ההפרעה לזמן ההיסטורי מצד מה שבא מחוצה לו. ולטר בנימין החזיק כמדומני בהשקפה דומה, במיוחד בתיזות "על מושג ההיסטוריה"⁷.

בנקודה מסוימת (DL, 118) מציע לוינס פרשנות לפירוש רש"י. עניינו דיון בין חכמי התלמוד בשאלה כיצד נדע מיהו המשיח, ובסיכומו מכריז רב נחמן: "אי מן חייא הוא כגון אנא" [אם מן החיים הוא, כגון אני],⁸ כלומר, גם אני עשוי להיות המשיח. רש"י אינו ממחר להגיב להצעה זו, ונותן לשאלה להדהד. ואמנם יש כאן שאלה פתוחה – האם גם אני עשוי להיות המשיח? – שהרי ה"אני" במשפט זה בא יחד עם סימן שאלה; וזו שאלה חוזרת ונשנית, כי החזרה היא אופן הפעולה של ה"אינסופיות" הטבועה בתביעה האתית, במובנה הלוינסי. אם המשיח הוא צדיק ורע לו – אזי זה הוא הלוקח על עצמו את סבלות האחרים והוא המציב את השאלה: "אני?"

אף על פי שסבל היסטורי אינו צורה של צדק וסדר מוסרי המוטל על הסובלים, אף על פי שסבלנו אינו משקף דין צדק – סבלם של אחרים צר צורה לעצמותה של התביעה האתית המוטלת עלינו דרך קבע. לגבי דיודו של לוינס, אין מפלט מהאחריות הזאת. "אי-פריקת העול שמטיל סבלם של האחרים, היא שמגדירה את האני," מסיק לוינס ואז מוסיף וקובע: "כל אחד הוא המשיח. [...] האני הוא זה שהקדיש את עצמו לשאת במלוא האחריות על העולם" (DL, 120). המשיחיות היא לפיכך לא רק חוויה של ציפייה ושל סבל, אלא גם של פתיחות בלתי רצונית ואינסופית לדיבר האלוהי, ההופכת את האחריות בעד האחר להרחבה של העצמי. האחריות לאחר מכוננת את המבנה האקס-סטטי או החיצוני-פנימי של העצמי, את העובדה שאני נקרא אל מחוץ לעצמי ושהיחס לאחרות מגדיר אותי במהותי. כשאנחנו שואלים מי עשוי להיות המשיח ואז מציבים את השאלה "אני?", משתמע מכך שסבלם של אחרים עשוי בהחלט להיות אחריותנו-שלנו, ולא של אף אחד אחר. אנחנו שואלים, "האם נקראתי עליידי סבלו של מישהו, ואם כן – בידי מי?" לכן, מבחינת לוינס, המשיחיות פעילה כל אימת שמישהו שואל "אני?". ורגע כזה איננו היסטורי באופן חד-משמעי, כלומר, הוא אינו מגיע רק כמענה לסבל היסטורי כזה או אחר. התביעה חוצה את הזמן ההיסטורי ואינה ניתנת לרלטיביזציה מתוקף מקומה בהיסטוריה – זו לפחות מסקנתו הלוגית של הטיעון הלוינסי. וגם מסגרת הזמן הסינכרוני, במונחי לוינס, אינה מקום הופעתו של המשיח: לעולם לא נדע לבטח "מי" הוא המשיח, מאחר שה"מי" השאלתי הזה הוא אופן פעולתה של המשיחיות – נְאָמַר (dit) הנשנה עד אינסוף, בעודו צר את עצמותה של התביעה האתית. למעשה אין סיבה שיהיה זה אני, ואין סיבה שלא יהיה זה אני: האני הנענה לסבלם של אחרים הוא קונטינגנטיות, אפילו – אבל הוא המגדיר את היחס האתי.

מהפרספקטיבה המשיחית, כך נראה, היסטוריה ופוליטיקה כאחת נתפסות כשרירותיות ושרירות, בלתי מוצדקות, אפילו אבסורדיות, שהרי אם איננו

חשים את האבסורד שבהיסטוריה – משהו מהרגישות המשיחית שלנו הולך לאיבוד. בספר "חירות קשה" ברור כי לוינס מתייחס לרגישות המשיחית של קולקטיב מסוים, היהודים, שעל פי השקפתו חוו את האלימות השרירותית של אירועי ההיסטוריה. משום כך, הוא קובע, גורל היהודים דן אותם לפעול ליישובו של הפרטיקולרי עם האוניברסלי – וגורל זה אינו ממין השרירותיות המסוימת המאפיינת אירועים היסטוריים, אלא הכרח. אבל את הטענה הזאת, בדבר הגורל והפרספקטיבה האתית, החוצים את הזמן ההיסטורי, לוינס כמו שוכח כאשר עד מהרה הוא עובר לדון בישראל כמקום, עם ומדינה היסטוריים. מצד אחד, משימתם של היהודים היא גורל ולפיכך איננה מתבצעת ב"היסטוריה": מדובר בגורל נבחר ויחידאי, במשימה חוזרת ונשנית המגלה שוויון-נפש לאירועים היסטוריים פרטיקולריים; מצד שני, ה"גורל" הא-היסטורי הזה הוא שמבסס את טיעונו של לוינס להצדקת הציונות ההיסטורית.

האם הציונות היא תנועה היסטורית, מערך של אמונות ונוהגים – או שמא היא "גורל" א-היסטורי, החוזר ונשנה בהיסטוריה מתוקף הכרח כלשהו? אם היא היסטורית – אזי אין הצדקה מוסרית להיותה, שהרי ההיסטוריה נתפסת כרצף שרירותי של מקרים אשר אין להם דבר עם סדרי הצדק והמוסר; רק בהיותה א-היסטורית היא עשויה להיתפס כהכרח מוסרי, החוצה את הזמן ההיסטורי ונושא משמעות שמחוץ לאבסורד של ההיסטוריה. ובכל זאת הציונות הופכת בטיעונו של לוינס לגורל, המפעיל מידה מסוימת של הכרח בתחומי ההיסטוריה.

בדומה לכך, גם דבריו של לוינס על היחס האתי כדורש ביטול עצמי – כמו נשכחים בכתיבתו על הציונות, הנשענת על מושגי האוטונומיה והזהות. למשל, במאמר שכותרתו "מחשבה יהודית היום", הוא כותב: "הציונות והקמתה של מדינת ישראל משמעותם, בשביל המחשבה היהודית, חזרה אל האני בכל מובניו ושימת קץ לניכור שנמשך אלף שנים" (DL, 215). כאן כבר נדמה כי המשיחיות, אשר קודם הוגדרה כשוויון-נפש מסוים כלפי ההיסטורי, מוגדרת עכשיו כנקודת המוצא של הציונות ההיסטורית, תוך התפלגות מגישות – למשל אלה שמנתחת ג'קלין רוז⁹ – המפרידות באופן נחרץ בין המסורת המשיחית לבין הציונות, כתנועה המצדיקה את עצמה במונחים פוליטיים. לוינס כותב, למשל:

בשביל הישות הרוחנית "ישראל", שמאות בשנים תירצה את א-השתתפותה בהיסטוריה העולמית בטענת היותה מיעוט נרדף (לא כל עם זוכה לרחוץ בניקיון כפיו מנימוקי נרדפות) – מדינת ישראל מהווה הזדמנות ראשונה להיכנס להיסטוריה בהבאת צדק לעולם (DL, 215).

אבל מהו הצדק שמדינת ישראל אמורה להביא? ללוינס ברור כי הצדק הזה יהיה מתן צורה למופת האוניברסליזם המתגלם בפרטיקולריזם, כלומר – העם הזה, היהודים, הוא נִשָּׂא של אוניברסליזם לאורך מהלכו של הזמן. האוניברסליזם הזה, הצדק הזה, "נע לתוך" ההיסטוריה – ומכך משתמע שהוא בא מן הא-היסטורי, מיחס שעיקרו מוסר וצדק ומקורו בספירה הקדם-אונטולוגית.

מהו היחס האתי הזה? והאם לוינס סבור שהמשימה המסוימת של ישראל היא לפתח אותו ולשומר? חשוב לזכור שמושג האחריות של לוינס שונה מזה המוכר לנו. איננו לוקחים אחריות על מעשי האחר כאילו אנחנו-עצמנו עומדים מאחורי המעשים הללו. נהפוך הוא: אנחנו מאשרים אי-חירות מהותית שבלב-לבם של היחסים בינינו. אין ביכולתי להתנער מיחסי עם האחר, בלי קשר למה שהאחר עושה ובלי קשר למה שאעשה מרצוני החופשי. אחריות איננה עניין של טיפוח כישורי הרצון (כמו אצל הקאנטיאנים) – אלא עשיית שימוש בפגיעות בלתי רצונית, הפיכתה למשאב המאפשר לנו לפתח היענות לאחר. יהיו אשר יהיו מעשי האחר – האחר עודנו מי שמפנה כלפינו תביעה אתית, מי שיש לו "פנים" להם אני מחויבת להיענות, ומטעם זה נמנעת ממני הנקמה, בדיוק מתוקפו של היחס ההיענותי הזה לאחר שמעולם לא בחרתי.

יש, כמובן, מן העוול בהחזקתך אחראי מבחינה אתית למעשי אלה שמעולם לא בחרת בהם, אבל בכך בדיוק מפנה לוינס תשומת לב לאותם קווי אחריות, הקודמים לכל תנאי של בחירה אפשרית ותומכים בו. יש מצבים שבהם ההיענות ל"פני" האחר נדמית נוראה, בלתי אפשרית ממש, רגעים שבהם התשוקה לנקמה רצחנית מציפה אותנו באופן בלתי נשלט – אבל היחס הראשוני והבלתי רצוני הזה לאחר ידרוש כי נחדל הן מוולונטריזם והן מאותה תוקפנות יצרית הפורצת מתוך דחף השימור העצמי של האגו. ה"פנים" מטילות אז איסור גורף על כל תוקפנות יצרית כלפי הרוּדף. במאמר "אתיקה ורוח" לוינס כותב:

את הפנים אי-אפשר לחמוס; העיניים הללו – כה חסרות הגנה, האיבר החשוף ביותר בגוף האנושי – בכל זאת מציגות התנגדות מוחלטת לכל חזקה, התנגדות מוחלטת שפיתוי הרצח חקוק בה. האחר הוא הישות היחידה שמישהו עשוי להתפתות לרצוח. והפיתוי הזה לרצוח, ומנגד הידיעה שהרצח בלתי אפשרי, הם שקובעים את מראה הפנים. ברגע שרואים פנים שומעים "לא תרצח", וכששומעים "לא תרצח" שומעים גם "צדק חברתי" (DL, 22).

אם "הירדפות" בידי האחר הוראתה סך הפעולות המושתות עלינו באופן חד-צדדי בניגוד לרצוננו – מובנה מתחורר כפשוטו, כאשר לוינס מדבר על

הזוועות, ובסופו של דבר על רצח העם, שביצעו הנאצים. לוינס כתב שהאתי עיקרו "מעבך מנשיאת העוול לאחריות על הרודף, ובמובן זה, מסבל לכפרה בעד האחר." ¹⁰ אחריות היא לפיכך עניינו של הנרדף, והדילמה המרכזית היא אם מותר להרוג בתגובה לרדיפה. אפשר לומר כי זהו מקרה הגבול של האיסור להרוג, המצב שבגבולותיו עשויה הצדקת ההרג להיראות סבירה מתמיד. ב-1971 מהרהר לוינס במשמעותה של השואה להגותו על רדיפה ואחריות. אין ספק כי הוא מודע לסכנה הגדולה שבגזירת אחריות ממצב הנרדפות, מהלך המִשחק לידי אלה שעשויים להאשים את היהודים, וקורבנות אחרים של רצח העם הנאצי, בגורלם-שלהם. לוינס דוחה כמובן את ההשקפה הזאת מכל וכל, ובכל זאת מציב את הרדיפה כהזדמנות אתית מסוג מסוים, או לפחות כממד של אתיקה שאין לה תחליף. את הסבך הפרטיקולרי של רדיפה ואחריות הוא רואה כגרעינה של היהדות, אפילו כמהותו של "ישראל". ובאומרו "ישראל" הוא מצביע בעקביות אל שני המובנים של המלה: העם היהודי וארץ-ישראל. בהמשך אין הוא חושש לגעת בעוד נקודה שנויה במחלוקת:

המהות האולטימטיבית של ישראל כרוכה אולי בנטייתו המולדת להקרבה בלתי רצונית, בהיחשפותו לרדיפה. אל לנו להבין את הכפרה המיסטית שהוא עשוי להביא כמקבילה של אכילת לחם הקודש. היות נרדף, היות אשם בלי לבצע כל פשע, אין זה חטא קדמון אלא צדה האחר של אחריות אוניברסלית – אחריות לאחר – שהיא עתיקה מכל חטא. בלתי נראית היא אוניברסליות זו! צדה האחר של בחירה שמניח האני, עוד בטרם היתה בידו החירות לקחתה על עצמו. האחרים – עניינם לשקול אם ברצונם לנצלה לרעה. האני החופשי – עניינו לקבוע את גבולותיה של אחריות זו או לקחתה על עצמו במלואה. אולם זאת לא יוכל לעשות אלא בשם אותה אחריות קדמונה, בשם אותה יהדות (DL, 290).

הפסקה שלעיל מורכבת ובעייתית מסיבות רבות, אשר אחת מהן, ולא הפחות שבהן, היא הזיקה הישירה המותווית בה בין סבלם של היהודים בתקופת הנאציזם לבין הסבל של ישראל (המובן הן כארץ, הן כעם) בין 1948 ל-1971, שנת כתיבתו של הטקסט. זיהוי הגורל של ישראל עם גורל היהודים שנוי במחלוקת כשלעצמו, משום שהוא מוציא מן הכלל שתי מסורות אחרות של היהדות – הגלותית והלא-ציונית. באורח מודגש עוד יותר תהיה זו טעות לטעון שבשנים הנדונות מדינת ישראל רק סבלה מרדיפה, בהתחשב בגירוש הכפוי והמקיף של למעלה מ-700 אלף פלסטינים מבתיהם וכפריהם רק ב-1948, שלא לדבר על המלחמות הבלתי פוסקות ועל הכיבוש המתמשך ומחירו ומה שקרוי "סיכולים ממוקדים", שגבו את חייהם של אלפי פלסטינים בשנים שחלפו מאז. מוזר שלוינס מחלץ כאן את ה"רדיפה" מהופעותיה ההיסטוריות הקונקרטריות ומציב אותה כמהות האל-זמנית לכאורה של

היהדות. אחרי הכל, המערכה הנאצית לחיסול יהודי אירופה נתפסה בעיניו כאירוע היסטורי.

אם "רדיפה" היא מאפיין של "גורל" היהודים, ולפיכך היא ממד של קיום א־היסטורי חוזר ונשנה – אזי כל טיעון היסטורי הממקם את היהודים שלא בעמדת נרדפים, מוזם מיד על בסיס הגדרתי: יהודים לא יכולים להתאפיין כרודפים, שכן, על פי הגדרתם יהודים הם הנרדפים. הייחוס הזה של הנרדפות עצמה לישראל, כתו זהות הכרחי ומגדיר, כמו מאושש על־ידי המבנה הקדם־אונטולוגי של הסובייקט אותו העמיד לוינס. אם היהודים "נבחרים" משום שהם נשאים של מסר האוניברסליות, וה"אוניברסלי" הוא, לגבי דידו, חניכתו של הסובייקט באמצעות רדיפה ותביעה אתית – אזי היהודים הופכים למופת ומשל של רדיפה קדם־אונטולוגית וחדלים להיות קטגוריה היסטורית. אלא ש"היהודי" הוא קטגוריה של אונטולוגיה שכווננו ההיסטוריה והתרבות. וכך, כל עוד נשמר מעמדו ה"נבחר" של היהודי בעניינים של היענות אתית – נוצר בעבודתו של לוינס בלבול מוחלט בין הקדם־אונטולוגי לאונטולוגי: היהודי אינו משתייך לא לאונטולוגיה ולא להיסטוריה; הוא אינו מצייט לסדר של הזמן ההיסטורי – אבל הפטור הזה משמש את טענותיו של לוינס לגבי תפקידו ההיסטורי של ישראל, המוחזק ומתוחזק מבחינה היסטורית כנרדף הנצחי והבלעדי שלעולם לא יהיה רודף. על רקע זה אנחנו מתבקשים להתייחס אל המדינה ההיסטורית־פוליטית הזאת כאל ישות הסובלת מרדיפה אל־זמנית, ולא כמדינה עם היסטוריה מסוימת (הכוללת את רדיפת הפלסטינים), הווה מסוים (הכולל תוקפנות שהבריחה מבתיים בקיץ של 2006 כמיליון עקורים בלבנון), ומגוון עתידים אפשריים (העשויים לכלול ניסיון אמיץ לחרוג מהפוליטיקה של הנקמה ולהיחלץ ממעגל הקסמים האינסופי של צידוק עצמי ונרדפות, לקראת תפיסה חדשה של יחסים שאינם ממחזרים את הרדיפה כתנאי קיומי).

הבלבול בין שני התחומים צף אל פני השטח בהקשרים אחרים, שבהם טוען לוינס, בגזענות בוטה, כי יהדות ונצרות הן תנאים מוקדמים – תרבותיים ודתיים כאחד – לעצם ההתייחסות האתית, ומזהיר מפני "עלייתם של המוני העמים האסייתיים הרבים מני־ספור, ושאר עממים תת־מפותחים, המאיימים על האותנטיות שנמצאה־מחדש" של האוניברסליזם היהודי (DL, 216). אתיקה, הוא מזהיר, אינה יכולה להתבסס על "תרבויות אקזוטיות". מבחינה אתית, הוא ממשיך, אי־אפשר אמנם לעצום עין לרעב של האחרים, אבל "לנוכח העיניים החומדות של כל אותם שבטים נודדים המייחלים לתקווה ולחיים, אנחנו, היהודים והנוצרים, נדחקים לשולי ההיסטוריה, ועד מהרה לא יהיה עוד מי שיטרח להבחין בין קתולי לפרוטסטנטי או בין יהודי לנוצרי."

אפילו המרקסיזם, הוא אומר, שהאוניברסליזם שלו כרך פעם את הדתות הללו באחדות חדשה, "ימצא את אובדנו במרחבים העצומים של הציוויליזציות הזרות הללו ותהומות עברן העמוקות עד אין-חקר" (DL, 216). לוינס קורא לברית אחים בין נוצרים ויהודים כדי להילחם בעליית מה שאין לכנותו אלא ברבריות.

אבקש לחזור ולהדגיש שאפילו לוינס פוסח על שתי הסעיפים וגולש בין המובן הקדם-אונטולוגי של "רדיפה" – המזוהה עם התנגשות הקודמת לכל אונטולוגיה – לבין המובן האונטולוגי במלואו של "רדיפה", הבא להגדיר "מהות" של עם. בסוף הפסקה שציטטנו נמתחת הקבלה תחבירית בין "אחריות קדמונה" לבין "היהדות הזאת", ובנקודה זו כבר ברור שאותה אחריות קדמונה (ולפיכך גם קדם-אונטולוגית) היא מהותה של היהדות. כדי שתהיה תו מייחד של היהדות אין היא יכולה להיות תו מייחד של כל דת, ולוינס מבהיר זאת כשהוא מזהיר מפני מסורות דתיות שאינן מגלות כל יחס להיסטוריה הקדושה של אברהם, יצחק ויעקב (DL, 216) אף על פי שבמהלך שערורייתי זה העם היהודי (המזוהה, כאמור, עם ישראל) מצטייר באופן בלתי סביר כנרדף בלבד שלעולם אינו רודף – אפשר לקרוא את לוינס נגד עצמו ולהגיע למסקנה שונה. מלותיו של לוינס עצמן פוצעות את קוראיהן ומציבות אותם בדילמה אתית. למרות ההיגיון הפנימי של הטיעון הלווינסי, המניח מסורת דתית נתונה כתנאי מוקדם לאחריות אתית ומוציא מכללה מסורות "מסוכנות" אחרות – הגיוני שנתעקש על מפגש פנים-אל-פנים דווקא כאן, במקום שבו לוינס טוען כי אינו אפשרי. אף על פי שמלותיו פוצעות אותנו, ואולי בגלל שהן פוצעות אותנו, אנחנו מוחזקים כאחראים בערו, כל כמה שהיחס הזה כואב באי-הדדיותו.

הנרדפות, אומר לוינס, היא צדה האחר של האחריות לאחר. השניים קשורים מיסודם, והמקבילה האובייקטיבית של הזיקה הזאת היא הערכיות הכפולה של הפנים: "הפיתוי הזה לרצוח, ומנגד הידיעה שהרצח בלתי אפשרי, הם שקובעים את מראה הפנים." הנרדפות עשויה אמנם להוביל לתגובה רצחנית, אפילו לנקיטה של אלימות רצחנית נגד אלה שבשום אופן לא עמדו מאחורי העוולות עליהם מבקשים נקמה; ואולם, מבחינת לוינס, האדם שאני מתפתה לרצוח בנימוקי הגנה עצמית "מפנה אלי תביעה אתית, והוא זה שמונע ממני להפוך לרודף בתגובה." התביעה האתית בוקעת בדיוק מההאגשה הזאת של הפנים. הטענה שאחריות נובעת ממצב של נרדפות – יש בה תביעה גורפת הנוגדת את האינטואיציה שלנו, במיוחד אם איננו מקשרים את הנרדף עם הסיבות שהובילו לפעולה הפוגעת אותה ביצע הצד האחר. אבל הטענה לפיה קבוצת אנשים היסטורית כלשהי היא, על פי הגדרתה, תמיד נרדפת ולעולם לא רודפת – יש בה כבר לא רק בלבול בין אונטולוגיה לקדם-אונטולוגיה, אלא גם

מתן היתר לחוסר אחריות פושע ולהיגררות בלתי מרוסנת לתוקפנות חסרת גבולות בנימוקי "הגנה עצמית". ליהודים יש אמנם היסטוריה מורכבת, הכוללת את סבלות האנטישמיות, הפוגרומים ומחנות הריכוז, בהם נטבחו למעלה משישה מיליון בני-אדם. אבל ליהדות יש גם היסטוריות נוספות, של מסורות דתיות ותרבותיות קדם-ציוניות, שיחסן לאידיאל ולגורם הפוליטי "ישראל" שנוי ביותר. האמירה כי נרדפות היא מהותה של היהדות, וכי זו נגזרת ממצב קדם-אונטולוגי יחידאי המובן כאוניברסלי ומזוהה לכן כאמת חוצה זמנים – לא רק מתעלמת מהסוכנות הפועלת (agency) של היהדות ומהתוקפנות המבוצעת בשמה, אלא גם חוסמת כל אפשרות לניתוח תרבותי-היסטורי, מורכב וספציפי בהכרח.

אז מה קרה לפנים, לציווי המאניש שלהן, לדיבר הפוקד עלינו קשב לחיים הפגיעים של האחר, לתביעתו הגוררת את נישולי-שלי במערכת יחסים שתמיד מעמידה את האחר בראש? פתאום עומדת לפנינו לא פיגורה של פנים אלא של שבט חסר פנים, המאיים לבלוע לא רק את ה"אני" הזה – אלא איזה "אנחנו" קולקטיבי, שבניגוד לתפיסת המשיחיות מצא עצמו בעמדה היסטורית שבה הוא לבדו (או יחד עם שאר-בשרו הנוצרי) נושא את רוח האוניברסליות. אין כאן לא אסלאם ולא ערבים שאפשר לנקוב בשמם – רק איזו אסייתיות מעורפלת, חסרת פנים, משהו המאיים לבלוע את העם שנבחר לשאת בעול האוניברסליות, ובכך מאיים גם על האוניברסליות עצמה. שום ציווי לא יכול לבקוע מפניו של האחר הזה, משום שהאחר הזה, חסר הפנים, מאיים לחתור תחת עצם קיומה של המסורת המנביעה את הפנים, תחת המורשת של הציווי הזה עצמו.

כאן נחשפת לעינינו היומרה האשכנזית שמאחורי המעמד האתי הלוניסי, והשורה האחרונה שאפשר לקרוא בין השורות הללו היא טיעון ישיר בזכות השלטון של הרוב היהודי בארץ-ישראל. פחד ההיבלעות אינו שונה מזה שמשמיעים ישראלים חרדים מהשלכות אפשריות של חלוקת הכוח מחדש או של החיים בצוותא, חרדה המסלקת באחת מן האופק כל תפיסה של הציונות כפילוסופיה של דו-קיום. לוינס מפליג ללא סייג בדבריו על "הגורל יוצא הדופן" של היהדות, ויוצא נגד האסלאם בתפיסתו כדת שנוסדה והושלטה מלמעלה על-ידי מנהיג כריזמטי, שפילס את דרכו בתמיכת עמים חסרי דעת. אבל כדי לטעון את הטענה הזאת, בדבר הליקוי שביסוד האסלאם, לוינס שוכח שגם היהדות נוסדה על-ידי מנהיג – ושמנהיג זה אינו אחר מאשר משה, המצרי.

לשכחה אחרונה זו יש השלכות הרות-גורל, ולכן חשוב להעמיד מולה לא רק את פרויד (שלא לקה בה) אלא גם את סעיד, הזוכר כי אם היהדות נושאת

משמעות כלשהי – הרי זה בזכות היותה מסובכת מן היסוד במה שאינו יהודי. השבטים הרעבים מהם פוחד לוינס, המאיימים לעלות ולהרוס את היסוד היהודו-נוצרי של אידיאת הציוויליזציה הלוינסית, הם, בעיני סעיד, אותם עמים נזקקים, אותם מנושלים ופליטים, שהיהדות הגלותית מקפידה לשמור על סולידריות אתית עימם. באורח פרדוקסלי, סעיד הוא ההופך ברגע זה למייסד הלא-אירופאי של היהדות, או לפחות קורא להחזרת היהדות אל יחסה המכונן כלפי הלא-יהודים. זכרו את דברי סעיד על "התודעה הגלותית, הנוודת" של החיים היהודיים, הקושרת אותם, "בעידן זה של תנועות אוכלוסין אדירות," עם שאר "פליטים, גולים ומהגרים" (עמ' 50). מפני "שבטים" אלה מבקש לוינס להגן על היהדות – אבל, לדעת סעיד, אלה האוכלוסיות שמפנות אלינו את התביעה האתית והפוליטית; היהודים, כמי שסבלו מרדיפות ומעקרה לאורך ההיסטוריה, נדרשים להיענות לה ככל יכולתם. להיענות הזאת, כמדומה, מתכוון לוינס בדבריו על האתיקה – ואם שבטים אלה מוחזקים כ"חסרי פנים", אזי שום היענות אינה אפשרית או מחייבת.

היענות מחייבת זו דורשת, עם זאת, להבין את סעיד כמי שקורא לעתיד פוליטי שונה מזה הנמשך מדברי לוינס. בעתיד זה האחר לא סתם מרוכז מעבר לגבול (שבעצמו נקבע ונשמר באלימות), ואין בנמצא גדר הפרדה שכמו מבטלת את התביעה האתית להיענות לסבלו של האחר. כיצד עלינו לחשוב על אחריות חוצה גבולות שכזו, כאשר הגבול – כל מטרתו להבחין בין אוכלוסיות, למנוע מהן להתערבב זו בזו ולהפוך אוכלוסיה שלמה (שחיה על כשני דולר ליום בממוצע) לחסרת פנים?

בובר, למשל, לא היה מעלה את גדר ההפרדה בדמיונותיו הגרועים ביותר, גם אם ידע שתמיד ימצאו מתנגדים לאידיאל "החיים בצוותא". אבל היום – כש"החיים בנפרד" נאכפים בידי גבולות וגדרות ומשטור אלים, כשהפנים אינן נראות עוד, פשוטו כמשמעו, בכלי התקשורת המסרבים להראותן, כשאפילו עיתון כמו "הארץ" לוקח חלק במגביות לעזרת עניי ישראל ומתעלם מאלה המוחזקים בתנאי רעב בתחום המושב הנצור של רצועת עזה – כיצד עלינו לחשוב היום את המחויבות לאחר? היה, כמובן, היגיון כלשהו באמונתו של בובר בברית פוליטית חדשה שתצמח מחוץ למסד, מתוך אורחות היומיום של החיים והעבודה בצוותא, ותהווה מסד לשיתופי-פעולה שיביאו פתרון לא-אלים וצודק לסכסוך המתמשך באזור. קהילות כאלה – מוסדות חינוך מעורבים, הפקות תיאטרון דו-לשוניות, תנועות התנגדות משותפות – עדיין חיוניות ביותר, אבל הבעיה הבערת נעוצה באותו הסתר פנים שהיה לנורמה בכלי התקשורת המרכזיים. אם ההשתייכות ללאום "ישראל" היא תנאי מוקדם לערכות אתית – אזי אין כל ערכות אתית לאלה שמחוץ לגדרותיה של מדינת

הלאום, ומכאן גם אין אחר ואין יחס אחי. על רקע זה ייתכן שסעיף מכון לברית אתית ופוליטית, שתושג אולי בדרכים של חיים לצד הלאומיות המיידית, לצד הזהות האישית, חיים השוברים את המִקְפּוּזוּת של האתוס הלאומי. הייתי מוסיפה שמהלך כזה ייתכן רק במבנה פוליטי הדוחה כל אפליה על בסיס אתני או דתי, פותח את רעיון הגבול לחשיבה היסטורית ביקורתית, ומפסיק באחת את נוהגי ההדרה וההטרדה האלימים.

לאן יוליכו פריקת הלאומיות, ההסתלקות מתביעותיה, שחרור המחשבה והרגש מצבת אחיזתה? האם יהיה זה קרוב לתוכנה של הבן־דוד אדוארד, שראה בתודעה הגלותית מרכיב חיוני לכינונו של מבנה פוליטי חדש, שבו הזהות לא תשוב עוד ותתקפל על עצמה אלא תושלך החוצה אל רשת יחסים מורכבת, שאינה מטשטשת הבדלים במסגרות הקיבעון הזהותי? לא מדובר כאן בהבנה האלמנטרית שה"אני" תלוי להגדרתו ב"אתה" שאינו אני, אלא בהכרה שעצם יכולתי ליצור קשר ולאהוב מחייבת ויתור מתמשך על ה"אני" הזה; וזוהי, לעניות דעתי, מחשבה רדיקלית יותר מתפיסת ה"אני-אתה" של בובר, מחשבה היאה לגלותיות הלוינסית ומתגלמת באופן המעניין ביותר בעבודתו של אדוארד סעיד.

באורח מפתיע, עלינו להביא בחשבון את מי שבסופו של דבר נצליח אולי לאהוב, לפני שנוכל לצאת לדרך המובילה אל מחוץ להישג ידה של הלאומיות. לגמרי במקרה נתקלתי בזמן האחרון בשני קטעי טקסט – האחד של חנה ארנדט, השני של מחמוד דרוויש – שכמו משוחחים ביניהם, ואני מציגה אותם כאן כשיחה אפשרית. ארנדט, כזכור, ספגה ביקורת קשה מצד גרשם שלום לאחר פרסום ספרה "אייכמן בירושלים". בעקבות דבריה של ארנדט על החזיונות המופרכים של המדיניות היהודית בת־הזמן כינה אותה שלום חסרת לב,¹¹ וב־1963 אף כתב לה מירושלים: "במסורת היהודית קיים מושג, שקשה להגדירו ואף על פי כן הוא ממשי למדי – אהבת ישראל, שאינני מוצא שמץ ממנה אצלך, חנה יקרה, כאצל משכילים כה רבים שמוצאם מן השמאל הגרמני."¹² בתשובתה חולקת ארנדט קודם כל על שיוכה לחוגי השמאל הגרמני (אכן, ארנדט לא היתה מרקסיסטית), ומוסיפה דברים מעניינים על ההאשמה כי אין בה אהבת ישראל:

יש צדק בדברייך: שום "אהבה" מן הסוג הזה אינה מניעה אותי, ומשתי סיבות: מעולם בימי חיי לא "אהבתי" עם או קולקטיב – לא את העם הגרמני, לא את העם הצרפתי, לא את העם האמריקאי, לא את מעמד הפועלים או כל דבר מן הסוג הזה. אני אכן אוהבת "רק" את חברי, וסוג האהבה היחיד שאני מכירה ומאמינה בו הוא אהבת בני־אדם. שנית, "אהבת יהודים" זו נראית בעיני חשודה למדי, משום שאני־עצמי יהודייה. אינני יכולה לאהוב את עצמי או כל דבר שהוא חלק בלתי נפרד ממני־עצמי. כדי להבהיר זאת הרשה לי לספר לך על שיחה

שהיתה לי בישראל עם אישיות פוליטית בכירה, שהגנה על אי-ההפרדה – ההרסנית לדעתי – בין דת למדינה בישראל. אותה אישיות אמרה כדברים האלה: "עלייך להבין שבתור סוציאליסט מובן שאינני מאמין באלוהים; אני מאמין בעם היהודי." חשבתי שזו הצהרה מדהימה, ובהיותי המומה מדי לא השבתי דבר באותו רגע. אך הייתי יכולה לענות כך: גדולתו של העם הזה בעבר היתה בכך שהאמין באלוהים, והאמין בו בצורה כזאת, שאמונתו ואהבתו כלפיו היו גדולות מכל פחד. ועתה מאמין עם זה בעצמו בלבד? איזו טובה יכולה לצמוח מכך? ובכן, במובן זה אינני "אוהבת" את היהודים, וגם אינני "מאמינה" בהם; לעומת זאת, אני שייכת להם מעבר לכל מחלוקת או דיון.¹³

בספרו של מחמוד דרוויש 'זכר לשכחה', העוסק בהפצצת ביירות ב-1982, מתואר המספר עם אהובתו היהודייה בעבר החיפאי שלו.¹⁴ הם עושים אהבה והוא מתנמנם, עד שהוא נזכר כי עליו להתייצב במשטרת ישראל כדי להימנע ממאסר או מגירוש:

האם המשטרה מכירה את הכתובת של הבית הזה?
אני לא חושבת, אבל השב"כ מכיר אותה. האם אתה שונא יהודים?
אני אוהב אותך כעת.
זו אינה תשובה ברורה.

גם השאלה אינה ברורה, כאילו הייתי שואל אותך: האם את אוהבת ערבים?
זו אינה שאלה.

מדוע היתה שאלתך שאלה?
מפני שיש לנו תסביך, ואנו זקוקים לתשובה יותר משאתם זקוקים לה.
את טיפשה?

קצת, אבל לא ענית לי אם אתה אוהב יהודים או שונא אותם.
אני לא יודע, וגם לא רוצה לדעת. אבל אני יודע שאני אוהב את המחזות של אוריפידס ושל שייקספיר, ואני אוהב דגים מטוגנים, ואת הסתיו, ואת התקופה הכחולה של פיקאסו, ואני אוהב יין, ואת הערפול בשירה בשלה. אבל היהודים אינם שאלה של אהבה או שנאה.

אתה טיפש?

קצת.

אתה אוהב קפה?

אני אוהב קפה, ואני אוהב את ריח הקפה.

היא קמה, עירומה אף ממני, וחשתי בכאביו של מי שאיבר נתלש ממנו.

אחר כך הנימה משתנה, ושוב משתנה. האהובה שואלת: "ואתה, על מה אתה חולם?" והוא משיב, "שאני מפסיק לאהוב אותך." היא שואלת, "אתה אוהב אותי?" והוא עונה, "לא, לא אוהב אותך. האם ידעת ששרה אמך גירשה את הגר אמי אל המדבר?" היא משיבה, "לא אשמתי... האם בגלל זה אינך אוהב

אותי?" והוא עונה, "לא, לא אוהב אותך. האם ידעת ששרה אמך גירשה את הגר אמי אל המדבר?" היא משיבה, "לא אשמתי... האם בגלל זה אינך אוהב אותי?" והוא עונה, "לא אשמתיך, ולכן אינני אוהב או לא אוהב אותך." השורה האחרונה היא כמובן פרדוקסלית. היא מבטאת קרבה וסלידה בו-זמנית, רגש לא פתור, כאילו לא בתודעה אחת מדובר. ייתכן שזו הפתולוגיה הרגשית של זיווג בלתי אפשרי, אך הכרחי, ההיגיון המוזר של מי שרוצה ללכת ומתעקש להישאר. דו-לאומיות איננה אהבה, אבל אולי יש בה חיבור הכרחי ובלתי אפשרי שמגחך על שאלות של זהות; אולי יש בה רב-ערכיות הבוקעת משבירת המרכזיות של האתוס הלאומי, המהווה בסיס לתביעה אתית מתמדת. אי-השקט שברב-ערכיות הזאת הוא מורשת הגלותיות המבקשת מבנה פוליטי חדש, משימה בלתי אפשרית אך נחוצה מאין כמוה.¹⁵

תירגמה מאנגלית וערכה דפנה רו

- 1 אדוארד סעיד, "פרויד והלא-אירופאי", תרגמה מאנגלית יעל סלע, תל-אביב: רסלינג, 2005.
- 2 הציטוט מהתרגום העברי של סעיד מובא כאן בכמה שינויים [הערת המתרגמת].
- 3 Hannah Arendt, *The Jew as Pariah: Jewish Identity and Politics in the Modern Age*, New York: Grove Press, 1978.
- למותר לציין כי ספר זה של ארנדט לא ראה אור בישראל. אפילו פרסומו המאוחר של הספר היחיד פרי עטה שתורגם לעברית, "אייכמן בירושלים: דו"ח על הבנאליות של הרוע" (בבל, 2000), חולל מהומה זוטא – רפלקס מותנה של נידויה המתמשך בחוגי תרבות בישראל, עקבות המחלוקת והזעם שעוררו אבחנותיה בעניין משפט אייכמן. המולה נגזרת ליוותה את סרטו של איל סיוון על משפט אייכמן, "הספציאליסט" (1999), שנשען על רעיונותיה של ארנדט. ראו גם עדית זרטל ומשה צוקרמן (עורכים), "חנה ארנדט: חצי מאה של פולמוס", תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 2004 [הערת המתרגמת].
- 4 Hannah Arendt, *On Revolution*, New York: Viking Press, 1963.
- 5 מרטין בובר, "נתיבות באוטופיה": עם עובד, 1983.
- 6 Emmanuel Lévinas, *Difficile liberté: présences du judaïsme*, Paris: Albin Michel, 1976 DL, [להלן]
- 7 ולטר בנימין, "על מושג ההיסטוריה", בתוך "מבחר כתבים ב': הרהורים", בעריכת יורגן ניראד, תרגם מגרמנית: דוד זינגר, תל-אביב: הקיבוץ המאוחד, 1996, עמ' 310-318.
- 8 סנהדרין צח ב
- 9 Jacqueline Rose, *The Question of Zion*, Princeton UP, 2005
- 10 Emmanuel Lévinas, *Autrement qu'être, ou au-delà de l'essence*, Paris: LGF, 1974, p.176
- 11 בדומה לביקורת שהוטחה לימים בפרימו לוי, שזיכרונותיו מאשוויוץ זכו להשפעה אדירה ב-קרב אינטלקטואלים אמריקאים, כאשר משך ידיו מהציונות אחרי ההתקפה על ביירות ב-1982. בשנה זו, ערב נסיעה לטקס זיכרון באשוויוץ, חתמו פרימו לוי וניצולים אחרים על עצומה שהתפרסמה ביומן האיטלקי La Repubblica, עצומה שקראה להכרה בזכויותיהם של כל עמי האזור. להשקפתו, ב-1982 הפכו המפציצים הישראלים מלוחמי חירות למרכאים חרשים, המנשלים מיעוט אחר מחירויותיו. פרימו לוי כתב: "כל אחד הוא היהודי של משהו אחר, והיום הפלסטינים הם היהודים של הישראלים." כמי ששרד את רצח העם מידי

הנאצים, הוסיף לוי, אין הוא יכול לקבל את מעשיה של מדינת ישראל היום מבחינה מוסרית
 Carole Angier, *The Double Bond: Primo Levi, Biography*, New York: Viking Press,] 2002, p. 688].
 אחרי סברה ושחילה קרא לוי להתפטרותם של שרון ובגין. היו כמובן מי
 שהפצירו בו לשתוק בטענה שבטעות מלחמה עלולה ביקורת גלויה כשלו רק לשחק לידם
 של אויבי ישראל – אבל הוא ניצב איתן בעמדתו וב-1984, שלוש שנים לפני מותו, אף קרא
 לישראל לסגת מכל השטחים הכבושים.

12 גרשם שלום, 'מכתב לחנה ארנדט', "דברים בגו", עם עובד, 1982, עמ' 92.

13 התרגום לעברית של המכתב לקוח מתוך עדית זרטל, "האומה והמוות: היסטוריה, זיכרון,
 פוליטיקה", דביר, 2002, עמ' 207-208.

14 מחמוד דרוויש, "זכר לשכחה, הזמן: ביירות; המקום: אוגוסט", תרגם מערבית סלמאן
 מצאלחה, שוקן, 1989, עמ' 104-106.

15 "הנוסטלגיה שלי היא מאבק על הווה הדבק בעתיד" – אלה הדברים ששם מחמוד דרוויש ב-
 פיו של אדוארד סעייד בהספד שכתב לו, אשר גם הוא בנוי כשיחה: "הוא אומר, 'אם אמות
 לפניך, אשאיר את המשימה הבלתי אפשרית הזאת בידך'. אני שואל, 'האם היא רחוקה
 מהשלמתה?' הוא עונה, 'כמרחק שנות דור'. אני אומר, 'זאם אמות לפניך?' הוא עונה, 'אנחם
 את הרי הגליל ואת תורב: יופי אינו אלא השגת תואם. אבל אל תשכח שאם אמות לפניך,
 אשאיר את המשימה הבלתי אפשרית הזאת בידך!' בלתי אפשרית – אין ספק, מעשית – לא
 בטוח, אבל נחוצה כל כך, ובדיוק משום כך עלינו לשוב ולחיות את השערווייה הבלתי
 אפשרית הזאת, להאיר את האילוצים המתנים את דיבורנו ואת מחשבתנו, כדי שייפתח פתח
 לעתיד. Mahmoud Darwish, "Counterpoint: Homage to Edward Said", *Le Monde*
diplomatique (January 2005)

ת.ס. אליוט

שיר האהבה של ג'. אלפרד פּרוּפּרוּק

S'io credesse che mia riposta fosse
 A persona che mai tornasse al mondo,
 Questa fiamma staria senza piu scosse.
 Ma per cio che giammai di questo fondo
 Non torno viva alcun, s'iodo il vero,
 Senza tema d'infamia ti rispondo.

(אילו חשבתי שתשובתי מופנית
 למישהו שיחזור פעם לעולם
 כי אז לא היתה הלהבה הזאת רוטטת עוד;
 אך מאחר שאיש, אם אמת שמעתי
 לא חזר חי מן המעמקים האלה,
 הריני עונה לך בלא חשש ביזיון)

דנטה, "טור התופת" כ"ז, 61-66.

בואי גלף, אני ואת, בשנים,
 כשהערב שרוע על השמים
 כחולה מאלחש על השלחן;
 בואי גלף ברחובות חצי-נטושים,
 מפלטים מלחשים
 של לילות-נדודים באכסניות עלובות
 ומסעדות של נסרת וקלפות של צדפות;
 רחובות משתלשלים כטעון מיגע
 האורב ותוקע
 אותך בסבך קושיה מוחצת...
 הו אל תשאלי: 'מה זה אומר?'
 בואי גלף לבקר.

הסלון הומה נשים כלו,
 דנות במיכלאנג'לו.

הַעֲרָפֶל הַצָּהָב הַמְחַכֵּךְ אֶת גְּבוּ בְשֵׁמֹשׁוֹת,
הַעֲשֵׂן הַצָּהָב הַמְחַכֵּךְ אֶת לֹעֵז בְּשֵׁמֹשׁוֹת,
לְקַלֵּק בְּלִשׁוֹנוֹ אֶת פְּנוֹת הָעָרֵב,
הַשְׁתַּהֵּה עַל בֵּיבִים וְעַל שְׁלוּלִיּוֹת,
נָתַן לְפִיחַ לְפֹזֵל עַל גְּבוּ מִתּוֹךְ אַרְבוֹת,
הִחְלִיק עַל-פְּנֵי הַמְרַפֵּסֶת וּלְפֶתַע נָתַר
וּלְמֶרְאָה לֵיל אוֹקְטוֹבֵר הַרְף הַתְּפַרְבֵּל
סָבִיב הַבַּיִת וְנִרְדָּם לְאַלְתֵּר.

וְאָכֵן עוֹד תְּבוּא הָעֵת
לְעֵשֶׂן הַצָּהָב שֵׁיחֲלִיק בְּרָחוֹב וַיְגַלֵּשׁ,
מְחַכֵּךְ אֶת גְּבוּ בְשֵׁמֹשׁוֹת;
עוֹד תְּבוּא הָעֵת, עוֹד תְּבוּא הָעֵת
לְהַכִּין פְּנִים לְפָגֶשׁ פְּנִים שְׁתַּפְּגֵשׁ;
תְּבוּא הָעֵת הַבּוֹרְאֵת וְרוֹצֶחֶת,
עֵת לְכָל מַפְעֵלוֹת וַיְמִים שֶׁל יָדַיִם
הַמְרִימוֹת וְשׁוֹמְטוֹת קוֹשִׁיָּה עַל צִלְחַת;
עֵת לָךְ וְעֵת לִי,
וְעֵת עוֹד לְאֶלֶף אֵי-הַחֲלָטוֹת,
לְאֶלֶף נְסִיקוֹת וְאֶלֶף מַחִיקוֹת,
לְפָנַי שֶׁנֶּשֶׁב לְתֵה עִם קְלִי.

הַסְּלוֹן הוֹמָה נְשִׁים כָּלוּ,
דְּנוֹת בְּמִיכָל־אֲנָג'לוּ.

וְאָכֵן עוֹד תְּבוּא הָעֵת
לְתֵהוֹת: 'אֵיךְ אֵעִז?' 'אֵיךְ אֶפְשֵׁר?'
עֵת לְפָנוֹת וְלִרְדַת יִשְׂרָאֵל
עִם קְרַחַת קִטְנָה בְּאֶמְצַע הַשְּׁעָר -
(הֵם יֹאמְרוּ: 'אֵיךְ הִקְרִיחַ הָאִישׁ!')
ז'קֵט-בְּקָר, צִנְאוֹרֹן מְכַפְתֵּר וְאִדִּישׁ,
עֲנִיבָה צְנוּעָה עִם סָפָה לְהַדְגִּישׁ -
(הֵם יֹאמְרוּ: 'אֵיךְ רָזָה בְּרַגְלִים הָאִישׁ!')
אֵיךְ אֵעִז

את היקום לערער?
יש עת ברגע
להחלטות ומחיקות שהרגע יפר.

כי את כלם ידעתי כבר, ידעתי את כלם –
ידעתי שעוה בקר, צהרים וערב בלי די,
בכפיות קפה מדדתי את חיי;
ידעתי כליל קולות גוועים אוכד קולם
בתוף המוסיקה מתדר אחר.
ואיך אתימר?

ידעתי גם את העינים, את כלן –
עינים נועצות אותך באמר מנסח,
וכשנפחתי ואני בקצה סכה תקוע,
נעוץ ומקרצע על הקיר,
איך אתחיל
את כל בדלי ימי לרקק לרוח?
ואיך זה אתימר?

ידעתי גם את הזרועות, את כל-כלן –
זרועות עונדות צמידים ולבנות ועירמות
(אבל באור מפלמות דק שערות חומות!)
האם בגלל הבשם הפושה
אני סוטה מן הנושא?
זרועות כורכות סודר, או מונחות על השלחן.
אם כן, האתימר?
ואיך אתחיל?

האם אמר שבין-ערבים ברחובות צרים
הלכתי וצפיתי בעשן המתאבד
ממקטרות של אנשים רוכנים בדרך מחלונות...?

לו רק הייתי זוג טפרים מדבללים
מתרוצצים בתחתיות גם דמום.

. . . . .

... וְדַמְדוּמִים וְעָרַב נָם שְׁלוֹ כָּל כֶּךָ !
 יַד אַרְכָּה לוֹטְפֶת – וְהִנֵּה
 לִשׁוֹן ... עֵינָךְ ... אוֹ שִׁמָּא מִתְחַלֶּה ;
 שְׂרוּע פֹּה עַל הַמְרַצֶּפֶת, לְצַדִּי וּלְצַדְךָ .
 הָאֵם אַחֲרֵי הַתָּה וְהַכְּרִיכִים
 יִהְיֶה לִּי כַח לְשׁוּנֵי הָעֵרְכִין ?
 אַךְ אִם גַּם צִמְתִּי, הַתְּפִלְלִיתִי וְסַפְדִּיתִי,
 אִם גַּם רְאִיתִי אֶת רֵאשִׁי (עַם קִצַּת קַרְחַת)
 מוּבָא לְחֶדְרְךָ עַל צִלְחַת,
 אֵינִי נִבְיָא – זֶה לֹא עֵגֶן גְּדוֹל ;
 רְאִיתִי אֶת רִגְעַ גְּדֻלְתִּי דוֹעֵף,
 שְׂרַת נִצְחֵי רְאִיתִי מִחֲזִיק בְּמַעֲלֵי וּמַגְנִחֵךְ,
 וּבְקִצּוֹר, פְּחָדִיתִי .

וְאַחֲרֵי כִּכְלוֹת הַכֹּל, הָאֵם הִיָּה כְּדָאִי,
 אַחֲרֵי הַתָּה וְאַחֲרֵי הַמְרַמְלָדָה,
 בֵּין חֲרִסִּינוֹת, בֵּין דְּבוּרִים עֲלִיךָ וְעָלִי,
 כִּכְלוֹת הַכֹּל, הָאֵם הִיָּה כְּדָאִי
 לְחַתְּךָ אֶת הָעֵגֶן וּלְחַיֶּךָ,
 לְמַעַף אֶת הָעוֹלָם לְכֻלָּל כְּדוּר
 וּלְגִלְגָּל אוֹתוֹ לְקִרְאָת קוּשִׁיָּה מוֹחֲצָת,
 לֹמֵר : 'אֲנִי הוּא לְזָרוּס, חוֹזֵר מִבְּטָן שְׂאוּל,
 חוֹזֵר לֹמֵר לְכֶם הַכֹּל, אִמֵּר לְכֶם הַכֹּל ' –
 אִם מִיִּשְׁהִי, רֵאשִׁיָּה שִׁעוֹן עַל כַּר לְאָה,
 הִיָּתָה אוֹמְרַת : 'לֹא הַתְּכַנְנִיתִי כָּלֵל לְזֶה,
 לְגַמְרִי לֹא לְזֶה' .

וְאַחֲרֵי כִּכְלוֹת הַכֹּל, הָאֵם הִיָּה כְּדָאִי,
 הָאֵם הִיָּה כְּדָאִי,
 אַחֲרֵי שְׂקִיעוֹת-חַמָּה, חֲצֵרוֹת-כְּנִיסָה וּרְחוּבוֹת זְרוּיִי-נְסֻרַת,
 אַחֲרֵי כָּל הַנוֹכְלוֹת, סְפִלֵי הַתָּה, אִמְרַת שְׂמֵלָה נִגְרַרַת –
 זֹאת אוֹ אַחֲרַת ? –
 לֹמֵר לְמָה שֶׁהַתְּכַנְנִיתִי לֹא נִתֵּן !
 אַךְ כְּמוֹ פִּנְס-הַקֶּסֶם הַזּוֹרֵק דְּגַמִּים שֶׁל עֲצָבִים עַל הָאֶקְרָן :

האם הִיָּה כְּדָאִי
אִם מִישָׁהִי, סוּמְכֶת כֶּר אוּ מְסִירָה סוּדָר,
וּמְבִטָּה אֶל הַחֲלוֹן, הִיָּתָה אוֹמְרָת:
'לְגַמְרִי לֹא לָזָה,
לָזָה לֹא הִתְכַּוְּנִיתִי כָּל עֶקֶר.'

. . . . .

לֹא ! אֵינֶנִּי הַמְּלֵט, גַּם לֹא אָמור לְהִיּוֹת:
אֲנִי גְבִיר בֶּן־לְוִיָּה, אֶחָד מִסְּפִיק
לְגֹרֶשׁ מִסַּע־מַלְכוּת, לְפִתּוּחַ סַּצְנָה,
לְהִיּוֹת יוֹעֵץ; כְּלִי נֹחַ בְּלִי סֶפֶק,
יָרֵא־כְּבוֹד, שֶׁשׁ לְהוֹעִיל,
זְהִיר, קִפְדָּן וְעַרְמוּמִי;
נוֹטֵף אִמְרוֹת־כְּנָף, אֶף קִצַּת קֶהָה;
וּלְעֵתִים גַּם מְגַחֵף כְּמַעַט -
וּלְעֵתִים כְּמַעַט גַּם הַשׁוֹטָה.

אֲנִי זֶקֶן... אֲנִי זֶקֶן...
אֶפְשִׁיל אֶת שִׁבְל מְכַנְסִי, אִם בֶּן.

הַאֶפְסֵק אֶת שְׁעָרַי? אֶעֱזוּ לְנֶגֶם מִשְׁמֵשׁ?
בְּמַכְנָסֵי־פִלְגָל לְבֶן הַחוּצָה אֲדוֹשְׁדֵשׁ.
שְׁמַעְתִּי שִׁיר סִירוֹנִיּוֹת, קוֹלֵן הַמְּלַחֵשׁ.

אֵינִי חוֹשֵׁב שֶׁהֵן יִשְׁרׁוּ לִי.

רְאִיתִי בְּרַכְבָּן עַל הַגְּלִים אֶל תוֹף הַיָּם
סוֹרְקוֹת שְׁעַר גְּלִים לְבֶן נֶשֶׁב אַחֹר
כְּשֶׁהֲרוּחוֹת נוֹשְׁבוֹת בָּיָם לְבֶן־שְׁחׁור.

שְׁהִינוּ בְּחֻדְרֵי הַיָּם עִם בְּנוֹת־הַיָּם
עוֹנְדוֹת כְּלִילַת אֲצוֹת חוּמָה וְזִהְרָה
עַד שְׁקוֹלוֹת־אֲנוּשׁ יַעִירוּנוּ, וְנִטְבַּע.

תרגם שמעון זנדבנק

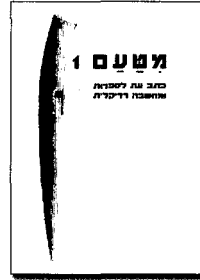
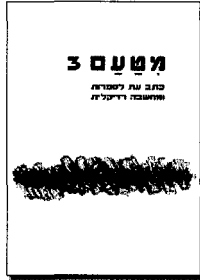
המשתתפים בחוברת

שירו הידוע של ת. ס. אליוט, "שיר האהבה של ג'. אלפרד פּרוּפּוּק", התפרסם לראשונה ב-1915; מסתה זו של ג'ודית באטלר נכתבה לבקשת **מִטְעֵם** וטרם פורסמה בשפת המקור; שיריו הראשונים של יעקב ביטון התפרסמו ב**מִטְעֵם** 9; ח'אלד ג'בראן נולד ב-1961 בכפר ראמה שבגליל, מאז 1979 הוא חי בירושלים. למד קומפוזיציה באקדמיה למוסיקה, ומוסיקולוגיה באוניברסיטה העברית. מלחין, נגן עוד ובוזוק, ומורה למוסיקה. ב-1994 הקים את הקונסרבטוריון הלאומי הפלסטיני בראמאללה ואף עמד בראשו. בשנת 2000 ייסד את מרכז ארמאוי למוסיקה של המזרח, הממוקם בצ'אחית אלבריד, בין המחסום הצפוני של ירושלים למחסום הדרומי של ראמאללה. שותף בסדנאות בינלאומיות של מוסיקה ערבית, ומבצע את לחניו מעל במות שונות ברחבי העולם. כיום הוא עוסק בכתיבת ספר על תולדות האינטונציה במוסיקה של המזרח; פרופ' ג'ון דוגארד, יליד דרום אפריקה, הוא מומחה למשפט בינלאומי, מלמד באוניברסיטת ליידן ומכהן כחבר בבית הדין הבינלאומי בהאג; יונתן הירשפלד, יליד 1979, הוא בוגר בצלאל, ואלה שיריו הראשונים הוראים אור; תרגומיו של שמעון זנדבנק מתפרסמים בקביעות ב**מִטְעֵם**; גילי חיימוביץ', ילידת 1974, מתגוררת בטורונטו; ספרה הראשון של נעה יִדְלִין (בת 31, כותבת ב"מעריב"), "שאלות קשות לאללה: אתם שואלים - אלוהים משיב" ראה אור בהוצאת חרגול; שיריה של לידור יעקב התפרסמו ב**מִטְעֵם** 9; מסתו של המשפטן אבי לובין על "גילוי דעת" של סופרי השמאל הציוני התפרסמה ב**מִטְעֵם** 8; שיריו של במאי התיאטרון דוד לוין ראו אור ב**מִטְעֵם** 8; מסתה של ענת מטר "מה מאפשר את אסא כשר?" התפרסמה ב**מִטְעֵם** 6; מסותיה של סיגל נאור פרלמן התפרסמו כבר באחדות מחוברות **מִטְעֵם**; שיריה של גלית סליקטר פתחו את **מִטְעֵם** 8; מסתה של שירה סתיו על יונה וולך ראתה אור ב**מִטְעֵם** 8; כבר בעבר תירגמה דפנה רז לעברית מכתביה של ג'ודית באטלר; ורד ריבקיין מפרסמת דרך קבע ב**מִטְעֵם**; עדניה שבלי, ילידת 1964, לומדת בלונדון, פירסמה בחוברות **מִטְעֵם** 1 ו-5; יומנו של המשורר נועם שדות הוא יצירת הפרוזה הראשונה שלו; מירי שחם, בת 40, היא מהנדסת, אם לארבעה, תושבת מושב צרופה, זהו לה פרסום ראשון.

יש דברים שאינם מתיישנים

אבל חיי המדך בחנויות הספרים בישראל - קצרים
לכל מי שחיפש חוברות ישנות של מטעם, או מציעים כעת לרכוש
את ארבעת הגיליונות הראשונים במחיר מוזל

בחוברות אלו תקראו את מיטב המסות, הפרוזה, השירה - מקור ותרגום -
הנכתבות בעברית, ללא פשרות, ללא פזילה לעבר המסחור של
הספרות וההגות.

מטעם 1 שירה: מאיה קופרמן, יעל נאמן, דליה פלח: פרוזה: אוריין זכאי, יצחק לאור:
מסות: תמי ישראלי ויערה שחורי, גבריאל פיטרברג, אילן פפה, עודד שכטר:
תרגומים: חוליו קורטאסר, פרנץ קפקא, עדניה שבלי, עוז שלח

מטעם 2 שירה: שי דותן, יצחק לאור, אהרן שבתאי, נתלי-מן שפונט: פרוזה: לאה איני,
תמר וייס, אסף שור: מסות: גיודית באטלר, נעמה גרשי, יצחק לאור, ענת מטר
וגדעון פרידזנטל, עודד שכטר: תרגומים: מחמוד דרוויש, לודוויג ויטגנשטיין, אליאס
חירי, אאוג'ינו מונטאלה, פרנץ קפקא, עוז שלח

מטעם 3 שירה: רוני אלטמן-קידר, אלישבע גרינבאום, הילה להב: פרוזה: לילך גליל,
יצחק לאור, יעל נאמן: מסות: דניאל בוירין, נעמה גרשי, חסן חידר, ענת מטר,
דרור משעני, טל פרוקל-אלרוזי, אלינה קורן, אמנון רז-דקר-קוצקין: תרגומים:
ברטולט ברכט, ניקוור פארה, פרנץ קפקא, עאידה שאמי

מטעם 4 שירה: אלי אליהו, שרון אס, רוני הירש, שמעון צבר, הילה להב, עוז: פרוזה: לאה
איני, דיתנה גרי, יצחק לאור: מסות: יצחק לאור, יואב מחוזאי, אפרת נחשתאי,
סיגל נאור-פרלמן, אילן פפה, גיקלין רוז: תרגומים: סרגון בולוס, קורט שוויטס

מחיר כל גיליון 30 ₪ (+5 ₪ דמי משלוח)

להזמנת החוברות שילחו המחאה לפקודת **עמותת "השכמה"**

על סך 30 ₪ x מספר הגיליונות שברצונכם להזמין

את המחאה שלחו לכתובת:

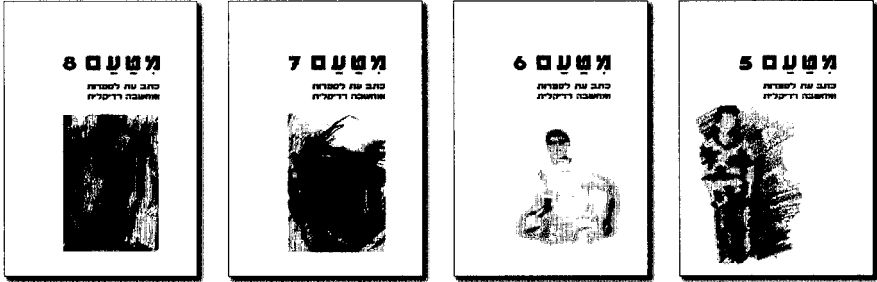
מטעם, ת.ד. 24105, תל אביב 61240

ניתן להזמין את החוברות גם בתשלום בכרטיס אשראי -

התקשרו לטלפון 050-637 1242

גיליונות נוספים למכירה

ניתן לרכוש גם את גיליונות 5-8 של מטעם

מטעם 5 שירה: נדב אברוך, סרגון בולוס, רוני הירש, עודד כרמלי, הילה להב, נמרוד מתן, פאול צלאן, אהרן שבתאי; פרוזה: איתמר אורלב, יצחק לאור, דפני ליסבונה, יעל ואמן; מסות: ג'ון ברגר, ז'יל דלו, חיים דשאל לוסקי, אריאל הנדל, שמעון זנדבנק, יצחק לאור, רויאל ון, הרולד פינטר, יואל רגב, דפנה רן, עדניה שכלי

מטעם 6 שירה: יאיר אסולין, פרמיו לוי, יצחק לאור, הילה להב, ליאור שמתברג; פרוזה: מחמד אלמאעזיז, לילך גליל, ישראל יעקב דה-האן, יעל ואמן, מיכל פאר; מסות: אשיל במבה, נעם חומסקי, טל פרנקל אלרואי, ענת מטר, סיגל נאור פרלמן, אלינה קורן

מטעם 7 שירה: אלי אליהו, יאיר אסולין, אוואן בולנד, שי דותן, יצחק לאור, הילה להב, ורד ריבקין, ריינר מריה רילקה, נעם שדות; פרוזה: לאה איני, יאב רוזן, יעקב ישראל דה-האן; מסות: נאאל אלמוחי, אלן ברין, קרלו גינצבורג, אורי דייס, לין חלוזין-דברת, יצחק לאור, גדעון עשת

מטעם 8 שירה: גררד מנלי הופקינס, הילה להב, דוד לוי, נמרוד מתן, גלית סליקטר, רון קורדונסקי, ורד ריבקין, אדריאן רייץ, אהרון שבתאי, נעם שדות, יודית שחר; פרוזה: מעין איתן, פרנציסקה גרסמנברג, יעל ואמן, רשא סלמי, מיכל פאר; מסות: זיגמונט באומן, עמירה הס, עדית זרטל, אבות ישורון, יצחק לאור, אבי לובין, שירה סתיו, גיש עמית

מחיר כל גיליון 60 ₪ [5+ ₪ דמי משלוח]

להזמנת החוברות שלחו המחאה לפקודת **עמותת "השכמה"**

על סך 60 ₪ x מספר הגיליונות שברצונכם להזמין

את ההמחאה שלחו לכתובת:

מטעם, ת.ד. 24105, תל אביב 61240

ניתן להזמין את החוברות גם בתשלום בכרטיס אשראי -

התקשרו למלפון 050-6371242

